

Jaarverslag MOS

november 2008

oktober 2009

Jaarverslag MOS

november 2008

oktober 2009

**MOS is een initiatief van de Vlaamse overheid
(afdeling Milieu-integratie en -subsiëringen)
de vijf Vlaamse provincies en de
Vlaamse Gemeenschapscommissie**

1. Evaluatieverslag

MOS (Milieuzorg Op School) is een milieuzorgproject van de Vlaamse overheid (Departement Leefmilieu, Natuur en Energie, Afdeling Milieu-integratie en – subsidiëringen, Dienst Natuur- en Milieueducatie), de vijf Vlaamse provincies en de Vlaamse Gemeenschapscommissie voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

De prille geschiedenis van MOS gaat terug naar 1993 toen de bevoegde minister voor Leefmilieu (Norbert De Batselier) opdracht gaf aan de VUB om een didactisch milieuzorgsysteem met handleiding uit te werken voor het *secundair onderwijs*: Groene School was geboren. Tegelijk liep er in het basisonderwijs het MilieuOntmoetings-Programma (MOP), een initiatief van de Koning Boudewijnstichting (in samenwerking met de provincies en de Vlaamse overheid), waarbij kinderen educatieve bezoeken konden brengen aan o.a. recyclagebedrijven, afvalverbrandingsovens, natuurreservaten en landbouwbedrijven.

Het MOP werd in 2001 geïntegreerd in het toen opgestarte educatief milieuzorgproject voor de *basisschool* (kleuter- en lager onderwijs) en in 2002 werden de milieuzorgsystemen van het *basis- en het secundair onderwijs* geïntegreerd in het *eenheidsproject Milieuzorg op School* (MOS).

Groene School startte in 1997 met 9 proefscholen in het secundair, bereikte in 1998 al 178 scholen en in 1999 (TIEN jaar geleden) werden de eerste Groene School-logo's uitgereikt. Momenteel zijn meer dan 3600 basis- en secundaire scholen MOS-school geworden: een indrukwekkende 72% van het totale aantal scholen.

Op 8 juli 2005 gaf de Vlaamse Regering, op initiatief van Kris PEETERS, toenmalig Vlaams minister van Openbare Werken, Energie, Leefmilieu en Natuur, haar goedkeuring aan de verlenging van MOS tot 31 augustus 2010. De overeenkomst moet dus volgend schooljaar worden verlengd. (Zie 12. Het verleden en de toekomst)

De overeenkomst tussen de Vlaamse overheid met elk van de vijf provincies en de Vlaamse Gemeenschapscommissie bepaalt dat de bevoegde minister jaarlijks een dienstbevel voor de verdere uitvoering van MOS ondertekent. Om dat te bekomen, wordt er jaarlijks een verslag opgemaakt. In dat verslag wordt het project kwantitatief en kwalitatief geëvalueerd en geadviseerd door de begeleidingscommissie van MOS. Dit jaarverslag is het resultaat van die evaluatie.

MOS helpt scholen om een eigen milieuzorgsysteem uit te bouwen. Kinderen en jongeren werken samen met het schoolpersoneel aan verscheidene milieuthema's en een

duurzame school. De hele school werkt mee: vooral leerlingen en leerkrachten, maar ook de directie, het onderhoudspersoneel, het administratieve en technische personeel en de ouders. In de lessen, op schoolniveau en in de schoolomgeving maakt de hele schoolbevolking werk van natuur- en milieusparend gedrag.

Een belangrijk doel van het project is dat kinderen en jongeren de vereiste bekwaamheid opdoen om als toekomstige burgers zelf verantwoordelijkheid op te nemen voor een milieuvriendelijke en duurzame samenleving. MOS benadrukt en blijft uitdagingenponeren om de educatieve aanpak op scholen te vernieuwen en het zelfsturende vermogen van leerlingen te versterken. Want pas dan kan een door kritische mensen gedragen en ecologisch verantwoorde toekomst realiteit worden.

Een duurzaam beheerde MOS-school realiseert bovendien, naast deze educatieve winst, een concrete milieuwinst en een reële kostenbesparing.

MOS is ondertussen uitgegroeid tot hét paradepaardje van de Vlaamse NME-projecten van het afgelopen decennium. MOS is een duurzaam project, o.a. omdat zoveel partners uit het Vlaamse NME-netwerk er hun schouders hebben ondergezet: naast de Vlaamse overheid, de provincies en de VGC, o.a. de gemeenten, vele verenigingen en ngo's, vele MOS-schakels waar kinderen op bezoek kunnen en de vervoersmaatschappij De Lijn voor de Poppelepee-pas.

MOS kan nog steeds groeien. We hopen dat de volgende jaren nog meer scholen zullen kiezen voor het project, want MOS heeft vele troeven voor scholen die met de tijd mee willen evolueren en vernieuwen. De onmiskenbare meerwaarde van MOS mag ook blijken uit de internationale belangstelling: Zuid-Afrika, Mozambique, Ecuador en Bulgarije hebben intussen MOS-geïnspireerde projecten opgestart.

Van bij het begin was duurzame ontwikkeling het referentiekader waarbinnen MOS werkte en functioneerde. Duurzame ontwikkeling aanmoedigen is in de eerste plaats trachten om een mentaliteitsverandering teweeg te brengen. Je kunt daar niet vroeg genoeg mee beginnen want wie "duurzaamheid" van jongs af aan heeft meegekregen, hoeft zijn mentaliteit en gedrag niet meer te veranderen.

2. Aantal vestigingsplaatsen in 2009

Het aantal scholen in Vlaanderen en Nederlandstalige scholen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest varieert voortdurend door fusies, splitsingen en sluitingen. Bij de telling gaan we niet uit van het aantal hoofdscholen, maar van het aantal *vestigingsplaatsen*. De ervaring leert immers dat het voornamelijk vestigingsplaatsen zijn die (eventueel onder invloed van een scholengroep, scholengemeenschap of hoofdschool) in het MOS-project stappen.

Voor het jaarverslag 2009 gaan we uit van een totaal van **5139** vestigingsplaatsen.

Vestigingsplaatsen				
	basis	secundair	hoger	Totaal
Antwerpen	941	394	16	1351
Limburg	532	169	10	711
Oost-Vlaanderen	877	290	10	1177
Vlaams-Brabant	529	155	7	691
West-Vlaanderen	724	251	11	986
Brussels Gewest	170	48	5	223
totaal	3773	1307	59	5139

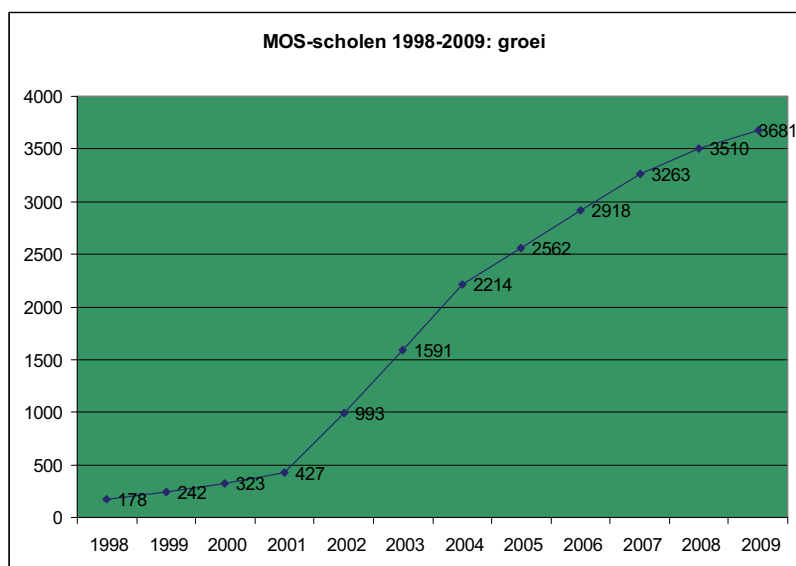
3. Aantal MOS-scholen

Een school of vestigingsplaats wordt MOS-school wanneer de directie een milieubeleidsverklaring ondertekent. De school bevestigt hiermee dat ze in het project stapt en dus op een educatieve manier aan milieuzorg wil werken. Vanaf dat moment kan de school een beroep doen op praktische en inhoudelijke ondersteuning en begeleiding.

3.1 AANTAL MOS-SCHOLEN 1998 – 2009: GROEI

Op 1 oktober 2009 tellen wij **3681** MOS-scholen. Dat is **71,6%** (afgerond **72%**) van de scholen in Vlaanderen en de Nederlandstalige scholen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

MOS-scholen 1998 – 2009								
Jaar	Aantal MOS-scholen ¹						%	
1998	178						14%	
1999	242						19%	
2000	323						25%	
2001	427						33%	
	basis		secundair + hoger			totaal		
2002	437	11%	556	41%		993	19%	
2003	977	25%	614	45%		1591	30%	
	basis		secundair		hoger			
2004	1484	38%	704	55%	26	35%	2214	42%
2005	1775	46%	759	59%	28	34%	2562	49%
2006	2073	54%	815	64%	30	45%	2918	57%
2007	2364	62%	868	67%	31	53%	3263	63%
2008	2546	67%	935	71%	29	48%	3510	68%
2009	2698	72%	954	73%	29	49%	3681	72%

Tegenover 2008 betekent dat opnieuw een groei van **5%** of **171** scholen.

¹ Van 1998 tot 2001 bestond enkel het project Groene School voor secundaire en hogescholen.

3.2 AANTAL NIEUWE MOS-SCHOLEN IN 2009

Nieuwe MOS-scholen in 2009				
	basis	secundair	hogeschool	totaal
Antwerpen	36	9	-	45
Limburg	42	5	-	47
Oost-Vlaanderen	20	-	-	20
Vlaams-Brabant	1	2	-	3
West-Vlaanderen	35	2	-	37
Brussels Gewest	18	1	-	19
totaal	152	19	0	171

Zoals voor het tweede jaar op rij blijkt uit de cijfers, zijn hogescholen geen prioriteit meer voor MOS. Voor hen is er nu Ecocampus.

Omdat het hoger onderwijs qua werking en structuur fundamenteel verschilt van het basis- en secundair onderwijs heeft de afdeling Milieu-integratie en –subsidiëringen Ecocampus ontwikkeld.

Ecocampus garandeert de continuïteit van milieuzorg in het formele onderwijs.

Ecocampus is het logische vervolg op MOS. Door MOS zijn heel wat studenten vertrouwd met milieuzorg. Het is dan ook belangrijk dat die inspanningen een vervolg krijgen in het hoger onderwijs. Ecocampus richt zich in de eerste plaats tot de milieucoördinatoren en beleidsverantwoordelijken.

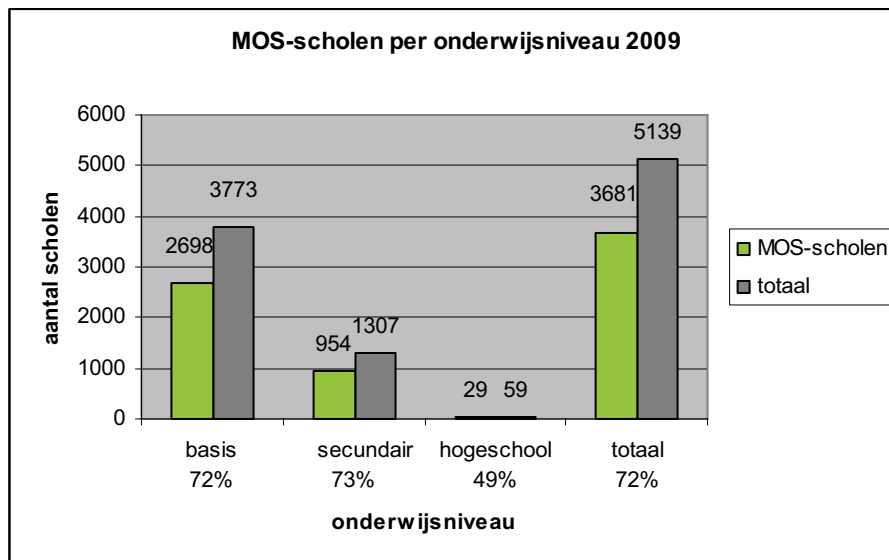
Zeven Ecocampusbegeleiders zijn gehuisvest bij de vijf associaties van het hoger onderwijs. Op die manier worden alle hogescholen en universiteiten optimaal bereikt. De centrale Ecocampuscoördinatie zorgt voor de sturing van het project. Ze verspreidt initiatieven en ideeën. De overeenkomst werd afgesloten voor een periode van drie jaar. Gedurende die periode werkt Ecocampus binnen drie actiedomeinen: interne milieuzorg, milieuzorg in de curricula en milieuzorg in het studentenleven.

De MOS-coördinatie en de Ecocampus-coördinatie zitten geregeld samen en agenda's en verslagen van de respectieve begeleidingscommissies worden uitgewisseld.

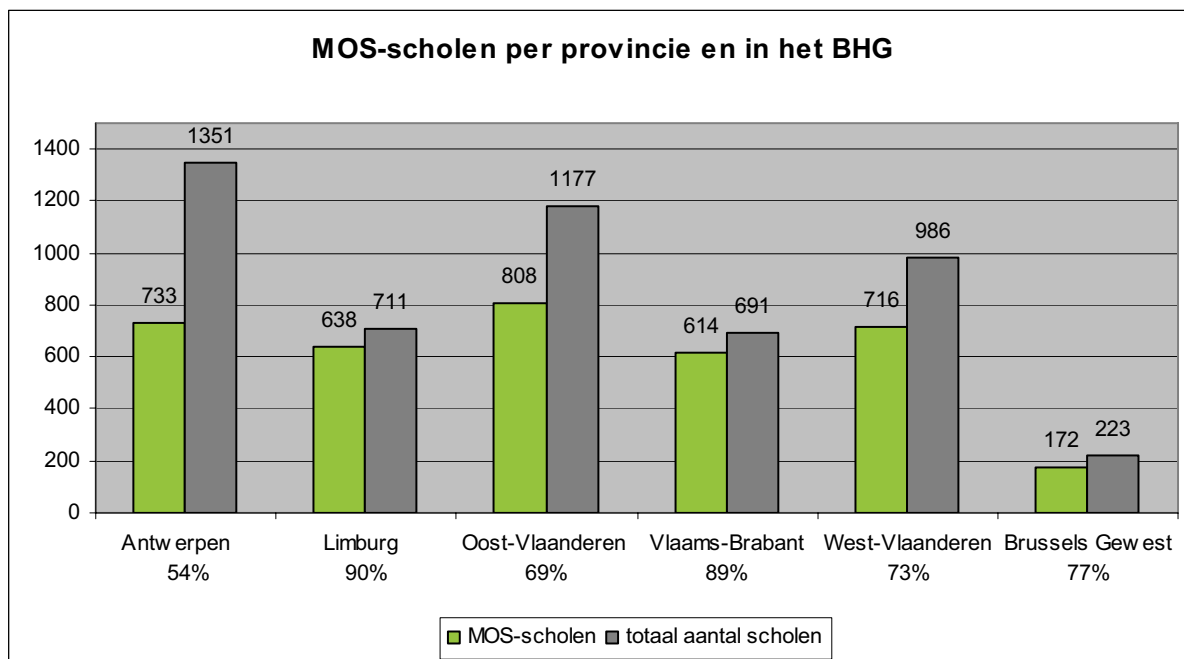
MOS is een *educatief* project en blijft wel contacten met de lerarenopleidingen onderhouden. Het zijn namelijk de toekomstige leraren die later met milieuzorg op school te maken zullen hebben.

3.3 AANTAL MOS-SCHOLEN PER ONDERWIJSNIVEAU

Op 1 oktober 2009 hebben 72% van de basisscholen, 73% van de secundaire scholen en 49% van de hogescholen een milieubeleidsverklaring ondertekend en zijn dus MOS-school.

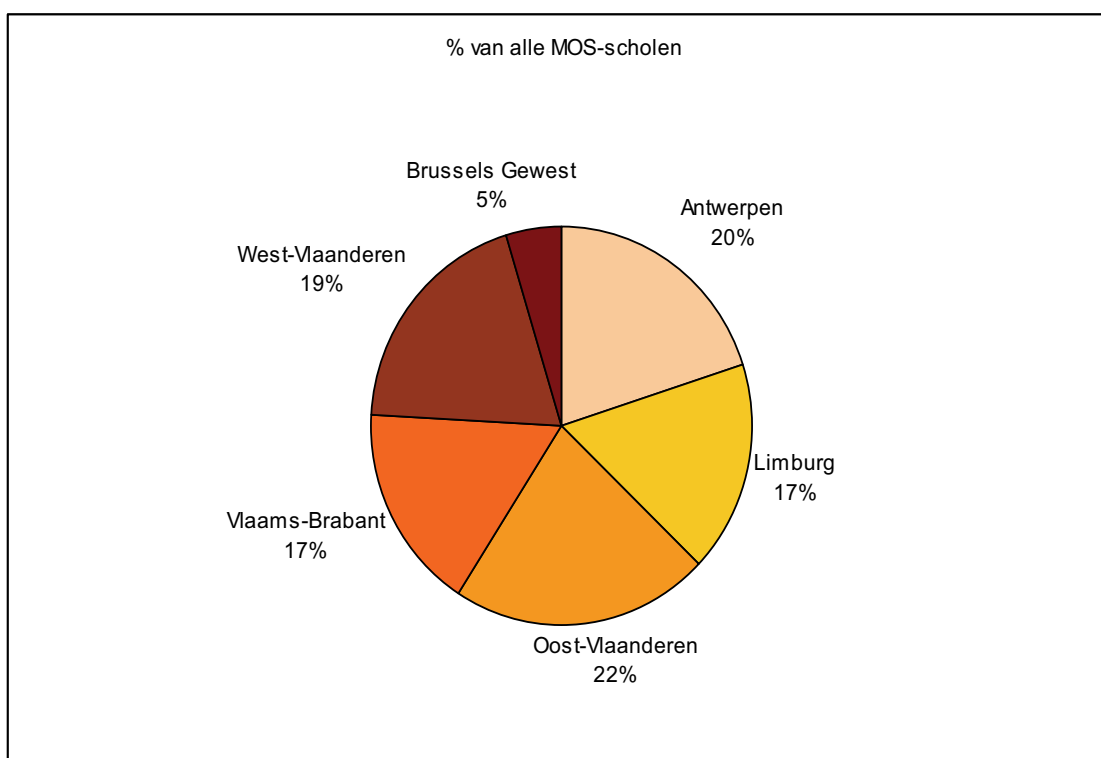

3.4 MOS-SCHOLEN PER PROVINCIE EN IN HET BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST

Van de 3681 MOS-scholen liggen er:

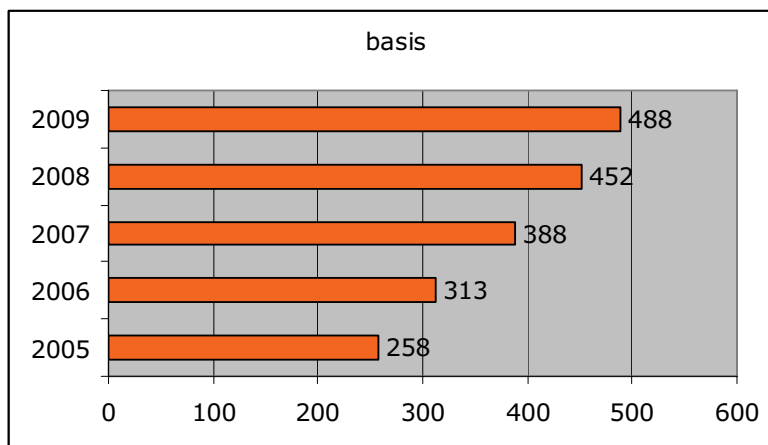
733 in Antwerpen (20%)
 638 in Limburg (17%)
 808 in Oost-Vlaanderen (22%)
 614 in Vlaams-Brabant (17%)
 716 in West-Vlaanderen (19%)
 172 in het Brussels Gewest (5%)

3.4.1 MOS-scholen in de provincie Antwerpen

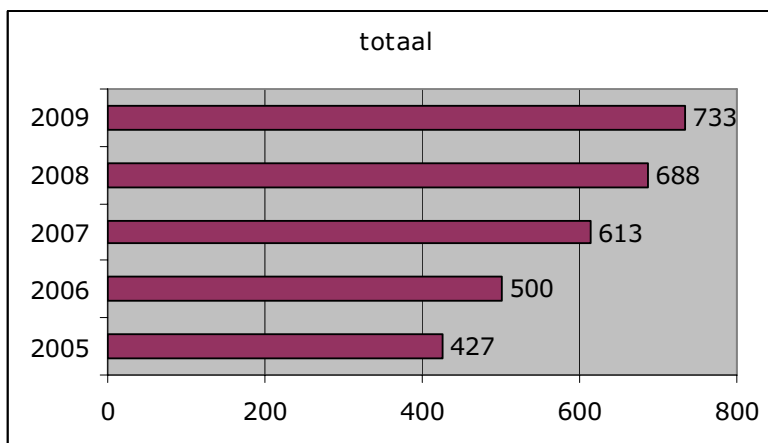
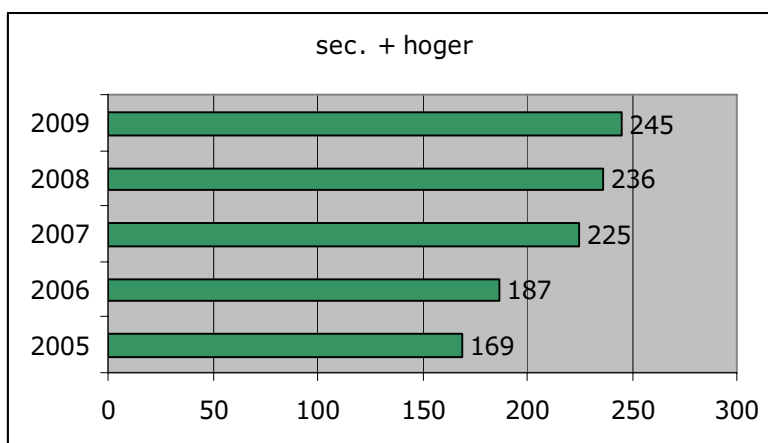
In de provincie Antwerpen zijn er 1351 vestigingsplaatsen.

Op 1 oktober 2009 hebben **733** van hen, dat is **54%**, een milieubeleidsverklaring ondertekend. (Secundair en hoger onderwijs worden opnieuw samengeteld, omdat er geen hogescholen bijgekomen zijn.)

MOS-scholen
in Antwerpen
01/10/2009

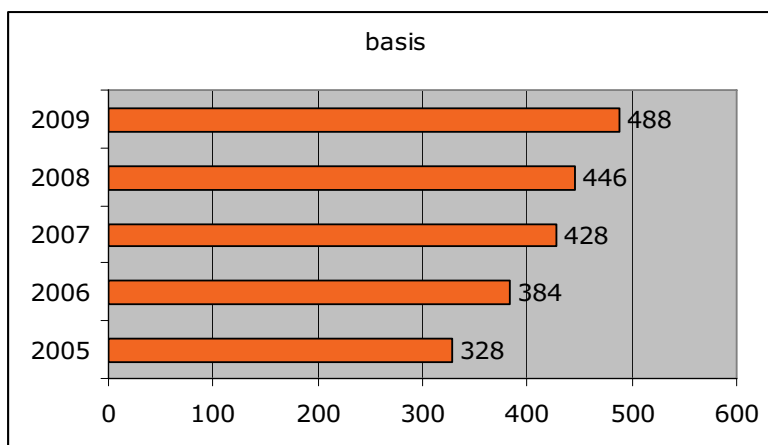
basis		
488	941	52%
sec. + hoger		
245	410	60%
totaal		
733	1351	54%

3.4.2 MOS-scholen in de provincie Limburg

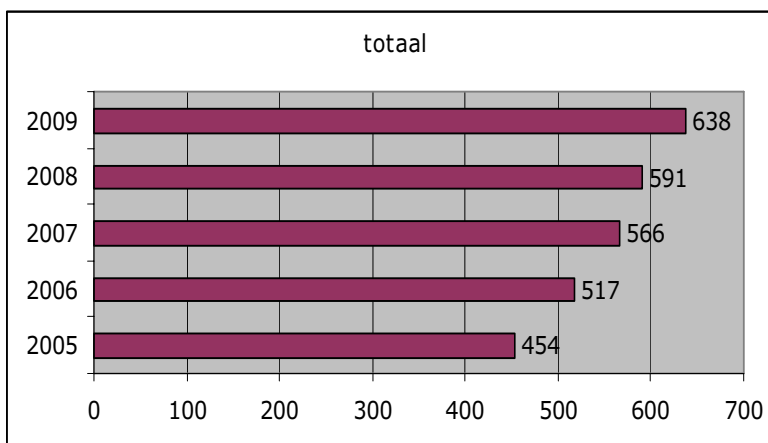
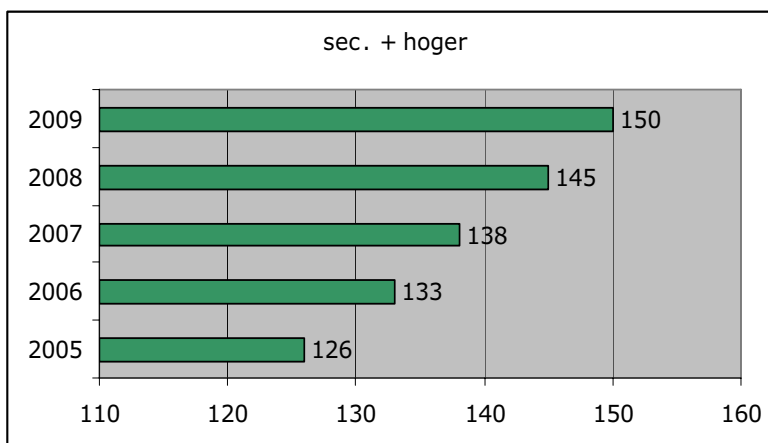
In de provincie Limburg zijn er 711 vestigingsplaatsen.

Op 1 oktober 2009 hebben **638** van hen, dat is **90%**, een milieubeleidsverklaring ondertekend. (Secundair en hoger onderwijs worden opnieuw samengeteld, omdat er geen hogescholen bijgekomen zijn.)

MOS-scholen
in Limburg
01/10/2009

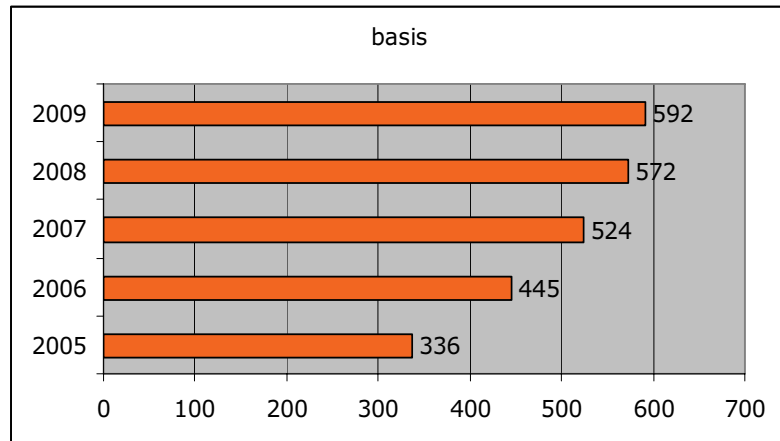
basis		
488	532	92%
sec. + hoger		
150	179	84%
totaal		
638	711	90%

3.4.3 MOS-scholen in de provincie Oost-Vlaanderen

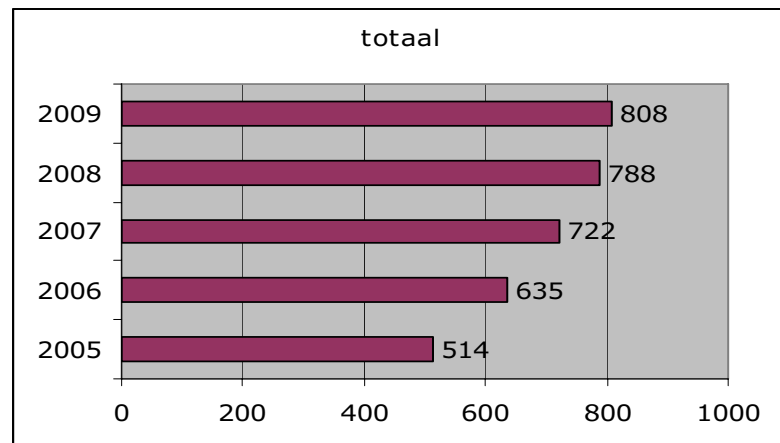
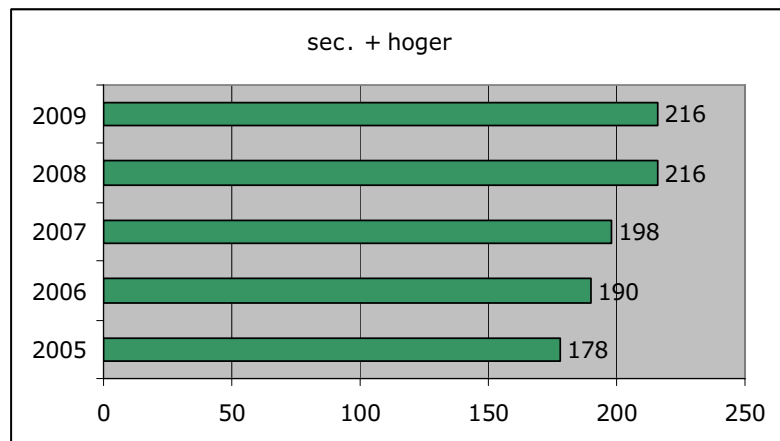
In de provincie Oost-Vlaanderen zijn er 1177 vestigingsplaatsen.

Op 1 oktober 2009 hebben **808** van hen, dat is **69%**, een milieubeleidsverklaring ondertekend. (Secundair en hoger onderwijs worden opnieuw samengeteld, omdat er geen hogescholen bijgekomen zijn.)

MOS-scholen
in Oost-Vlaanderen
01/10/2009

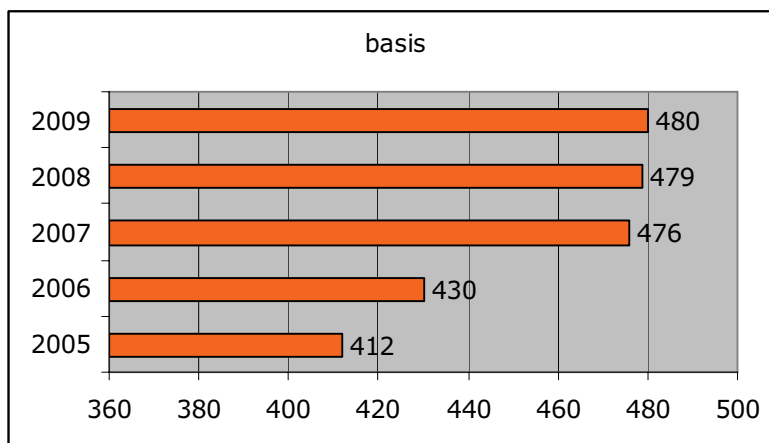
basis		
592	877	68%
sec. + hoger		
216	300	72%
totaal		
808	1177	69%

3.4.4 MOS-scholen in de provincie Vlaams- Brabant

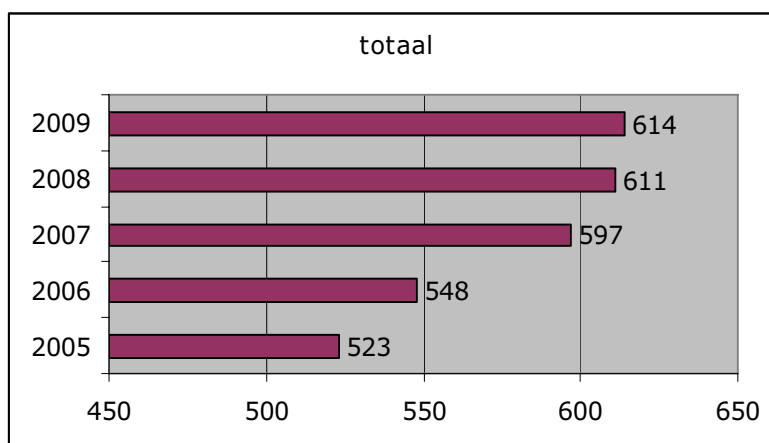
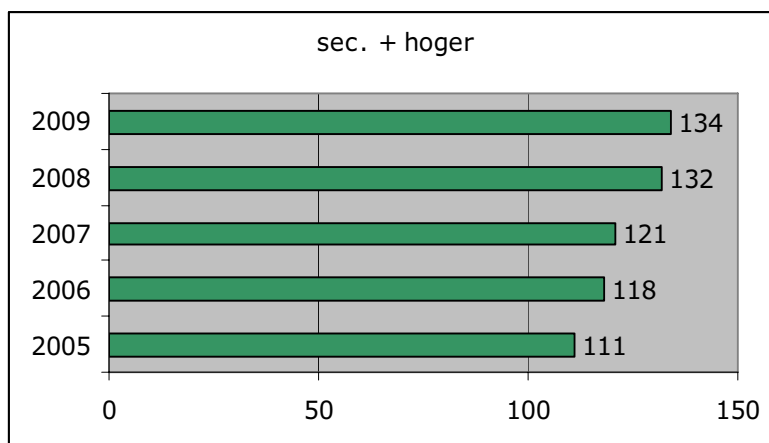
In de provincie Vlaams-Brabant zijn er 691 vestigingsplaatsen.

Op 1 oktober 2009 hebben **614** van hen, dat is **89%**, een milieubeleidsverklaring ondertekend. (Secundair en hoger onderwijs worden opnieuw samengeteld, omdat er geen hogescholen bijgekomen zijn.)

MOS-scholen
in Vlaams-Brabant
01/10/2009

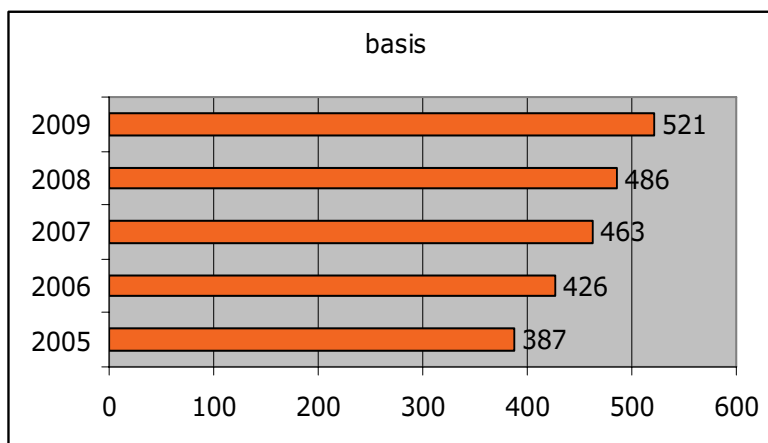
basis		
480	529	91%
sec. + hoger		
134	162	83%
totaal		
614	691	89%

3.4.5 MOS-scholen in de provincie West-Vlaanderen

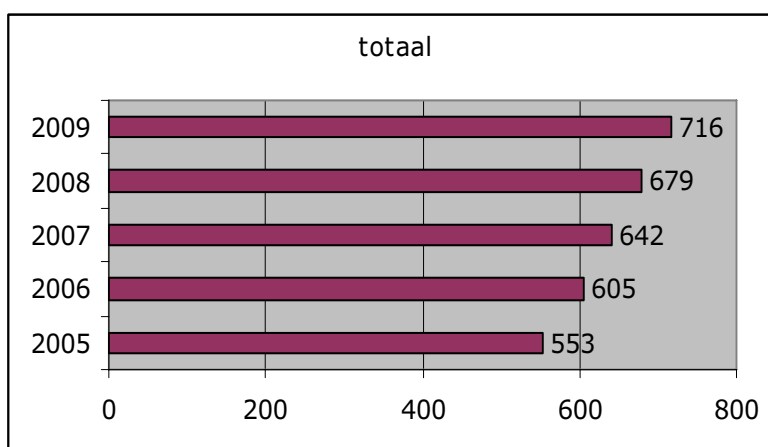
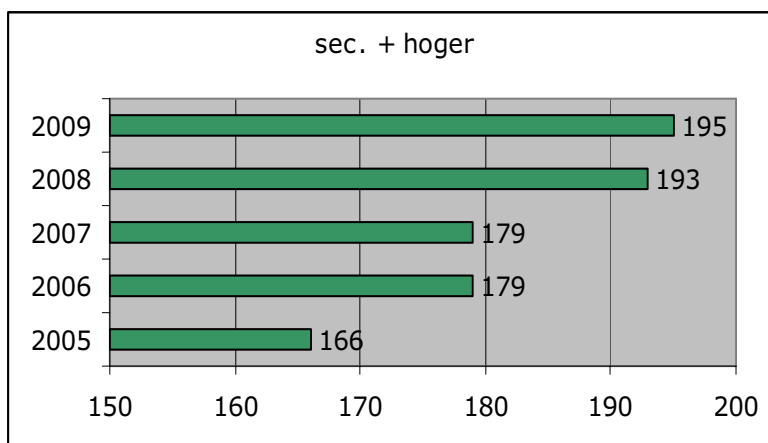
In de provincie West-Vlaanderen zijn er 986 vestigingsplaatsen.

Op 1 oktober 2009 hebben **716** van hen, dat is **73%**, een milieubeleidsverklaring ondertekend. (Secundair en hoger onderwijs worden opnieuw samengeteld, omdat er geen hogescholen bijgekomen zijn.)

MOS-scholen
in West-Vlaanderen
01/10/2009

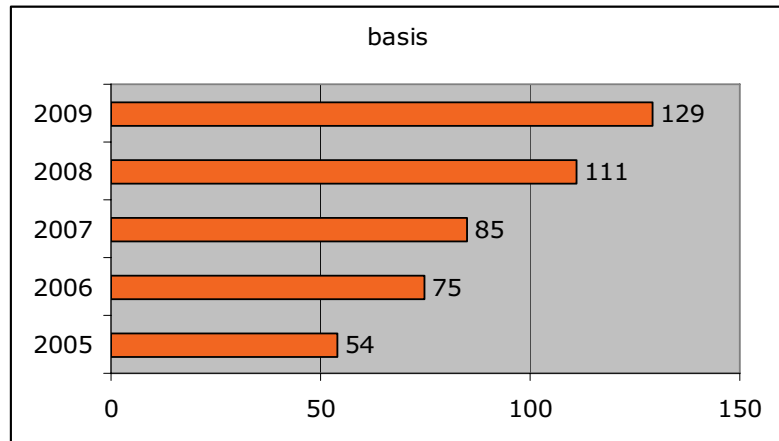
basis		
521	724	72%
sec. + hoger		
195	262	74%
totaal		
716	986	73%

3.4.6 MOS-scholen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

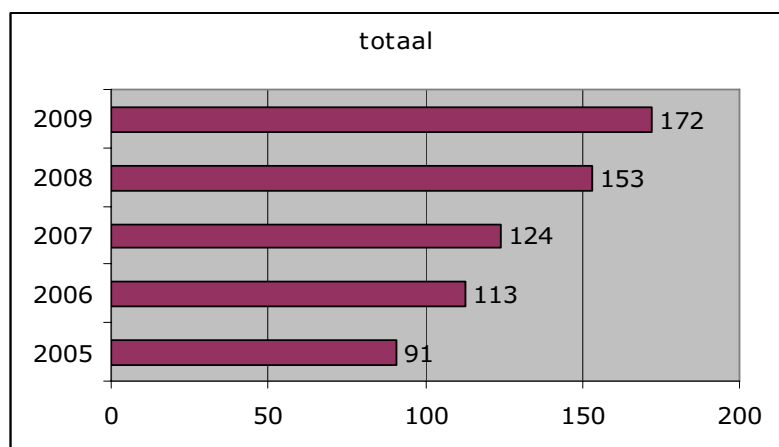
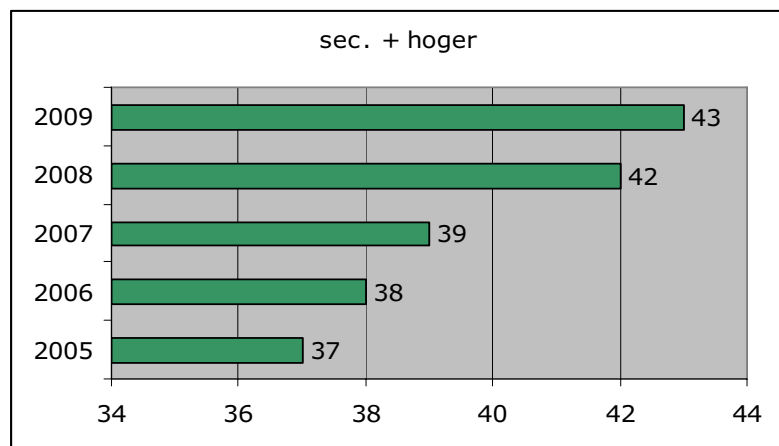
In het Brussels Hoofdstedelijk Gewest zijn er 223 vestigingsplaatsen.

Op 1 oktober 2009 hebben **172** van hen, dat is **77%**, een milieubeleidsverklaring ondertekend. (Secundair en hoger onderwijs worden opnieuw samengeteld, omdat er geen hogescholen bijgekomen zijn.)

MOS-scholen
in Brussel
01/10/2009

basis		
129	170	76%
sec. + hoger		
43	53	81%
totaal		
172	223	77%

4. Streefcijfers en stand van zaken 2009

De opdrachthouders (de vijf Vlaamse provincies en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest) engageren zich om MOS in het basis-, secundair en hoger onderwijs te implementeren. De verbintenis houdt in dat tegen 31/08/2010 de opdrachthouders *ernaar streven* dat een bepaald aantal basisscholen en secundaire scholen...

- een milieubeleidsverklaring (MBV) hebben ondertekend
- een dossier hebben *ingediend* om logo 1, logo 2 of logo 3 te behalen

Dat aantal scholen is vastgelegd in het contract. De hogescholen worden hier bij de secundaire scholen bijgeteld. De cijfers betreffen *hier* dus het aantal logo – *aanvragen*, niet het aantal behaalde logo's. Ook die scholen krijgen van de begeleiders immers de nodige ondersteuning. (Zie ook: conclusies.)

GEEL gekleurd = streefdoel van 2010 nu al bereikt.

Streefcijfers LOGO-AANVRAGEN (cumulatief)								
Streefdoel cijfers 31/08/2010								
	MBV		dossier indienen		dossier indienen		dossier indienen	
			logo 1		logo 2		logo 3	
	basis	sec+hog	basis	sec+hog	basis	sec+hog	basis	sec+hog
ANT	443	191	286	110	110	42	44	17
LIM	431	151	286	110	110	42	44	17
OVL	443	191	286	110	110	42	44	17
VBR	440	138	286	110	110	42	44	17
WVL	443	191	286	110	110	42	44	17
BRU	145	43	94	34	36	14	14	6
totaal	2345	905	1524	584	586	224	234	91
Stand van zaken 01/10/2009								
	MBV		ingediende dossiers		ingediende dossiers		ingediende dossiers	
			logo 1		logo 2		logo 3	
	basis	sec+hog	basis	sec+hog	basis	sec+hog	basis	sec+hog
ANT	488	245	229	153	121	98	59	39
LIM	488	150	243	99	137	74	59	37
OVL	592	216	322	159	237	99	112	38
VBR	480	134	196	101	105	62	36	30
WVL	521	195	314	140	199	81	111	39
BRU	129	43	62	25	31	20	4	5
totaal	2698	983	1366	677	830	434	381	188

5. Het logo

Het logo is een kwaliteitslabel dat aangeeft dat de school in een educatief proces stapt, systematisch acties organiseert en inspanningen levert om zoveel mogelijk schoolleden voor milieuzorg te sensibiliseren. Scholen moeten minstens één jaar aan milieuzorg werken om een logo te kunnen halen.

Het logo bestaat uit drie delen. De school bepaalt zelf het tempo waarop ze de drie delen wil behalen. Dat hoeft helemaal niet in drie jaar te gebeuren. De criteria om een eerste, tweede of derde logo te behalen zijn dezelfde, maar de eisen worden steeds hoger.

Een provinciale jury beoordeelt de aanvragen van logo 1 en logo 2. Een gewestelijke logocommissie bevestigt die beslissingen.

De gewestelijke logocommissie beoordeelt de aanvragen van logo 3.

De criteria die de respectieve jury's hanteren zijn nauwkeurig uitgewerkt in indicatorenlijsten:

Basisonderwijs: zie "Toelichting voor het aanvragen van het MOS-logo basisonderwijs"

- betrokkenheid van de leerlingen
- een breed draagvlak
- integratie in de schoolcultuur

Secundair onderwijs: zie "MOS-leidraad secundair" en MOSKEI (MOS: Kwaliteit en Eigenheid), een zelfevaluatieprogramma.

- visie en planning
- betrokkenheid
- communicatie
- verankering
- milieuwinst en educatieve winst

5.1 AANTAL NIEUWE LOGOSCHOLEN IN 2009

Logolaureaten juni 2008					
		logo 1	logo 2	logo 3	TOTAAL
Basisonderwijs	Antwerpen	24	13	10	47
	Limburg	14	11	15	40
	Oost-Vl.	41	30	8	79
	Vl.-Brab.	24	17	8	49
	West-Vl.	37	24	8	69
	Brussel	11	5	-	16
	totaal	151	100	49	300
Secundair	Antwerpen	10	4	1	15
	Limburg	5	7	2	14
	Oost-Vl.	8	5	3	16
	Vl.-Brab.	8	2	-	10
	West-Vl.	7	2	6	15
	Brussel	1	4	2	7
	totaal	39	24	14	77
TOTAAL		190	124	63	377

5.1.1 LOGOLAUREATEN IN 2009 IN DE PROVINCIE ANTWERPEN

LOGO 1 (Antwerpen)			
BASISONDERWIJS			
GVBS De Kleine Jacob	Sint-Jacobsmarkt 43	2000	Antwerpen
GVLS Chassidei Wiznitz	Belgiëlei 32	2018	Antwerpen
GVBLO Sint-Jozefinstituut	Canadalaan 252	2030	Antwerpen
SBS De @penstaartjes	Hanegraefstraat 15	2050	Antwerpen
GO! Basisschool	De Pijl Pijlstraat 2	2060	Antwerpen
GO! Kleuterschool Het Notendopje	Veldstraat 80	2110	Wijnegem
SBS De Horizon	Betogingstraat 9	2140	Borgerhout
GVBS De Graankorrel	Blaubergsesteenweg 172	2230	Herselt
GLS Gierle	Kloosterstraat 28	2275	Gierle
GBS Gierle	Schoolstraat 43	2275	Gierle
GO! Basisschool Het Centrum	Begijnenstraat 24	2300	Turnhout
GVBS Spijker	Antoon de Lalaingstraat 3A	2320	Hoogstraten
GVBS De Zandloper	Zandlaan 46	2560	Nijlen
GVBS Maria Middelaes	Bergstraatje 10	2580	Beerzel
GVLS Sint-Stanislascollege	Gustaaf Garittestraat 1	2600	Berchem
GVBLO De Merode	F. Van Hombeeckplein 17	2600	Berchem
GVBS De Wingerd	Stille Weg 2	2840	Terhagen
GVKS De Regenboog	Coolhemveldstraat 3	2870	Puurs
GVBS Huveneersbasisschool	Victor Kegelsstraat 1	2880	Bornem
GVBS De Linde	Achterbroeksteenweg 190	2920	Kalmthout
GVBS De Linde	Brasschaatsteenweg 43	2920	Kalmthout
GO! Basisschool Koninklijk Atheneum Brasschaat	Augustijnslei 54	2930	Brasschaat
GIBO Heide	Bredabaan 1093	2930	Brasschaat
GVBS Openluchtschool Sint-Ludgardis	Heidedreef 82	2970	Schilde
SECUNDAIR ONDERWIJS			
Het Keerpunt	Prins Leopoldstraat 51	2140	Borgerhout
Rozenberg S.O. (5 vestigingen)	Rozenberg 2	2400	Mol
GBI De Kempen Afdeling De Hutten	Molderdijk 135	2400	Mol
KOGEKA 1	Mgr. Heylenstraat 37	2460	Kasterlee
Sint-Aloysiusinstituut voor Verpleegkunde	Kolveniersvest 24	2500	Lier
Koninklijk Atheneum	Jan Baptist Davidstraat 2	2850	Boom

LOGO 2 (Antwerpen)			
BASISONDERWIJS			
SLS De Spiegel	Belgiëlei 99	2018	Antwerpen
GBS Heultje	Gravin de Merodestraat 17	2260	Westerlo
GLS Heultje	Schoolstraat 1	2260	Westerlo
GVBS Sint-Pietersinstituut Zevendonk	Kapelweg 56	2300	Turnhout
SBS Parkwijk	Haagbeemdenplantsoen 95	2300	Turnhout
SKS Geel-Zuid	Zammelseweg 183	2440	Geel
SLS Geel-Zuid	Zammelseweg 196	2440	Geel
GVBS Sint-Jozef	Gemeenteplein 8	2550	Kontich
GO! Basisschool Erasmus Essen	Hofstraat 14	2910	Essen
GIBO Mariaburg	Annadreef 7	2930	Brasschaat
GIBO Driehoek	Het Heiken 47	2930	Brasschaat
GBS de rekke	E. de Beukelaerlaan 2	2940	Hoevenen
GLS De Schakel	Kerkstraat 1	2960	Sint-Lenaarts
SECUNDAIR ONDERWIJS			
Spectrumschool Campus Borgerhout	Plantin & Moretuslei 165	2140	Borgerhout
Koninklijk Technisch Atheneum	De Merodelei 220	2300	Turnhout
Koninklijk Atheneum	Chrysantenlaan 10	2400	Mol
Sint-Cordula Instituut	Wilgendaalstraat 7	2900	Schoten

LOGO 3 (Antwerpen)			
BASISONDERWIJS			
GVBS Sint-Maria	Sint-Willibrordusstraat 39	2060	Antwerpen
GO! Leefschool 't Zandhofje	Liersebaan 51	2240	Zandhoven
GVLS Het Rietj	Boerenkrijglaan 27	2260	Westerlo
GVBS Het Rietje	de Merodedreef 116	2260	Westerlo
GBS Klim-Op	Bovenpad 7	2280	Grobbendonk
GVKS Hoeven	Hoeven 10	2460	Kasterlee
GVBS Centrum-Balen	Gustaaf Woutersstraat 13	2490	Balen
GVBS Sint-Lutgardisschool	Heidestraat 81	2627	Schelle
GVBS Sint-Lutgardisschool	Peperstraat 17	2627	Schelle
GO! Basisschool De Brug	Brugstraat 83	2960	Sint-Job-in-'t-Goor
SECUNDAIR ONDERWIJS			
Sint-Jozefcollege Turnhout	Koningin Astridlaan 33	2300	Turnhout

5.1.2 LOGOLAUREATEN IN 2009 IN DE PROVINCIE LIMBURG

LOGO 1 (Limburg)			
BASISONDERWIJS			
Daltonschool	Boomkensstraat 52	3500	Hasselt
VBS Molenberg	Daalbroekstraat 120	3621	Rekem
GVB De Triangel	Gouv. H. Verwilghenlaan 37	3630	Maasmechelen
GVB De Triangel	Oude Baan 175	3630	Maasmechelen
GVB De Triangel	Oude Baan 209	3630	Maasmechelen
OVSG De Zevensprong Piringen	Piringenstraat 30	3700	Tongeren
OVSG 't Pomphuisje Nerem	Neremstraat 33	3700	Tongeren
VKS Evermaruske Rutten	Rechtstraat 22	3700	Tongeren
VBS Onze-Lieve-Vrouw	Sint-Jansstraat 15	3700	Tongeren
OVSG De Herik Henis	Kerkhenis 55	3700	Tongeren
VBS De Amber Val-Meer	Grotestraat 64	3770	Riemst
VBS Mechelen-Bovelingen	Kloosterstraat 4	3870	Heers
VBS Basisschool	Ridderstraat 13	3870	Heers
BSGO De Zavel	H. Van Veldekestraat 55	3920	Lommel
SECUNDAIR ONDERWIJS			
TI Don Bosco	Don Boscostraat 6	3530	Helchteren
CVO Heusden-Zolder	Molenstraat 12	3550	Heusden-Zolder
VIIO Handel en Humaniora	Tongersesteenweg 84	3840	Borgloon
WICO Campus Sint-Hubertus	Stationsstraat 25	3910	Neerpelt
Pius-X-College	Stationsstraat 125	3980	Tessenderlo

LOGO 2 (Limburg)			
BASISONDERWIJS			
Stedelijke Basisschool Kermt	Diestersteenweg 165	3510	Kermt
BSGO Euroschool De Mozaïek	Huidevettersstraat 3	3530	Houthalen - Helchteren
VBS Centrum	Diestsesteenweg 11	3540	Herk-de-Stad
BSGO De Windmolen	Windmolenstraat 9	3560	Lummen
MPIGO De Luchtballon	Richter 25	3600	Genk
BSGO Stippe Stap	Halmstraat 12	3600	Genk
BSGO In de Engelse Hof	Koning Albertlaan 58	3620	Lanaken
Gesub. Vrije Basisschool	Schoolstraat 34	3630	Opgrimbie
BSBOGO 't Kreeftje	Bosweg 71	3630	Maasmechelen
BSGO Het Molenhofje	Slagmolenstraat 1	3800	Sint-Truiden
BSGO Villa de Raam	Zoutstraat 67	3800	Sint-Truiden
SECUNDAIR ONDERWIJS			
Provinciale Handelsschool	Gouverneur Verwilghensingel 1	3500	Hasselt
VIIO Handel en Zorg	Watertorenstraat 5	3700	Tongeren
Sint-Aloysius	Kasteelstraat 53	3800	Sint-Truiden
KCST 1e graad	Ridderstraat 23	3800	Sint-Truiden
KCST 2e graad	Plankstraat 11	3800	Sint-Truiden
KCST 3e graad	Diesterstraat 1	3800	Sint-Truiden
Don Boscocollege	Don Boscostraat 72	3940	Hechtel

LOGO 3 (Limburg)			
BASISONDERWIJS			
BSGO 'De Schans'	Schansstraat 137	3550	Heusden
BSGO De Berk	Tessenderlosesteenweg 82	3583	Paal
VBS Aan de basis Smeermaas	Maastrichterweg 261	3620	Lanaken
BSGO De Duizendpoot	Kerkplein 3	3665	As
GV Kleuterschool Zusters van Liefde	Philipslaan 15	3680	Maaseik
GV Kleuterschool Zusters van Liefde	Kapelweg 36	3680	Maaseik
GV Kleuterschool Zusters van Liefde	Oude Ophoverbaan 93	3680	Maaseik
OVSG De Driesprong Millen	Trinellestraat 10	3770	Riemst
BSGO De Regent	Nielstraat 1A	3890	Gingelom
OVSG De Groeiboog Mielen	Kerkstraat 13	3890	Gingelom
OVSG De Kleurenboom	Hannuitstraat 4	3890	Montenaken
OVSG De Groeiboog Borlo	Homsemstraat 36	3890	Gingelom
VBS De Zevensprong	Schoolstraat 7	3945	Oostham
GVB Pieter Brueghel	Ellikommerdijk 3	3990	Peer
GVB Pieter Brueghel	Dorpsstraat 19	3990	Peer
SECUNDAIR ONDERWIJS			
Kunsthumaniora	Gouverneur Verwilghensingel 3	3500	Hasselt
KTA2 Villers	Vildersstraat 3	3500	Hasselt

5.1.3 LOGOLAUREATEN IN 2009 IN DE PROVINCIE OOST-VLAANDEREN

LOGO 1 (Oost-Vlaanderen)			
BASISONDERWIJS			
De Zonnepoort	Sint-Lievenspoortstraat 2	9000	Gent
Vrije Basisschool	Sint-Jozef Bosdreef 2A	9080	Lochristi
Jonatanschool	Kasteelstraat 6	9100	Sint-Niklaas
BSGO De Bloemenhof afdeling Zonnebloem	Hoogstraat 51	9160	Lokeren
BSGO De Bloemenhof afdeling Rozen	Kerkhofstraat 29	9160	Lokeren
BSGO De Bloemenhof afdeling Madelief	Schoolstraat 56	9160	Lokeren
Vrije Basisschool Toermalijn Geel	Kerkstraat 12	9190	Stekene
Vrije Basisschool Toermalijn Groen	Kerkstraat 63	9190	Stekene
Leefschool Eureka	Kalkensteinweg 85	9230	Wetteren
De Kouter	Koevliet 1A	9240	Zele
De Kouter - Kapelhof	Kouterstraat 10	9240	Zele
Vrije Basisschool Sint-Franciscus	Kerkstraat 10	9250	Waasmunster
Vrije Basisschool Sint-Franciscus afdeling Heide	Lode Ontropdreef 9	9250	Waasmunster
Gemeenteschool De Windwijzer	Schoolstraat 8	9270	Laarne
't Kleuterschooltje	Vloerzegemstraat 47	9500	Geraardsbergen
Kleuterschool De Zonnevlier	Gentsestraat 40	9520	Zonnegem
Gemeenteschool De Zonnevlier	Uilebroek 29	9520	Vlierzele
Vrije Basisschool Broeders van Liefde kleuter	Nieuwstraat 23	9570	Lierde
Vrije Basisschool Broeders van Liefde lager	Schoolstraat 12	9570	Sint-Maria-Lierde
Kleuterschool Floréal	Floréal 399	9600	Ronse
Vrije Basisschool Berchem	Kloosterstraat 33	9690	Kluisbergen
Vrije Basisschool Kwaremont	Schilderstraat 3	9690	Kluisbergen
KBO Welden	Kouterstraat 3	9700	Welden
KBO Mater	Matersplein 15	9700	Mater
Vrije Basisschool Petegem	Lindestraat 16	9790	Petegem-aan-de-Schelde
Vrije Basisschool	Gotstraat 1A	9790	Wortegem-Petegem
Vrije Basisschool IZOO	Brielstraat 8	9860	Gijzenzele
Vrije Basisschool IZOO	Dorp 50	9860	Oosterzele
Vrije Kleuterschool IZOO	Roosbloemstraat 22bis	9860	Oosterzele
Gemeentelijke Basisschool Oosterzele	Geraardsbergsesteenweg 69-71	9860	Oosterzele
Gemeentelijke Basisschool Balegem	Rooigemstraat 8	9860	Balegem
Gemeentelijke Basisschool Scheldewindeke	Stationsstraat 17	9860	Scheldewindeke
Vrije Basisschool 'Leiebloem'	Leihoekstraat 7	9870	Zulte
Vrije Basisschool 'Leiebloem' vest. Schoolstraat	Schoolstraat 18	9870	Machelen
De Tandem	Eikelstraat 41B	9900	Eeklo
Basisschool De Regenboog	Kroonstraat 2bis	9940	Ertvelde

Gemeentelijke Basisschool Sleidinge	Sleidinge-Dorp 142	9940	Sleidinge
BSGO De Wegwijzer	Schoolstraat 1	9960	Assenede
BSGO De Wegwijzer	Leegstraat 20A	9960	Assenede
Vrije Basisschool De Papaver	Adegemdorp 16A	9991	Adegem
Vrije Basisschool De Papaver	Adegemdorp Z.N.	9991	Adegem
SECUNDAIR ONDERWIJS			
CVO KISP	Holstraat 62	9000	Gent
Koninklijk Atheneum	Onteigeningsstraat 41B	9060	Zelzate
Sint-Jorisinstituut	Kruibekestraat 55 a	9150	Bazel
Campus Kompas MS	Noordlaan 10	9230	Wetteren
Instituut Sint-Vincentius a Paulo	Pachthofstraat 3	9308	Gijzegem
Provinciaal Technisch Instituut	Centrumlaan 160	9400	Ninove
Koninklijk Technisch Atheneum	Kasteelstraat 32	9660	Brakel
SBSO 't Vurstjen	Vurstjen 27	9940	Evergem

LOGO 2 (Oost-Vlaanderen)			
BASISONDERWIJS			
Kindertuin Ter Leie	Gordunakaai 58	9000	Gent
Bollekenskindertuin	Jubileumlaan 215D	9000	Gent
Basisschool - Visitatie	Elfnovemberstraat 27	9030	Mariakerke
Sint-Catharinaschool Edgar	Tinelstraat 29	9112	Sinaai-Waas
Sint-Catharinaschool	Vleeshouwersstraat 2	9112	Sinaai-Waas
Vrije Basisschool Haasdonk	Grote Poerdam 1	9120	Haasdonk
De Zonnepit	Cauwenstraat 9	9120	Vrasene
G.B.S. De Vlinderdreef	Drongendreef 1	9280	Moerbeke-Waas
Basisschool De Bijenkorf	Koning Albertstraat 45	9200	Sint-Gillis-Dendermonde
Gemeentelijke Basisschool Boonwijk	Denderbellestraat 2A	9200	Dendermonde
De Belhamel	Wanzelestraat 9	9260	Schellebelle
Basisschool De Zonnebloem	Nerenweg 7	9270	Kalken
Vrije Basisschool Wieze	Kloosterstraat 1	9280	Wieze
Stedelijke freinetschool De Notelaar	Vrijheidsstraat 65	9300	Aalst
BSGO De Groene Vijver vest. De Saedeleerstraat	Broeder de Saedeleerstraat 82	9340	Lede
BSGO De Groene Vijver	Meirveld 13	9340	Lede
Freinetschool De Klaproos	Groteweg 240	9500	Geraardsbergen
Gem. Lagere School Klavertje 4	Steenweg 51	9661	Parike
Vrije Basisschool De Pinte	Baron De Gieyalaan 25	9840	De Pinte
De Leefschool	Groenweg 4 - Keiberg 11	9860	Oosterzele
Leefschool Het Droomschip	Blakstraat 25	9900	Eeklo
Sint-Franciscus Basisschool	Kloosterstraat 79	9910	Knesselare
Gemeentelijke Basisschool	Kappellestraat 73	9940	Evergem
Gemeentelijke Basisschool Belzele	Oosteindestraat 69	9940	Evergem
Gemeenteschool Boekhoute Het Anker	Boekhoutedorp 3	9961	Boekhoute
Gemeenteschool Bassevelde De Duizendpoot	Nieuwe Boekhoutestraat 26	9968	Bassevelde
VBS De Schakel	Dorpsstraat 59	9980	Sint-Laureins
Gemeentelijke Basisschool De Regenboog	Leemweg 1	9980	Sint-Laureins

VBS De Schakel	Sint-Margrietestraat 78A	9981	Sint-Margriete
Vrije Basisschool De Ark - Vossenhol	Schautenstraat 258	9990	Maldegem
SECUNDAIR ONDERWIJS			
Humaniora Onze-Lieve-Vrouw-Presentatie	Plezantstraat 135	9100	Sint-Niklaas
Middenschool De Moerbei	Hospicestraat 16	9180	Moerbeke-Waas
Sint-Maarteninstituut	Esplanade 6	9300	Aalst
DVM HTB	Onderwijsstraat 5	9300	Aalst
Sint-Franciscusinstituut	Kasteeldreef 2	9660	Brakel

LOGO 3 (Oost-Vlaanderen)			
BASISONDERWIJS			
De Octopus	Drongensesteenweg 146	9000	Gent
Macariuschool	Koningstraat 12	9000	Gent
Basisschool de Regenboog	Sint-Sebastiaanstraat 8	9032	Wondelgem
Stedelijke Basisschool 't Staakte	Hoogstraat 192	9160	Lokeren
Stedelijke Basisschool Spoele	Spoele 40	9160	Lokeren
Gemeentelijke Basisschool Baasrode	Kloosterstraat 25	9200	Baasrode
Gemeentelijke Basisschool Baasrode	Molenberg 9	9200	Baasrode
Vrije Basisschool De Klei(t)heuvel	Kleitkalseide 107	9990	Maldegem
SECUNDAIR ONDERWIJS			
Koninklijk Atheneum	Parklaan 89	9100	Sint-Niklaas
KTA Handelsschool	Keizersplein 19	9300	Aalst
Provinciaal Technisch Instituut	Sabina van Beierenlaan 35	9620	Zottegem

5.1.4 LOGOLAUREATEN IN 2009 IN DE PROVINCIE VLAAMS-BRABANT

LOGO 1 (Vlaams-Brabant)			
BASISONDERWIJS			
Basisschool De Leerboom van het GO	A. Demaeghtlaan 40	1500	Halle
Vrije Lagere School voor Buitengewoon Onderwijs Don Bosco	Lenniksesteenweg 2	1500	Halle
Gemeentelijke Basisschool Ak'Cent	Kerkhove 14	1547	Bever
Gemeentelijke Kleuterschool Ak'Cent	Akrenbos 133	1547	Bever
Gemeentelijke Lagere School Ak'Cent	Akrenbos 71A	1547	Bever
Vrije Basisschool De Leertrommel	Schoolstraat 65 A 1745 Opwijk	1745	Opwijk
Vrije Kleuterschool 't Leerveldje	Neerveldstraat 247	1745	Opwijk
Vrije Kleuterschool Virgo Sapiens	Kerkhofstraat 43	1840	Londerzeel
Vrije Lagere School Virgo Sapiens	Heldenplein 3	1840	Londerzeel
Basisschool De Meer van het GO	Bovenweg 17	1980	Zemst
Basisschool De Grasmus van het GO	Grasmushof 5	3000	Leuven
Freinetschool De Appeltuin	Weldadigheidsstraat 74	3000	Leuven
Basisschool voor Buitengewoon Onderwijs van het GO Woudlucht	Prosperdreef 3	3001	Heverlee
Vrije Basisschool De Mozaïek	Patroonschapsstraat 5	3010	Kessel-lo
Vrije Basisschool Putkapel	Bosstraat 32	3012	Wilsele
Gemeentelijke Basisschool Oud-Heverlee	Dorpsstraat 81	3050	Oud-Heverlee
Gemeentelijke Basisschool Blanden	Bierbeekstraat 4	3052	Blanden
Gemeentelijke Basisschool Zonneveld	A.E.Verbiststraat 6	3060	Bertem
Gemeentelijke Basisschool Wezemaal	Steenweg op Nieuwrode 43	3111	Wezemaal
Gemeentelijke Basisschool De Klimop	E. Willemslaan 4	3150	Wespelaar
Gemeentelijke Basisschool Haacht	Verhaegenlaan 7	3150	Haacht
Basisschool voor Buitengewoon Onderwijs van het GO Klaverblad	M. Janssensstraat 15	3270	Scherpenheuvel
Vrije Lagere school St-Jan Berchmanscollege	Peetersstraat 14	3290	Diest
Vrije Basisschool 't Scholeke	Halensebaan 102	3461	Molenbeek-Wersbeek
SECUNDAIR ONDERWIJS			
MSGO Halle	August Demaeghtlaan 40	1500	Halle
Virgo Sapiensinstituut	Heldenplein 3	1840	Londerzeel
Heilig Hartinstituut Heverlee 2de graad	Naamsesteenweg 355	3001	Heverlee
Don Bosco Instituut TSO/BSO	Stationsstraat 89	3150	Haacht
MS Aarschot	Pastoor Dergentlaan 47	3200	Aarschot
KA Aarschot	Pastoor Dergentlaan 47	3200	Aarschot
KA Diest	Weerstandspaleis z/n	3290	Diest
KA D'HEK	Tiensestraat 57	3400	Landen

LOGO 2 (Vlaams-Brabant)			
BASISONDERWIJS			
Gemeentelijke Kleuterschool Huizingen	Vaucampsiaan 90	1654	Huizingen
Gemeentelijke Lagere school Huizingen	Vaucampsiaan 80	1654	Huizingen
Basisschool De Duizendpootrakkers van het GO	Ringlaan 2	1745	Opwijk
Vrije Basisschool Don Bosco	Groenveldstraat 46	3001	Heverlee
Vrije Basisschool De Bolster	Dorpstraat 48	3040	Neerijse
Gemeentelijke Basisschool 't Centrum	Kapelstraat 45	3110	Rotselaar
Vrije Basisschool Tremelo	Astridstraat 4	3120	Tremelo
Vrije Basisschool Haacht-Station	Neysetterstraat 3	3150	Wespelaar
Gemeentelijke Basisschool Linden	Martelarenplaats 1	3210	Linden
Freinetschool De Pit	Handelsplein	3290	Diest
Vrije Basisschool Mariadal	Klein Overlaar 3	3320	Hoegaarden
Gemeentelijke Basisschool Bierbeek	Schoolstraat 37	3360	Bierbeek
Gemeentelijke Kleuterschool Bierbeek	Bevekomsestraat 1	3360	Bierbeek
Gemeentelijke Kleuterschool Lovenjoel	Stationsstraat 76	3360	Lovenjoel
Gemeentelijke Kleuterschool Opvelp	Hoegaardsesteenweg 10b	3360	Opvelp
Basisschool De Notelaar van het GO	Stationsstraat 81	3370	Boutersem
Vrije Kleuterschool de Kiem	Rectorijstraat 2	3470	Kortenaken
SECUNDAIR ONDERWIJS			
KTA Liedekerke	Kleemputtenstraat 20	1770	Liedekerke
Sint-Martinuscollege 2de graad	Waversesteenweg 96	3090	Overijse

LOGO 3 (Vlaams-Brabant)			
BASISONDERWIJS			
Gemeentelijke Basisschool Blokbos	Beerselsestraat 2	1651	Lot
Vrije Basisschool Harten Troef	Boekhoutstraat 1	1670	Pepingen
Gemeentelijke Basisschool De Regenboog	Noorderlaan 6	1731	Zellik
Basisschool Hertog Jan van het GO	Kerkhoflaan 28	3070	Kortenberg
Basisschool 't Kasteeltje van het GO	Stafhouder Braffortlaan 6	3090	Overijse
Vrije Basisschool Sint-Jozefsschool	Duisburgsesteenweg 134	3090	Overijse
Vrije Basisschool Sint-Angela	Kruineikestraat 5	3150	Tildonk
Vrije Basisschool Sint-Martinusschool Lubbeek	Dorpsstraat 18	3210	Lubbeek

5.1.5 LOGOLAUREATEN IN 2009 IN DE PROVINCIE WEST-VLAANDEREN

LOGO 1 (West-Vlaanderen)			
BASISONDERWIJS			
BSGO de Pannebeke	Pannebekestraat 34	8000	Brugge
VBS St.-Margareta	Sportlaan 8	8300	Knokke-Heist
VBS St.-Margareta	P.Parmentierlaan 52	8300	Knokke-Heist
BSGO de Linde	Brieversweg 185	8310	Sint-Kruis
VBS Olva de Meersen	Astridlaan 400	8310	Assebroek
GBS H. Conscience	Stuiverstraat 81	8400	Oostende
VBS OLVO	Aartshertogstraat 26	8400	Oostende
VBS OLVO	Lijsterbeslaan 5	8400	Oostende
VBS OLVO Mariasteen	Asissiëlaan 1	8400	Oostende
VBS OLVO Rosa Mystica	Duinhelmstraat 2	8400	Oostende
Basisschool Einstein	Einsteinlaan 1	8420	De Haan
GBS 't Slijpertje	O. Spruyttestraat 1	8433	Slijpe
GBS de Duinpieper	Henri Jasparlaan 29	8434	Westende
BSGO Drie Hofsteden afd. Baai	Baaistraat 10	8500	Kortrijk
GVB St-Paulus	Min van de Peereboomlaan 88	8500	Kortrijk
VBS BLO De Kindervriend	Olmenlaan 11A	8500	Kortrijk
BSGO Kransvijver	A Rodenbachlaan	8501	Heule
Sted. BS Noord	Tieltsestraat 31	8531	Hulste
Vrije centrumschool	Th Toyeplein 8	8550	Zwevegem
VBS BLO De Waterlelie	St- Maartensplein 19	8560	Moorsele
BSGO school op de groene campus	Brugsesteenweg 139	8630	Veurne
BSGO (fr)Reuzenhuis	Gruuthusestraat 90	8700	Tielt
VBS Ooigem	Mgr. Debrabanderestraat 53	8710	Ooigem
GBS Oedelem	Knesselarestraat 28	8730	Oedelem
MPIGO De Bevertjes	Beernemstraat 4	8730	Oedelem
VBS De Regenboog	Schooldreef 5	8730	Beernem
VBS Ter Bunen	Tinhoutstraat 137	8730	Beernem/Oostveld
VBS Sint-Elooi	Rozendalestraat 125	8750	Wingene
BSGO Windekind Bl.	Rodenbachstraat 44	8800	Rumbeke
VBS Beveren	Schoolstraat 11	8800	Beveren
VBS Beveren Heirweg	Heirweg 147	8800	Roeselare
VBS Ten Parke	Herderstraat 1	8820	Torhout
GBS Hooglede	Schoolstraat 9	8830	Hooglede
BSGO De eekhoortjes	Kortewagenstraat 2	8880	Ledegem
VBS Sint- Jan	Rollegemstraat 216	8880	Rollegem-Kapelle
Gesub VBS	Staanijzerstraat 53	8953	Wijtschate
VBS De Kleine Prins	Trappistenweg 52	8978	Watou-Abele
SECUNDAIR ONDERWIJS			
OLV Ter Duinen (2 vestigingen)	Kursaalstraat 40	8301	Knokke-Heist
Sint-Jozefsinstituut	Alfons Pieterslaan 21	8400	Oostende
KA 1 centrum Oostende	Leon Spilliaertstraat 31	8400	Oostende
TA Heule	Guido Gezellelaan 10	8501	Heule
Atheneum Noordduinen Koksijde	Fastenaekelslaan 24	8670	Koksijde
Middenschool Ieper	Maarschalk Plumerlaan 24	8900	Ieper

LOGO 2 (West-Vlaanderen)			
BASISONDERWIJS			
de Boomhut	Kon. LeopoldIII-laan	8200	Sint-Andries
St-Lodewijks Blijmare	Knotwilgenlaan 24	8200	Sint-Andries
St-Lodewijks Koude Keuken	Koude Keukenstraat 10	8200	Sint-Andries
VBS Sint-Maartenschool	Ieperweg 9	8210	Loppem
GBS het Anker	Pannenstraat 132	8301	Knokke-Heist
VBS Sint-Andreas	Fortuinstraat 29	8310	Sint-Kruis
VBS OLVO De Vuurtoren	Stanleylaan 55	8400	Oostende
Kon. Werk Ibis	Prinses Elisabethlaan 1	8450	Bredene
VBS Rodenburg	Rodenburgplein 31	8510	Marke
Vrije Centrumschool afd. kleuterbos	Lieven Bauwensplein 12	8510	Marke
GBS Wevelgem	Goudenregenstraat 1	8560	Wevelgem
GBS Wevelgem Kweekstraat	Kolverikstraat 1	8560	Wevelgem
VBS Wijnberg Kl.	Wijnbergstraat 6	8560	Wevelgem
VBS Nieuwkapelle	Groignestraat 8	8600	Nieuwkapelle
VBS Lo	Zuidstraat 1a	8647	Lo
VBS Pollinkhove	Vaartstraat 9	8647	Lo
VBS de Oogappel	Ooststraat 58	8647	Lo-Reninge
VBS Reninge	Ieperstraat 7a	8647	Lo-Reninge
BSGO de Lettertuint	Ringlaan 18	8680	Koekelare
VBS Wildenburg	Beernemsteenweg 117	8750	Wingene
VBS ONK- Sleihage	Diksmuidesteeweg 93	8830	Hoogde
BLO Blijdhove	G.Gezelelaan 106	8930	Menen
VBS De Kastanje	Waaenburgseweg 82	8972	Krombeke
Gesub VBS De Kastanje	Alexisplein 15	8972	Proven
SECUNDAIR ONDERWIJS			
SASK	Fortuinstraat 29	8310	Sint-Kruis
BuSO Dominiek Savio	Koolskampstraat 24	8830	Gits

LOGO 3 (West-Vlaanderen)			
BASISONDERWIJS			
VBS Immaculata	Koningin Astridlaan 4	8200	St-Michiels
BLO De Brug	Rekollettenstraat 48	8500	Kortrijk
VBS Bellegem	Bellegemkerkdreef 1	8510	Bellegem
GBS Boudewijnschool	Kon. Boudewijnstraat 52	8520	Kuurne
VBS Woumen	Iepersteenweg 8	8600	Woumen
BSGO De Regenboog	Meulebekestraat 38	8770	Ingelmunster
MPI Sterrebos	Bornstraat 52	8800	Rumbeke
VBS St.-Pieter	Prinsessenstraat 13	8870	Emelgem
SECUNDAIR ONDERWIJS			
Sint-Bernardusinstituut	Sportlaan 4	8300	Knokke
Sint-Pauluscollege	Caesar Gezelestraat 7	8560	Moorsele
Sint-Jozefsinstituut	Kroonstraat 19	8700	Tielt
Middenscholen Sint Rembert (3 vestigingen)	Bruggestraat 23	8820	Torhout

5.1.6 LOGO-LAUREATEN IN 2009 IN HET BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST

LOGO 1 (Brussels Gewest)			
BASISONDERWIJS			
Kakelbontschool Reper	Vrevenstraat 100	1020	Laken
Doremi	Demosthenestraat 231	1070	Anderlecht
Goede lucht BS	Severinneplein 1	1070	Anderlecht
Goede lucht KS	Severinneplein 1A	1070	Anderlecht
OBUS	Obusstraat 27	1070	Anderlecht
Regenboog	Ulenstraat 83	1080	Sint-Jans-Molenbeek
Goudenregen - De Tuinen	Prins Boudewijnstraat 71	1083	Ganshoren
Heilig Hartschool	H. Hartlaan 2	1090	Jette
St.-Pieterscollege Leopold	Leopold I – straat 3	1090	Jette
Harenheideschool	Verdunstraat 381	1130	Haren
De Stadsmus	H. De Brouckèrelaan 16	1160	Oudergem
SECUNDAIR ONDERWIJS			
CVO VUB	VUB, Pleinlaan 2	1140	Evere
LOGO 2			
BASISONDERWIJS			
BS Scheut	Van Soustraat 80	1070	Anderlecht
Unescoschool	Kasteellaan 65	1081	Koekelberg
Kasteel Beiaardschool	Kruipweg 23	1120	Neder-Over-Heembeek
Mpigo Heemschool	Koning Albertlaan 181	1120	Neder-Over-Heembeek
Bloeiende Kerselaar	L. Vander Swaelmenlaan 25	1170	Watermaal-Bosvoorde
SECUNDAIR ONDERWIJS			
Stedelijk Atheneum Karel Buls	Bonekruidlaan 88	1020	Laken
Kunsthumaniora	Chrysantenstraat 26	1020	Laken
CDO Don Bosco	Fr. Gaystraat 127	1150	St.-Pieters-Woluwe
International School of Brussels	Kattenberg 19	1190	Vorst
LOGO 3			
SECUNDAIR ONDERWIJS			
Instituut Anneessens-Funck	Groot Eiland 39	1000	Brussel
KTA Jette	L. Theodorstraat 80	1090	Jette

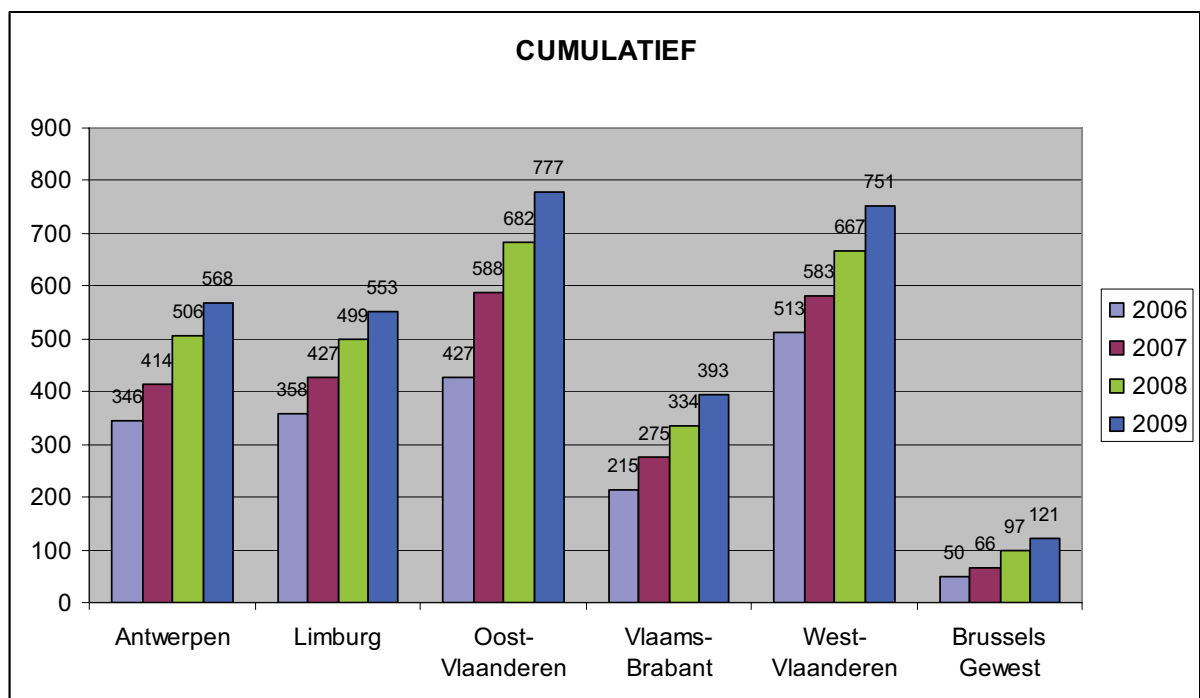
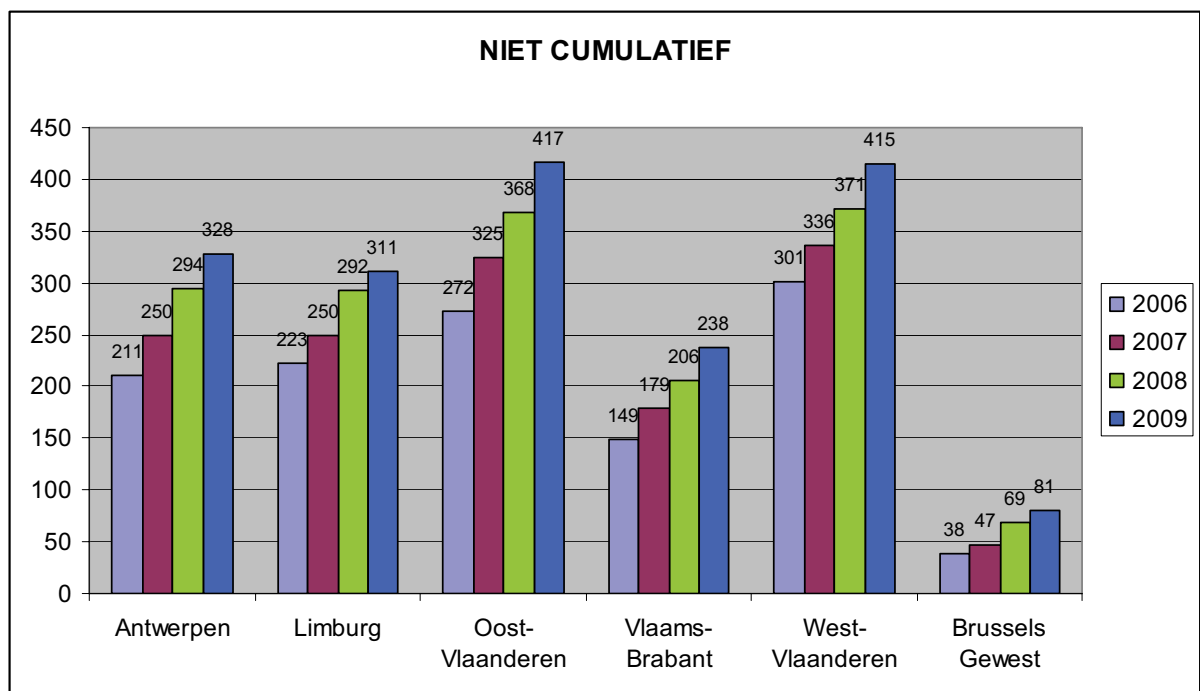
5.2 AANTAL LOGOSCHOLEN

5.2.1 Logoscholen 1998 - 2009

		niet cumulatief				cumulatief			
		logo1	logo2	logo3	totaal	logo1	logo2	logo3	totaal
Basisonderwijs	ANT	104	53	49	206	206	102	49	357
	LIM	115	64	50	229	229	114	50	393
	OVL	120	82	98	300	300	180	98	578
	VBR	84	51	24	159	159	75	24	258
	WVL	131	93	75	299	299	168	75	542
	BRU	33	22	2	57	57	24	2	83
	totaal	587	365	298	1250	1250	663	298	2211
secundair onderwijs	ANT	56	37	26	119	119	63	26	208
	LIM	23	34	21	78	78	55	21	154
	OVL	56	40	21	117	117	61	21	199
	VBR	38	23	15	76	76	38	15	129
	WVL	55	27	32	114	114	59	32	205
	BRU	13	8	3	24	24	11	3	38
	totaal	241	169	118	528	528	287	118	933
hoger onderwijs	ANT	3	-	-	3	3	-	-	3
	LIM	3	-	1	4	4	1	1	6
	OVL	-	-	-	-	-	-	-	-
	VBR	1	1	1	3	3	2	1	6
	WVL	-	2	-	2	2	2	-	4
	BRU	-	-	-	-	-	-	-	-
	totaal	7	3	2	12	12	5	2	19
		835	537	418	1790	1790	955	418	3163

5.2.2 Aantal logoscholen (logo 1, 2 en 3 samen): groei sinds 2006 per provincie

	NIET CUMULATIEF					CUMULATIEF			
	2006	2007	2008	2009		2006	2007	2008	2009
Antwerpen	211	250	294	328		346	414	506	568
Limburg	223	250	292	311		358	427	499	553
Oost-Vlaanderen	272	325	368	417		472	588	682	777
Vlaams-Brabant	149	179	206	238		215	275	334	393
West-Vlaanderen	301	336	371	415		513	583	667	751
Brussels Gewest	38	47	69	81		50	66	97	121
	1194	1387	1600	1790		1954	2353	2785	3163

6. De groene vlag

MilieuZorg Op School stopt niet na drie logo's.

Alle logo 3-scholen van Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest worden door MOS geregistreerd als Eco-School.

MOS is "affiliate member" van de FEE (Foundation for Environmental Education) voor Vlaanderen en verantwoordelijk voor haar Eco-Schools-programma.

MOS spoort scholen op die manier aan om de milieu-inspanningen vol te houden. Na 3 logo's kunnen de scholen zich kandidaat stellen om de groene vlag van Eco-Schools te behalen.

Als 'national operator' reserveert MOS namelijk de groene vlag voor scholen die het *derde* logo hebben gekregen en bewijzen dat het milieuzorgproces in al zijn facetten en volgens de criteria voor een logo 3-school doorloopt.

De groene vlag wordt toegekend voor twee schooljaren.

Aantal Eco-schools	
2006	190
2007	271
2008	355
2009	418

Elke logo 3-school bepaalt zelf of en wanneer ze voor de groene vlag gaat.

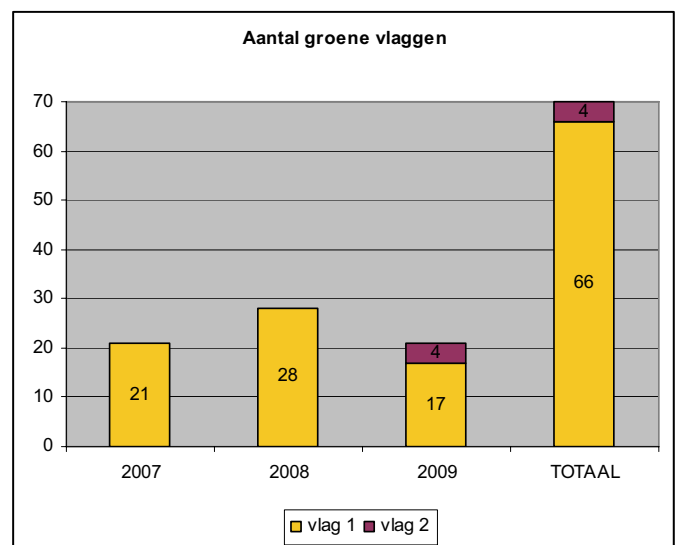
De jury houdt daarbij vooral rekening met de volgende criteria:

- Is er duidelijk aantoonbare milieuwinst? Liefst op drie van de vijf MOS-thema's: afvalpreventie, energie, water, natuur op school of vergroening, mobiliteit of verkeer. Maar ook aandacht voor thema's als biodiversiteit, levensstijl en duurzame voeding en klimaatverandering kan meetellen.
- Gaat de participatie en de betrokkenheid van de leerlingen verder dan uitsluitend 'uitvoeren van taken'. Zijn voldoende leerlingen ook betrokken bij keuze, planning en evaluatie van de acties en krijgen ze voldoende verantwoordelijkheid? Heeft de school een MOS-werkgroep of een evenwaardig alternatief om milieuzorg regelmatig op de agenda te zetten?
- Is er een voldoende groot draagvlak voor milieuzorg op school? Staan directie, leerkrachten, onderhouds- en administratief personeel en ouders achter het MOS-project en zijn ook zij betrokken bij keuze, planning en evaluatie van de MOS-acties?
- Vormen de MOS-activiteiten een rode draad doorheen het hele schooljaar en zijn de milieuafspraken verankerd in het hele schoolgebeuren. Is er controle op de naleving ervan? Heeft de school een milieubewust aankoopbeleid?

- Heeft de school een MOS-communicatiestrategie? Informeert de MOS-verantwoordelijke of de MOS-werkgroep op geregelde tijdstippen de hele school over de geplande MOS-activiteiten?
- Treedt de school uitdrukkelijk naar buiten als een milieuvriendelijke en duurzame school? Behoort milieuzorg duidelijk tot de prioritaire doelstellingen van de school? Van een groene vlag – school verwachten we dat ze een voorbeeld is voor andere scholen op milieuzorggebied. Wisselt de school milieuzorgervaringen uit met andere scholen (in de omgeving, in de provincie, in de regio, in het buitenland)?
- Heeft de school een ECOCODE (een schooleigen en originele verwoording of uitbeelding van de belangrijkste milieudoelstellingen van de school)?

In 2007 behaalden **21** scholen hun eerste groene vlag. Zij kregen de vlag 2007-2008.
 In 2008 behaalden **28** scholen hun eerste groene vlag. Zij kregen de vlag 2008-2009.
 In 2009 waren er 25 kandidaten. **17** scholen behaalden hun eerste groene vlag en **4** scholen behaalden hun tweede groene vlag. Zij kregen de vlag 2009-2010.

Laureaten GROENE VLAG 2009-2010	
17 scholen behaalden hun eerste groene vlag	4 scholen behaalden hun tweede groene vlag
Basisschool Mariagaarde, 2140 Borgerhout	GBS Voorheide, 2370 Arendonk
Barnum, 8800 Roeselare	BS De Lisblomme, 8380 Lissewege
Barnum Klein Seminarie, 8800 Roeselare	SSBOGO De Richter, 3600 Genk
Basisschool Don Bosco Gerdingen, 3960 Bree	BS Faluintjes, 9310 Moorsel
De Tweesprong, 8610 Handzame	
VBSZ De Regenboog, 9750 Zingem	
Bulo Sint-Jozef, 9000 Gent	
Basisschool Kla4tje, 3920 Lommel	
Campus Mercurius Secundaire School, 3920 Lommel	
Edugo Lourdes, 9041 Oostakker	
Gemeentelijke Technische Tuinbouwschool, 1785 Merchtem	
PSBLO Meetjesland, 9060 Zelzate	
Vrije Basisschool, 2580 Putte	
VLS De Luchtballon, 2270 Herenthout	
Vrije Kleuterschool Sint-Jozef, 9255 Opdorp	
Sint-Pietersinstituut, 2300 Turnhout	
VTI Oostende, 8400 Oostende	

7. Aan het werk

MOS biedt de scholen een begeleiding op maat aan.

De scholen krijgen inhoudelijke begeleiding via een schoolbezoek, via mail, telefoon en studie- of vormingsdagen. Begeleiders verwijzen hen ook door naar en werken samen met andere instanties of organisaties zoals bv. Kleur Bekennen, Protos, milieukoopwijzer, de afvalinter-communales en de NME-inventaris.

Via een digitale nieuwsbrief (digiMOS) bezorgen de MOS-begeleiders informatie over provinciale of Vlaamse NME-initiatieven of geven ze tips om de milieuwerving uit te bouwen.

Ter ondersteuning organiseren de MOS-begeleiders ook nascholingen en trefmomenten al dan niet in samenwerking met externe partners.

Zowel in het secundair onderwijs als in het basisonderwijs is MOS occasioneel een onderwerp op pedagogische studiedagen en dit op vraag van de school of scholengroep. Met een aantal partners (gemeenten, intercommunales, NGO's) bestaat een structurele samenwerking.

MOS is opgenomen in de samenwerkingsovereenkomsten van een groot aantal gemeenten. Scholen krijgen subsidie van die gemeenten als ze instappen in MOS of een MOS-logo halen.

7.1 PROVINCIE ANTWERPEN

7.1.1 STUDIE-, VORMINGS-DAGEN EN NETWERKING

BASISONDERWIJS

- sMOSpot! Creatief overleggen met de milieuwerkgroep – in samenwerking met Jan Van Dijck van Doedèskadèn vzw – woensdag 24 september 2008 – PIME, Lier. Vorming voor leerlingen, leerkrachten en andere leden van de milieuwerkgroep.
- Cursus natuurouders – 12 en 26 november 2008 – Lier.
- ECO Treffen met als thema Composteren op school – woensdag 19 november 2008 – EcoHuis Antwerpen. Voor basisscholen uit groot Antwerpen.
- Nascholing 'Het klimaat laat je niet koud' – woensdag 4 februari 2009 – samenwerking met PIME vzw, Kleur Bekennen, Green vzw en WWF.
- Gluren bij de burens – woensdag 18 maart 2009 – PIME te Lier. Uitwisselingsnamiddag voor MOS-scholen.

NETWERKING

- scholenoverleg Turnhout – toelichting bij bijakte MOS en cursus natuurouders 1 oktober 2008.
- Netwerkdag RESOC Kempen – MOS-stand bemannen en werkwinkels volgen 23 oktober 2008.
- Scholenoverleg Puurs – 24 oktober 2008.
- MOS-voorstelling en begeleiding studenten bij keuzetraject MOS – KdG Antwerpen – 6 januari 2009.
- Pedagogische studiedag over afvalpreventie en meervoudige intelligentie – leefschoon 't Zandhofje Zandhoven – 21 januari 2009.
- MOS-werkwinkel voor studenten lerarenopleiding - Artesis Hogeschool – 16 en 17 maart 2009.

SECUNDAIR ONDERWIJS

- Nascholing FSC-gelabeld hout – woensdag 12 november 2008 – PIME Lier.
- Nascholing 'Het klimaat laat je niet koud' – woensdag 4 februari 2009 – samenwerking met PIME vzw, Kleur Bekennen, WWF en KH Leuven.
- Herhaling nascholing 'Het klimaat laat je niet koud' voor studenten Xios Hogeschool Limburg – 16 februari 2009.

NETWERKING

- MOS-werkwinkel op nascholing 'Wonen en bouwen' Universiteit Antwerpen.
2 december 2008.
- Werkwinkel MOS voor jeugdzorg ter Elst uit Duffel – 5 maart 2009.
- Werkwinkel MOS voor studenten Milieukunde UA – 19 maart 2009.

7.1.2 POPULAIRE MOS-ACTIES EN MAATREGELEN OP SCHOOL

Energie:

Energievreterspeurtocht naar aanleiding van Dikke truiendag.

Brei de langste klas-sjaal. Controle op het doven van lichten en sluiten van deuren, gebruik van Wollo om de aandacht hierop te vestigen.

Op plaatsen waar energievreters zitten en meer aandacht nodig is voor het volledig uitschakelen van toestellen hangen 'Dolf de wolfjes'.

Water:

Bonnetje nemen bij toiletbeurt om na te gaan hoeveel water er per dag wordt doorgespoeld. Plaatsen van een regenton en gebruik van water om bord af te vegen, planten water te geven, te poetsen.

Met de leerlingen een flesje in de spoelbak van het toilet plaatsen om water te besparen. Spaartoetsen zichtbaar maken en informatie over het gebruik.

Afvalpreventie:

Restafval op dieet. PMD naar beneden, brik- en blikvrije scholen. Promoten van drinkbussen, hervulbare flesjes. Leerlingen eerste leerjaar krijgen een drinkbus. Naast de papiermand ook een doos voor kladpapier in klassen en op het secretariaat. Water van de kraan drinken promoten.

Plaatsen van zelfde vuilnisbakken voor afvalfracties in alle klassen, refter en leraarslokaal. Vaak met ludieke sticker, picto al dan niet ontworpen door de leerlingen.

Workshops van Green over afvalpreventie.

Inzamelen van dopjes voor blindengeleidehonden.

Natuur op school:

Planten in de klas. Aanleg kruidenhoekje.

Nestkastjes voor solitaire bijen en wespen maken met de leerlingen.

Beestentoren maken. Takkenwel maken met de leerlingen.

Verkeer:

Autoluwe schooldagen, werken met Sam de verkeersslang.

Sponsortocht te voet in kader van Dikke-truiendag. Stilstaan bij CO₂-uitstoot.

7.1.3 VOORBEELDEN VAN EDUCATIEVE WINST EN MILIEUWINST

- GVBS Het Spoor uit Lier heeft bij de nieuwbouw rekening gehouden met heel wat milieu-aspecten.
- Meer groen op school, moestuintje, nestplaats solitaire bijen en wespen in De Brug St-Job-int-Goor.
- Meer kinderen die te voet of met de fiets komen en bijna geen restafval meer in Het Rietje, Westerlo.
- SBS De @penstaartjes uit Antwerpen hielden een projectweek met als thema 'afval'. Er kwam een vuilniswagen op bezoek en ze gingen naar het containerpark. Ze leerden dat het milieuvriendelijker is om onkruid op de stoep te verwijderen met de handen i.p.v. met bestrijdingsmiddelen. Zij gingen zelf aan de slag om het onkruid te verwijderen.
- In het Sint-Stanislascollege in Berchem werd een heel jaar aan het thema natuur gewerkt. De oudste leerlingen mochten gaan werken in de biotuin van de Universiteit. In de bioruimte mochten ze insecten bestuderen onder de microscoop en hommelpotjes maken. De potjes werden later in de grond ingegraven. Met de waterkoffer gingen ze aan de slag om het vijverwater te onderzoeken en waterdiertjes te bestuderen.
- In de Stedelijke Basisschool Parkwijk uit Turnhout werkten ze met de Gloop-fanfare. Alle klassen deden mee, zelfs de kleuters. De kleuterjuffen kozen een boek uit om mee te werken, want voor hen zit er geen materiaal in de map van de Gloop-fanfare.
- In Rozenberg van Mol ontwierpen ze een 'Bibber GROEN'-logo.
- Vleermuizenproject – op zoek naar Vleermuizen met de 'bat-detector' en vleermuizenkasten maken.
- De technische richting helpt een buitenklas te maken.

7.2 PROVINCIE LIMBURG

7.2.1 STUDIE-, VORMINGS-DAGEN EN NETWERKING

LIMNET- nascholingen basisonderwijs

- MOS op de lagere school
busexcursie met bezoek aan enkele voorbeeldscholen
i.s.m. KHLim en XIOS-hogeschool (lerarenopleidingen), waardoor vervanging mogelijk was
donderdag 19 maart 2009 (volledige dag), 49 deelnemers
- MOS op school
busexcursie met bezoek aan enkele voorbeeldscholen (kleuter- en lagere)
voor studenten van KHLim en XIOS-hogeschool (lerarenopleidingen)
donderdag 26 maart 2009 (volledige dag), 45 deelnemers
- MOS op de kleuterschool
busexcursie met bezoek aan enkele voorbeeldscholen
i.s.m. KHLim en XIOS-hogeschool (lerarenopleidingen) waardoor vervanging mogelijk was
dinsdag 31 maart 2009 (volledige dag), 64 deelnemers

LIMNET- nascholingen secundair onderwijs

- 'Korstmossen, snuffelpalen van ons milieu'
over korstmossen als bio-indicatoren voor luchtvervuiling en klimaatopwarming
2de en 3de graad
woensdag 8 oktober 2008 (VM of NM), Kasteel Bokrijk, 42 deelnemers
- Werken aan energie in een MOS-school
over ECOS (Energie Check Op School) en de mogelijkheden van de uitleenbare energiekoffer
1ste, 2de en 3de graad
dinsdag 21 oktober 2008 (NM), De Wissel, Genk, 33 deelnemers
- Vergroening van de schoolomgeving
over voorbeelden in scholen en werken met de nieuwe themabundel
1ste, 2de en 3de graad
donderdag 8 oktober 2009 (NM), Sint-Pauluscollege, Houthalen, 32 deelnemers

LIMNET- contactdag

Met werkwinkels voor leerkrachten basis- en secundair onderwijs en voor studenten van de hogescholen:

Voor kleuters:

- Op stap met Stippel (bezoekerscentrum De Watersnip)
- Bosspel (Vereniging voor Bos in Vlaanderen)
- Ik wil water (Wereldwerkplaats)

Voor kinderen:

- Klimaatwandeling (Wergroep Isis)
- Werken aan Limburgse soorten (Vrije Basisschool 'Aan de basis' Smeermaas)
- Gloob Fanfare (Djapo)

Voor jongeren:

- Voetzoekers (WWF)
- Junior Rangers (Nationaal Park Hoge Kempen)
- Troubled waters (Green)

Kinderpsycholoog Karel Moons gaf een inleiding over de psychologische ontwikkeling van kleuter tot jongere en leidde een afrondend plemumgesprek over de aangeboden werkwinkels

donderdag 20 november 2008, Universiteit Hasselt, campus Diepenbeek, 250 deelnemers

7.2.2 POPULAIRE MOS-ACTIES EN MAATREGELEN OP SCHOOL

- educatief natuurbeheer van Natuurpunt met steun van de provincie Limburg en het agentschap voor natuur en bos. De kinderen voeren beheerswerken uit in de natuur
- gebruik van hervulbare flessen en brooddozen
- de kinderen verantwoordelijkheden geven i.v.m. energiesparende maatregelen op school o.a. de deuren dichthouden, de stand-by lichtjes van de computers uitdoen na gebruik, de gordijnen dichtdoen en de lichtsckakelaars uitzetten bij het verlaten van het lokaal
- sorteren in de klas en op de speelplaats, daarvoor verschillende vuilnisbakken voorzien met pictogrammen
- composteren
- deelname aan de autoluwe schooldag en aan Sam de verkeerssling
- brik en blik en aluminiumfolie verbieden
- zwerfvuilacties i.s.m. de gemeente
- gescheiden afvalinzameling en -afvoer
- beheerswerken
- sensibiliseren door gebruik te maken van zwerfvuilbox/afvalmeter
- acties i.h.k.v. Dikke Truiendag: Miss en Mister Trui verkiezing
- ontwerpen van affiches tijdens lessen PO
- gebruik van enquêtes als educatief instrument

7.2.3 VOORBEELDEN VAN EDUCATIEVE EN MILIEUWINST

Euroschool De Mozaïek uit Houthalen-Helchteren koos vorig schooljaar voor het thema 'energie'. Ze reisden zoveel mogelijk met het openbaar vervoer en gingen bv. op schooluitstap met de trein.

Ze organiseerden zelf een Dikke Truiendag in januari: de verwarming werd 3 graadjes lager gezet en in februari namen ze traditiegetrouw deel aan de Vlaamse Dikke Truiendag. Toen werd de verwarming 5 graden lager gezet. De leerlingen bedachten een top 5 van tips om energie te besparen. Het resultaat werd op het MOS-bord in de school gehangen.

De school organiseerde een 'dag zonder licht' voor alle klassen.

De school nam deel aan de autoluwe schooldag in mei.

De leerlingen maakten slogans omtrent energie zoals 'deuren sluiten', 'lichten uit'.

Iedereen van de school hield hier rekening mee. Licht- en deurbewakers en waterkapiteins controleerden nog eens extra of er geen energie werd verspild. Daarvoor gebruikten zij een rode of groene duim die zij na het controleren van een klas, aan de deur hingen. De onderhoudsman controleerde wekelijks de meters om sluipverbruik tegen te gaan. De school verklaart dan ook met enige trots dat er geen onnodige energie meer wordt verspild. De kinderen zorgen ervoor dat de verwarming niet zomaar blijft aan staan en dat de lichten niet blijven branden. Ze geven zelf aan wanneer de deur dicht of het licht uit moet.

In de toiletten plaatste de school lichten met sensoren zodat het licht er nooit onnodig blijft branden. De school verving al haar lampen door een nieuw systeem met zuinige energielampen.

En ook:

- vervanging van ramen met enkel glas door ramen met dubbele beglazing
- plaatsen van compostbakken
- aanleg van sorteerparkjes
- plastic lepeltjes vervangen door metalen
- mokken en glazen in de leraarskamer i.p.v. wegwerpbekertjes
- glazen flesjes i.p.v. pet en blik
- installatie van nieuwe waterfontein met lager energiegebruik
- vervangen van gloeilampen door spaarlampen
- plaatsing van automatische lichtschakelaars
- verbod op aluminiumfolie
- afvalarme barbecue op het einde van het schooljaar
- gebruik van gerecycleerd papier om te kopiëren
- aanbrengen van radiatorfolie

- klasplanten
- bloemenweide
- karaffen met drinkwater tijdens de middagpauze
- opvang en gebruik van hemelwater
- gebruik van spaarknoptoletten
- walk- en Bikepools
- nestgelegenheid voorzien voor solitaire bijen en oorwormen
- plaatsen van zonnepanelen

MPIGO De Luchtballon uit Genk is een basisschool voor buitengewoon onderwijs met types 1, 2, 3 en 8. Zij kozen voor het thema 'afvalpreventie'. Alle leerlingen kregen de kans om hun ideeën te uiten via een ideeënbus of mondeling via de leerkracht. De leerlingen hebben de ideeënbus zelf ontworpen. Enkele ideeën werden ook daadwerkelijk uitgevoerd zoals de aankoop van gerecycleerd papier en het gebruik van koekendozen. De leerlingen leerden composteren met het lessenpakket 'composteren met kinderen'. Er werd een compostvat op school geplaatst en de compostmeester kwam naar de school om de leerlingen te leren ze zelf hun GFT-afval kunnen composteren.

De vuilniskar kwam op bezoek, 2 leerlingen interviewden de mensen van de vuilniskar. Tijdens de projectweek afval verzamelden en onderzochten ze het afval uit de vuilnisbakken: welk afval was er en hoeveel. Ze bespraken op welke manier ze afval konden vermijden.

De leerlingen verkochten zelfgemaakte kalenders aan derden (ouders, buurt) met foto's van leerlingen die het thema afval naar voren brachten.

Twee plaatselijke kunstenaars (Raf Timmermans en Wim Mees) kwamen naar de school om creatief met het thema afval om te springen: zij maakten met de leerlingen beelden van afvalhout en stop motion films over afval. Samen met 5 andere scholen organiseerden ze een grote kunstwandeling van school tot school met de titel 'Kunst in het groen'. De school verkreeg daarvoor subsidies via Dynamo 2.

Tijdens het schoolfeest werden deze kunstbeelden en de film vertoond. De leerlingen verkochten wenskaarten die ze zelf gemaakt hadden van handgeschept papier.

En ook:

- educatieve tentoonstelling Klimaatcasino
- Comenius-project over water (bezoek aan waterkrachtcentrale, waterdegustatie, waterproefjes, wateronderzoek, waterzuivering, bezoek VMW, bezoek watertoren)
- STOP-actie: a.d.h.v. verkeerborden sensibiliseren om het energieverbruik te verlagen
- inventarisatie van knelpunten door de milieuwerkgroep (MWG)

- leerlingen, buiten de MWG, betrekken om “mee te denken” via de ‘Groene envelop’
- voederplanken en nestkastjes maken (in het tso)
- vakoverschrijdend project i.h.k.v. de Week van het bos
- educatieve projecten: Da’s Proper, Fietsatelier, Klimaatwijken, Change the food, Troubled Waters
- bezoeken buiten de school: Ford, Gielen, CeDuBo
- mini-onderneming - GIP - Integrale Opdrachten – Vrije Ruimte i.h.k.v. milieuzorg
- aanleg en gebruik van kruidentuintje
- gebruik van de energiekoffer
- verwerking van de resultaten van het EBS door de MWG
- i.h.k.v. de Week van de smaak elke dag een andere eetcultuur in de kijker zetten (vegetarisch, streekproducten, i.s.m. vrouwen uit het asielcentrum)
- onderzoek naar de plaatsing van zonnecellen door leerlingen van het 5de jaar (methodeseminarie)
- milieuquiz
- opwaarderen schooltuin tot educatief reservaat
- TMF-eco-stress-factor georganiseerd door leerlingen
- kunst maken met gerecycleerd materiaal
- cartoonwedstrijd
- ontwerpen en maken van toechthonden
- deelname aan ‘The battle of the green schools’ i.h.k.v. het Demosproject

7.2.4 SPECIFIEKE AANPAK VAN DE PROVINCIE

We doen aan begeleiding op maat: afhankelijk van de behoefte van de school gebeurt de begeleiding per telefoon, per e-mail, via schoolbezoeken of via nascholingen. Rode draad is het traject en de deadlines voor het aanvragen van een logo.

LIMNET (het Limburgs Natuur- en Milieueducatief Netwerk) speelt een belangrijke rol bij de uitbouw en ondersteuning van ons MOS-netwerk. MOS-begeleiders en leerkrachten uit MOS-scholen vertegenwoordigen het project in de LIMNET-werkgroepen basis- en secundair onderwijs. In LIMNET zijn alle onderwijsnetten en ook de onderwijsinspectie vertegenwoordigd.

Een MOS-begeleider vertegenwoordigt MOS in de LIMNET-werkgroep Natuurcentra. Heel wat MOS-schakels participeren in die werkgroep.

Verder blijven we op vraag overleggen met de gemeentelijke MOS-contactpersonen en onderhouden we goede contacten met de collega’s van het provinciebestuur in het kader van de samenwerkingsovereenkomst.

We overleggen regelmatig met de collega's van de cel Mobiliteit (een MOS-begeleider zetelde ook in een jury voor een wedstrijd waarin scholen werkten aan het thema verkeer), de dienst ontwikkelingssamenwerking (o.a. Kleur Bekennen), de provinciale onderwijsinspectie en soms met de jeugddienst.

In het kader van het project 'Gemeenten adopteren Limburgse Soorten' (GALS) is er ook een samenwerking met het projectbureau (coördinator en de promotoren). Die promotoren schreven voor elke gemeente een actieplan op maat. In die actieplannen zit onder het luik 'educatie' een onderdeel over MOS.

7.3 PROVINCIE OOST-VLAANDEREN

7.3.1 MOS-FEITEN VAN 2008-2009

- In de periode 1 oktober 2008 – 31 september 2009 vonden in totaal 268 schoolbezoeken plaats (basis- en secundair onderwijs)
- Op 7 oktober 2008 verzorgde MOS Oost-Vlaanderen 2 werkwinkels ECOS op de studiedag energie van de provincie West-Vlaanderen in Roeselare.
- In samenwerking met WWF en Kleur Bekennen vond op 8 oktober 2008 in het atheneum van Aalst, een MOS-vorming secundair plaats met als titel: 'Voetzoekers en Klimaatcasino: een Mondvol'
- Op 7 november organiseerden we een MOS-dag voor de Maldegemse basisscholen i.s.m. de milieudienst van Maldegem
- Op 27 november 2009 verzorgde MOS een werkwinkel tijdens de pedagogische studiedag van het Provinciaal Technisch Instituut van Zottegem.
- Een MOS-vorming sMOSpot vond plaats in Zottegem op 28 november 2009.
- MOS secundair was vertegenwoordigd op de CEDUBOvorming in Oostende op 26 januari 2009.
- Een vorming voor het basisonderwijs 'Gluren bij de burens' vond plaats op 4 maart 2009 in Gent.
- Specifiek voor bso/tso scholen met een houtafdeling organiseerden MOS secundair Oost-Vlaanderen en Vlaams Brabant een tweedaagse vorming 'Duurzaam aan de slag met FSC'. De vormingen vonden plaats in Hoeilaart op 2 maart 2009 en Leuven (11/3) en in Zottegem op 18 maart 2009.
- In samenwerking met Centrum De Waterkant organiseerde MOS een vorming voor het basisonderwijs met als thema water. De vorming vond plaats op de Milieuboot op 29 april 2009.
- Op 8 mei verzorgde MOS een stand op de beurs Ecotrip Fun and Fact Event in Gent.
- Voor de studenten van de lerarenopleiding van KaHo Sint-Niklaas gaf MOS Oost-Vlaanderen (basis) 2 werkwinkels op 12 mei 2009.
- MOS secundair Oost-Vlaanderen (i.s.m. MOS Brussels Hoofdstedelijk Gewest) verzorgde een werkwinkel voor de stichting Ryckvelde op de vormingsdag over internationale projecten in Brugge op 28 mei 2009.
- Op 21 september 2009 vond een informatieavond plaats over EDO (Educatie voor Duurzame Ontwikkeling) voor schepenen en abtenaren van de Oost-Vlaamse Gemeenten. Die avond werd georganiseerd i.s.m. Kleur Bekennen, het Wereldcentrum, Djapo en de dienst Maatschappelijke participatie van de provincie.

- MOS basis was medeorganisator van de MOS-startdag voor de Gentse MOS-scholen op 23 september 2009, i.s.m. Stad Gent en Ivago.
- Op 30 september 2009 werd de tentoonstelling Klimaatcasino toegelicht in het Natuureducatief Centrum Hof Ter Saksen in Beveren.
- MOS secundair was aanwezig op de verschillende zittingen van het KRASparlement regio Gent schooljaar 08/09 (organisatie Globelink).
- De begeleider secundair onderwijs vertegenwoordigde MOS secundair in de projectwerkgroep voor het DEMOSproject van Globelink.

7.3.2 POPULAIRE MOS-ACTIES EN –MAATREGELEN OP SCHOOL

- afvalstraatjes op de speelplaats, vaak mooi "gedecoreerd" met tekeningen en logo's die de kinderen zelf maakten
- "afvalstraatjes" in de klas: dikwijls met hetzelfde logo/embleem als op de grote afvalstraat op de speelplaats
--> geregeld met de steun van de afvalintercommunale
- gebruik brooddoos, koekjesdoos of hervulbare drinkbeker aanmoedigen, promoten en implementeren in het schoolreglement en/of de infobrochure
- vaste fruitdag + daaraan gelinkt zelf composteren (i.s.m. compostmeester) of apart inzamelen van GFT
- aanleg van een moestuin
- kippen op school
- MOS-kapiteintjes op de school die elk hun eigen taak krijgen: bv. energiekapiteinen en waterkapiteinen
- installatie van een regenton op de school
- deelname aan de actie Sam, de verkeerssling
- organisatie van een Fata-MOS-gana: de school gaat een uitdaging aan: bv. 'wordt de school een 6-MOS-sterren-school?'
- de kinderen plaatsen plastic flesjes, opgevuld met zand of water in de waterreservoirs van de toiletten

7.3.3 VOORBEELDEN VAN EDUCATIEVE WINST EN MILIEUWINST

- Gemeentelijke Basisschool Belzele ondernam heel wat initiatieven om het schoolterrein te vergroenen. In samenwerking met de gemeentelijke diensten, (groot)ouders, Landelijke Gilde en tal van andere partners legde de school een grote moestuin, een vlindertuin, een kruidentuin, een insectenhotel en een takkenwal aan. De school verwelkomde ook enkele kippen in het nieuwe kippenhok. Er werd bovendien een mooie open tuinwerkplaats opgebouwd. Om al de planten te begieten en de kippen te voorzien van water installeerde de school

een regenton. Tegelijkertijd werkte de school aan een integratieproject met een school in de Filippijnen. Die school in het zuiden werkte ook acties uit over vergroening.

De leerkrachten en leerlingen wisselden informatie uit.

- De Macariuschool in Gent vernieuwde deze zomer de speelplaats. De school plaatste ondertussen ook een regenput. Het regenwater werd aangesloten op het buitenkraantje (op de speelplaats) en op het sanitaire blok (toiletten).
- Alle leerkrachten en leerlingen van BSGO De Groene Vijver in Lede boksten een fantastisch MOS-schoolfeest in elkaar. Concreet werkte elke klas gedurende enkele weken/maanden aan een specifiek thema. Het schoolfeest diende dan als hoogtepunt en toonmoment van de werking. Met een regendans werd de nieuwe regenton ingehuldigd, ouders konden de kersverse moestuin bewonderen, de kippen en konijnen kregen een nieuw en groter hok, de grijze fietsenrekken werden "gepimpt" om zo meer fietsers naar school te lokken.
- De leerlingen van de bovenbouw van Vrije Basisschool De Schakel, Sint-Margriete, werkten een leukje fimpje uit in het kader van muzische vorming, namelijk "H₂O the movie". Zij schreven zelf de scenario's voor de kortfilmpjes over watersensibilisering (auto wassen met emmer en spons, kraan dichtdraaien tijdens het handen wassen, planten gieten met regenwater, in de douche i.p.v. een bad, tanden poetsen met een beker). De leerlingen beeldde alles heel duidelijk uit en alles werd vastgelegd op de filmrol.
- Vrije Basisschool De Ark, afdeling Vossenhol, richtte een MOS-leerlingenparlement op met jonge kinderen. In dat parlement zetelt de MOS-contactpersoon, alle leerlingen van de 1ste graad en een ouder (via een beurtrol). Maandelijks is er een overleg en volgende puntjes worden steeds besproken: mededelingen, wat is leuk/minder leuk aan het project, inspraakmogelijkheden, opvolging van de MOS-acties, evaluatie en bijsturing van de MOS-taken, verdeling van de taken (wie neemt welke verantwoordelijkheid op, bv. leerlingen schrijven een mail/brief naar directie of bellen naar directie, de ouder neemt contact op met...). Vanaf april mochten ook de kleuters van de 3de kleuterklas aansluiten bij het leerlingenparlement.
- Leefschool Eureka uit Wetteren kon rekenen op de creativiteit van een erg enthousiaste opa. Hij knutselde een aantal kabouters in elkaar die nu in het "schoolbosje" staan. De MOS-werkgroep werkte het kabouterpad educatief verder uit. Voor elk seizoen is er een kabouterwandeling doorheen het bosje voorzien. Elke kabouter geeft de kleuters en leerlingen van de 1ste graad een andere natuuropdracht. De natuur ervaren via de verschillende zintuigen staat centraal.

- Het Sint-Franciscusinstituut in Brakel organiseerde een geslaagde Dikke Truiendag. Leerlingen van het 4de jaar stonden in voor een groot stuk van de organisatie. Ze gaven uitleg aan hun medeleerlingen van het 2de en 3de jaar en leidden de leerlingen van het 1ste jaar doorheen een energietentoonstelling (voorbereid in de lessen fysica).
In het kader van een uitwisselingsproject met een Franstalige school uit Péruwelz werd een themadag georganiseerd over de milieuproblematiek.
Sint-Fransiscus was ook één van de scholen die een geslaagde DEMOSactie (duurzame mobiliteit) op het getouw heeft gezet.
- Het atheneum in Zelzate installeerde zonnepanelen op het fietsenrek. Die actie werd gekaderd in het eindwerk van leerlingen elektriciteit. De leerlingen installeerden ook bewegingssensoren voor verlichting in de schoolgangen.
In de lessen hout kwamen duurzaam houtgebruik en FSC aan bod.
- Ook in het PTI van Zottegem krijgen leerlingen les over FSC. Bovendien bezoeken alle leerlingen hout de module van Eurabo n.a.v. de MOS-vorming FSC en duurzaam houtgebruik.
In kader van een GIP-proef wordt een demomodel gemaakt van een pelletpers (houtafval wordt verwerkt tot brandstof).
Eerstejaarsleerlingen meten de school op met ECOS.
Alle andere leerlingen bepalen hun voetafdruk tijdens de computerlessen.
De leerlingen van het 5de jaar maken een brochure met energietips en stellen ze voor in de lessen Nederlands en technologie.
- Leerlingen techniek-wetenschappen van DVM HTB uit Aalst gaan op de energiedag van de school aan de slag met ECOS. Leerlingen van de derde graad meten de lichtsterkte van verschillende lichtbronnen en gieten de bevindingen in een grafiek. De verzamelde gegevens van de ECOS-oefening worden ingegeven door leerlingen uit de richting Handel. Er werden CO₂-meters geplaatst in de klassen en de leerkrachten bespreken samen met de leerlingen de resultaten.
- KTA handelsschool in Aalst legt tijdens de GIP-werken het accent op duurzaam ondernemen. Vb: eco-kinderhotel, elektrische fietsenverhuur, design herbruikbare tassen. Leerlingen moeten een verslag opmaken m.b.t. de inspanningen van de stagebedrijven op het vlak van milieu.

7.3.4 SPECIFIEKE AANPAK VAN DE PROVINCIE

MOS Oost-Vlaanderen begeleidt de scholen zoveel mogelijk op maat: met een schoolbezoek of via mail, telefoon en studiedagen. De begeleiders verwijzen hen ook door naar andere instanties of organisaties zoals bv. Kleur Bekennen, Protos, milieukoopwijzer, NME-inventaris.

Via de digitale nieuwsbrief (digiMOS) bezorgen de MOS-begeleiders informatie over provinciale of Vlaamse NME-initiatieven of tips om de milieuwerking uit te bouwen. Ter ondersteuning organiseren de MOS-begeleiders ook nascholingen en trefmomenten al dan niet in samenwerking met externe partners.

Zowel in het secundair onderwijs als in het basisonderwijs is MOS occasioneel een onderwerp op pedagogische studiedagen en dit op vraag van de school of scholengroep. Er is een structurele samenwerking met onder meer de stad Gent en de gemeente Destelbergen, de afvalintercommunale Ivago en Intercommunale Durme Moervaart, de gemeente Maldegem, de gemeente Assenede, de stad Sint-Niklaas, Kleur Bekennen, Wereldcentrum en Protos. In verschillende andere gemeenten wordt MOS opgenomen in samenwerkingsovereenkomsten of krijgen scholen subsidie van die gemeenten als ze instappen in MOS of een MOS-logo halen.

Scholen die de natuuroudercursus willen volgen moeten MOS-school zijn.

Verder komt MOS aan bod tijdens de overlegmomenten met de Oost-Vlaamse NME-centra. Scholen die de NME-centra bezoeken krijgen de folder. Alle scholen die "De Kaaihoeve" bezoeken, krijgen informatie over het project. Ook studenten lerarenopleiding die een vorming volgen in "De Kaaihoeve" krijgen altijd een voorstelling.

7.4 PROVINCIE VLAAMS-BRABANT

7.4.1 DE PROVINCIE VLAAMS-BRABANT INVESTEERT IN MOS

Het provinciebestuur van Vlaams-Brabant investeert fors in projecten die het MOS-project ondersteunen.

Water4all

Met Water4all maakt elke graad op zijn eigen manier kennis met bepaalde aspecten van integraal waterbeheer. De eerste graad heeft aandacht voor waterkwantiteit, de tweede graad voor waterkwaliteit en de derde graad focust op integraal waterbeleid en duurzame ontwikkeling.

Integraal waterbeleid werkt bekkengericht. Water4all richt zich op de 4 belangrijkste rivierbekkens in de provincie Vlaams-Brabant: Dijle–Zenne, Dender, Beneden-Schelde en Demer. Om aan te sluiten bij de directe schoolomgeving focust de school op een waterloop en een waterrijk gebied in de buurt.

Een 2000-tal leerlingen werkten mee aan Water4all.

Klimaatcasino

Het klimaatcasino is een speelse tentoonstelling opgebouwd uit 9 flipperkasten en een roulette.

De boodschap is: vandaag mag je voor het laatst gokken met ons klimaat. Het klimaatcasino geeft het antwoord op vragen zoals: Wat is het Kyoto-protocol precies? - Hoeveel windmolens zijn er nodig om België van elektriciteit te voorzien? - Wat is het effect van de klimaatverandering in België?

Voor elke graad van het middelbaar onderwijs is er een doeactiviteit die aansluit bij een casinobezoek.

Het casino bezocht 18 secundaire scholen in 2009. In het najaar van 2009 zijn geen ontleningen voorzien omdat het casino geactualiseerd wordt. Vanaf januari 2010 reist de vernieuwde versie terug door de provincie.

Energiekit

De energiekit ondersteunt secundaire scholen die met ECOS (Energiecheck op school – zie themapakket “Energie op school”) willen werken. De kit bevat dataloggers voor temperatuur en CO₂, energiemeters en lintmeters. In een handleiding worden een aantal energiechecks uitgewerkt. Er is een energiecheck voor:

- de verlichting: een school gebruikt gemiddeld 70% van de elektrische energie voor verlichting

- het sluipverbruik: sommige toestellen gebruiken ook elektrische energie als je ze niet gebruikt. Kopietoestellen, computers, elektrische boilers: speur de sluipverbruikers op
- huiswerk: de leerlingen gaan het sluipverbruik thuis te lijf
- de ventilatie: voldoende frisse lucht en een aangename temperatuur maken het voor iedereen prettiger in de klas
- de centrale verwarming: een verwarming moet op het juiste moment en op de juiste plek voor de juiste temperatuur zorgen

7.4.2 SUBSIDIES VOOR SCHOLEN MET AANDACHT VOOR "NATUUR OP SCHOOL"

Vanaf september 2008 kunnen Vlaams-Brabantse scholen onder bepaalde voorwaarden provinciale subsidies krijgen als ze hun schooldomein (of de omgeving) vergroenen. De projecten moeten voldoen aan bepaalde toepassingsvoorwaarden. Belangrijk is dat het project een meerwaarde op educatief vlak én op vlak van natuurwinst betekent. Een planmatige aanpak is hét sleutelwoord voor een geslaagd project. Participatie van alle betrokkenen, zowel op school (leerlingen, leerkrachten, directie, ouders, onderhoudsteam) als rond de school (duurzaamheidsambtenaar, natuurverenigingen, regionaal landschap) is essentieel.

Een brede kijk: van scholen van het secundair onderwijs verwachten we dat het project past binnen het omliggende gebied en het (provinciaal) beleid. Zo kan de school zich bvb. toespitsen op een Provinciale Prioritaire Soort. Dit kadert perfect binnen de doelstelling voor meer biodiversiteit.

In 2009 maakten 13 scholen gebruik van het subsidiereglement en startten een vergroeningsactie in hun school.

7.4.3 MOS-TORNOOI, MOSmobi EN EDO

MOS-tornooi

Vanaf 2008 krijgen de Vlaams-Brabantse basisscholen die het derde logo behaalden er een nieuwe uitdaging bij: het MOS-tornooi.

Het concept is eenvoudig: jaarlijks komen de ingeschreven logo 3-scholen samen en stellen hun milieuzorgproject aan elkaar voor. Dat kan op een ludieke en creatieve manier. Aan de hand van een door de MOS-begeleiding opgestelde indicatorenlijst beoordelen de deelnemende scholen elkaar. De MOS-school die er het beste uitkomt, wint het MOS-tornooi en mag zich gedurende één schooljaar provinciaal MOS-ambassadeur noemen. Een kristallen trofee met een uniek MOS-hologram en een waarde van niet minder dan €2000 zal dan gedurende het ambassadeurschap in de school

prijken. De school die drie jaar na elkaar het MOS-tornooi wint, mag de trofee definitief houden.

Het MOS-tornooi sluit dan ook naadloos aan bij de idee om logo 3-scholen met elkaar te laten netwerken.

Woensdag 30 september 2009 streden opnieuw drie logo 3-scholen voor de tweede keer voor de MOS-trofee. BS GO! Zonnedorp uit Aarschot, de vrije basisschool St-Jansschool uit Leuven, en GO! De Cocon Tremelo traden hiervoor in de MOS-arena. Het werd een spannende wedstrijd waarbij uiteindelijk de basisschool van het gemeenschapsonderwijs GO! Zonnedorp uit Aarschot verdiend als winnaar uit de bus kwam. Afspraak voor de Vlaams-Brabantse logo 3-scholen op woensdag 29 september 2010 in Aarschot!

MOSmobi

MOSmobi is het product van een samenwerking tussen drie diensten op provinciaal niveau (mobiliteit, POO en leefmilieu). Vertrekkende vanuit de MOS-filosofie en met de MOS-methodiek legt MOSmobi de link tussen duurzaam verkeer en verkeersveiligheid. Een deskundige mobiliteit begeleidt de scholen hierbij.

Na een proefjaar met een tiental basisscholen is MOSmobi ondertussen goed ingeburgerd. Er is een duidelijke toename van het aantal basisscholen die voor het MOS-thema Verkeer kiezen. Steeds meer scholen kiezen ervoor om dat thema invulling te geven via MOSmobi. Tijdens het schooljaar 2007-2008 waren dat er al dertien.

Voor 2008-2009 gaven niet minder dan 30 scholen aan om met MOSmobi aan het MOS-thema Verkeer te willen werken. Zesentwintig dienden er tenslotte effectief een dossier in, waarvan 24 uiteindelijk een MOSmobi-logo in de wacht sleepten.

Ook voor het schooljaar 2009-2010 blijkt MOSmobi een schot in de roos te zijn, want bij het begin van het schooljaar ziet er naar uit dat ook nu weer minstens 20 basisscholen voor het MOS-thema Verkeer zullen kiezen.

MOS versus EDO

Ondertussen denkt de MOS-begeleiding dapper na om het EDO-gedachtegoed op een praktische en eenvoudige manier (en dit zonder extra planlast voor de leerkrachten) in het basisonderwijs ingang te doen vinden. Een eerste, eenvoudige methodiek zit alvast in de pijplijn en zal in maart 2010 aan de leerkrachten via een vormingsmoment worden toegelicht. Wordt zeker vervolgd.

7.4.4 ENKELE GOEDE PRAKTIJKVOORBEELDEN

KTA Liedekerke werkte aan energiezorg op school vanuit de verschillende praktijkvakken. De school zocht naar oplossingen om het energieverbruik te beperken. De leerlingen van centrale verwarming - sanitaire installaties legden een individueel verwamingscircuit aan in de refter zodat de refter onafhankelijk van het schoolgebouw kan worden verwarmd bij allerlei activiteiten.

Ook de energietoestand in de afdeling haartooi werd aangepakt. De leerlingen installeerden hiervoor fotovoltaïsche cellen voor groene stroom voor pompen, besturingssystemen en regelingen van de ketel en ook zonnecollectoren.

Virgo Sapiens in Londerzeel werkte twee jaar aan het aanleggen van een educatief reservaat met ondermeer verschillende vijvers en een hooiland. Ze maakten gebruik van het provinciaal subsidiereglement 'Natuur op school'. Leerlingen, maar ook de ouderraad, de gemeente en Natuurpunt waren erbij betrokken.

Leerlingen hielpen bij werken op het terrein. Daarnaast ontwikkelden ze ook infoborden. Tijdens de lessen wordt het reservaat bezocht, ondermeer om wateronderzoek uit te voeren en op die manier de waterkwaliteit over verschillende jaren te vergelijken.

7.5 PROVINCIE WEST-VLAANDEREN

7.5.1 VORMINGEN, PROMOTIE EN UITBREIDING NETWERK

MOS basisonderwijs organiseerde in 2008-2009 een aantal vormingsmomenten: Gluren bij de Buren, Vergroen je School, de sMOSpot en Eerste Hulp Bij Logo Halen.

- Bij 'Gluren bij de Buren' (22 oktober 08 – Roeselare – 28 deelnemers) stond uitwisseling en leren van elkaar centraal. Alle deelnemers toonden in een concept van "speed-dating" een MOS-actie uit hun school. Na het doorlopen van de uitwisselingskring, had elke deelnemer een pak ideeën en pasklare suggesties op zak.
- De infonamiddag 'Vergroen je school' (3 december 08 – Wevelgem – 64 deelnemers) maakte de deelnemers wegwijs in het provinciaal subsidiereglement voor vergroening van het schooldomein. MOS werkte samen met de dienst Natuur en Landschap van de provincie.
- 'De sMOSpot' (17 maart 08 – Roeselare – 62 deelnemers) legde de focus op leerlingenparticipatie en creatieve vormen van overleg. MOS werkte samen met Jan Van Dijck van Doedeskaden vzw.
- De sessie 'EHLH, Eerste Hulp bij Logo Halen' (22 april 09 – Brugge – 17 deelnemers) hielp de scholen met een logoaanvraag bij het opstellen van het logodossier.

MOS secundair organiseerde in 2008-2009 een vormingsmoment:

- Voorstelling MOS op "dagje boeiend BSO" (11 maart 09- Kortrijk – 78 deelnemers)

MOS West-Vlaanderen wordt meer en meer gevraagd door andere organisaties om mee te werken aan hun studiedagen of om een infostand in te richten.

- Troubled Waters (4 maart – Roeselare – 47 deelnemers) i.s.m. Green vzw, Protos, Kleur Bekennen en Provinciaal Noord-zuid Centrum.
- CeDuBo organiseerde voor preventieadviseurs een meerdaagse cursus. MOS verzorgde een werkwinkel 'energie' en 'ECOS' (26 januari 09 - VTI Oostende – 42 deelnemers).
- Voetzoekers en ECOS (7 oktober 08 – Roeselare – 23 deelnemers) i.s.m. WWF

MOS-promo- en infostanden waren te vinden:

- In het Provinciaal Infocentrum Tolhuis Brugge (september-oktober 2009)
- Op de COV-beurs voor leerkrachten (8 april 09)
- Op de EDO-cultuurmarkt van de stad Brugge (4 juni 09)
- Op de infomarkt voor scholen in Kortrijk (16 september 09)

In de West-Vlaamse bezoekerscentra is een permanente MOS-stand voorzien.

Ook dit schooljaar werd een overzichtelijke NME-schooljaarkalender uitgegeven met o.a. een overzicht van alle vormingen en trefmomenten. De kalender werd ruim verspreid naar alle basisscholen, gemeentebesturen, pedagogische begeleidingsdiensten en inspectie.

7.5.2 POPULAIRE MOS-ACTIES EN -MAATREGELEN OP SCHOOL

- Werkwinkels "LABO- Leren Afval Beheren Op School" en "Da's proper" van Green
- Beurtrolsysteem voor opruimen speelplaats
- Herschikken en versieren vuilnisbakken op speelplaats
- Zwerfvuilactie met gemeente
- Sorteerlessen
- Modeshow of kunstwerken met afvalmateriaal
- Verkoop wereldwinkelproducten
- Inzamelen batterijen, cartridges, dopjes
- Promoten brooddozen
- Drinkwaterfontejntjes en promotie van leidingwater in refter
- Wegwerpbekers in leraarskamer vervangen door mokken
- Standaard recto-verso kopiëren
- Meer gebruik van Smartschool voor communicatie
- Afvalarme picknick
- Bezoek aan verbrandingsoven, containerpark, kringwinkel
- Composteren
- Promotie van fruit en gezonde drank
- FSC-gelabeld hout gebruiken
- Tweedehandsbeurs op school
- Deelname aan Dikke Truiendag met warme choco, warme soep, aerobic, verkiezing, quiz, film
- Spaarlampen
- Acties lichten uit, deuren, ramen, gordijnen dicht, pc's uit
- Automaten uitzetten 's avonds en in weekend
- Enkel glas vervangen door dubbel glas
- Verwarmingsinstallatie afstellen of vernieuwen
- Fietscontrole
- Uitstappen met fiets of openbaar vervoer
- Promotie fluoijasjes
- Deelname aan dag van de natuur, paddenoverzetactie, vogels voeren en beloeren
- Aanleg openluchtklas, moestuin, ecologisch groen, fruittuin, vijver
- Ophangen nestkastjes, insectenhotel
- Planten verkopen "kom op tegen kanker"
- Kamerplanten in de klas
- Lekkencontrole
- Promoten milieuvriendelijke onderhoudsproducten
- Berekenen van ecologische voetafdruk

7.5.3 VOORBEELDEN VAN EDUCATIEVE WINST EN MILIEUWINST

- Minder zwerfvuil
- Minder papierverbruik
- Meer leerlingen met de fiets
- Meer ecologisch groen op het schooldomein
- Lager energieverbruik
- Zonnepanelen op het dak van de school
- Leerlingen worden meer ingeschakeld om milieuzorg of een thema voor te stellen aan andere klassen
- Scholen gaan meer samenwerken en geven voorstelling aan elkaar
- Leerlingen brengen verslag uit van de milieuwerggroep bij de directie
- Leerlingen sorteren beter
- Knelpuntenonderzoek in de schoolbuurt

7.5.4 SPECIFIEKE AANPAK VAN DE PROVINCIE

Scholen die voor een logo gaan, krijgen minstens 2 à 3 bezoeken per jaar van de begeleider, meer indien nodig. Scholen die een negatief advies hebben gekregen bij hun logoaanvraag, krijgen een bezoek met evaluatiegesprek.

Er is voortdurend ondersteuning, advies en begeleiding per brief, telefoon of mail.

Er zijn gemeentelijke overlegmomenten met alle scholen.

Studenten in lerarenopleidingen kunnen de 5 themabundels van het basisonderwijs raadplegen in hun eigen schoolbibliotheek. MOS stelt materiaal ter beschikking voor stages in het buitenland.

Enkele gemeentebesturen engageerden zich sterk om MOS-scholen financieel en praktisch te ondersteunen.

De begeleiders geven een MOS-voorstelling op een personeelsvergadering of begeleiden pedagogische studiedagen in de scholen.

Op geregelde basis is er overleg met gemeenten en gemeentelijke NME-samenwerkingsverbanden georganiseerd door de NME-streeksteunpunten.

De gemeentelijke milieudiensten worden ingelicht over welke scholen voor een logo gaan, ze worden uitgenodigd om mee te gaan op schoolbezoek en er worden gemeentelijke scholenoverlegmomenten georganiseerd.

Tweemaandelijks wordt een digiMOS voor het basisonderwijs en voor het secundair onderwijs opgesteld, die ook naar de gemeentelijke milieudiensten wordt verspreid. In de herwerkte infobundel 'Leidraad voor gemeenten' krijgen gemeenten suggesties aangereikt voor de ondersteuning van MOS-scholen. De Leidraad werd voorgesteld op de trefdag voor gemeenten op 8 september 2009 in Kortrijk.

Op 19 mei tekende GBS Deerlijk de 500ste MOS-milieubeleidsverklaring voor het basisonderwijs. Dat werd met een persmoment in aanwezigheid van minister H. Crevits in de kijker gezet.

De pers was ook te gast bij het Reuzenhuis (bao) en Sint-Jozefsinstituut (so) uit Tielt: zij hebben respectievelijk de provinciale en de Vlaamse prijs gewonnen op de Dikke Truiendag. Dat persmoment was een initiatief van de Stad Tielt.

De Provincie West-Vlaanderen ondersteunt – o.a. door het aanbieden van vormingen - een netwerk van vrijwillige Natuurouders. Zij begeleiden elk in hun school en samen met de leerkrachten, natuur- en milieueducatieve activiteiten.

7.6 BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST

81 schoolbezoeken, 13 nieuwe milieubeleidsverklaringen, 27 contacten met interessante netwerkorganisaties, 9 uitwisselingsmomenten met Brusselse scholen, 41 vergaderingen: koele cijfers die weinig betekenen als je het verhaal achter de cijfers niet kent.

In Brussel is er één begeleider die zowel de basisscholen als de secundaire en hogescholen begeleidt. Sedert september 1999 verkent hij het Brussels landschap en probeert hij in alle Nederlandstalige basis- en secundaire scholen milieuzorg op de agenda te plaatsen. De MOS-begeleider werkt nu samen met tal van partners uit de NME-wereld, de Vlaamse Gemeenschapscommissie, de Vlaamse Gemeenschap en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. De begeleider is gehuisvest bij GREEN, een vzw die ook voor Leefmilieu Brussel NME-programma's begeleidt in Brusselse scholen. Ook de samenwerking met de provincies loopt goed. Voor sommige thema's is het, door het kleinere aantal secundaire scholen in Brussel, zinvoller gezamenlijk een vorming te organiseren. De Brusselse scholen kunnen dan ook aansluiten bij wat de provincie Vlaams-Brabant en Oost-Vlaanderen organiseert. Zowel de energievorming als de vorming FSC-hout konden de Brusselse leerkrachten op die manier volgen.

Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest – met Leefmilieu Brussel (de leefmilieu-administratie van het Gewest) – heeft MOS ook leren kennen. De aanpak van MOS wordt er geapprecieerd: MOS is steeds betrokken bij de uitwerking van Brusselse programma's. De meeste scholen die een Brussels educatief project willen introduceren op school, zijn immers MOS-scholen. Dat levert een voordeel op omdat die scholen al een bepaalde methodiek hanteren. De Brusselse programma's lopen niet altijd gelijk met de Vlaamse MOS-thema's, maar mits enige creativiteit zijn ze toch inpasbaar in een MOS-traject. De Brusselse thema's voor 2008-2009 waren afval, biodiversiteit, jongerenparlement, ecologische voetafdruk, energie, geluid, groene boekentas, papier, voeding, water en 8 gebaren voor mijn planeet. Daarnaast lanceert Leefmilieu Brussel ook talrijke campagnes waar de scholen aan kunnen deelnemen: jongeren keren het klimaat, Europese week van de afvalvermindering, veertiendaagse van het Zoniënwoud. Sommige van die projecten worden begeleid door externe lesgevers.

Daarnaast is er ook een programma gestart van Net-Brussel om de scholen te leren sorteren: "Sorteren is tof!" Een 10-tal scholen stapten in dat parcours en trachtten hun leraars en leerlingen de finesses van het sorteren bij te brengen. Sorteren van afval is voor Brusselse leerlingen en scholen niet altijd vanzelfsprekend. Een Nederlandstalige begeleider werd voor dit doel aangeworven. Die begeleider en zijn Franstalige collega's kregen een MOS-bijbscholing.

Vermits scholen goed zijn voor ongeveer 2,4% van het energieverbruik van het Gewest, zet het Gewest dan ook alle zeilen bij om de aandacht te vestigen op energiebeheer in scholen. Hiervoor werd bij de vzw Coren een begeleidster in dienst genomen die de scholen bijstond in een energietraject. Ze gebruikten hiervoor niet ECOS maar wel een digitaal meetinstrument, opgesteld door het Brussels Gewest. Ook hier werden MOS en 'de energie-uitdaging' op elkaar afgestemd.

Ieder jaar organiseert MOS-Brussel twee logo-uitreikingen: één voor basis- en één voor secundair onderwijs. Rond de 250 leerlingen uit het basis- en 90 leerlingen uit het secundair onderwijs woonden de toneelvoorstellingen bij. Voor Brusselse leerlingen is dat evenement mooi meegenomen omdat het past in de doelstellingen voor taalvaardigheidsbevordering. Taal blijft immers voor Brusselse leerlingen een prioriteit. De onderwijsondersteuners van het Onderwijscentrum Brussel van de VGC begeleiden scholen heel intensief op het vlak van taalbeleid en taalvaardigheidsonderwijs. De Brusselse MOS-begeleider heeft stappen ondernomen om, in samenwerking met de onderwijsondersteuners, MOS als middel om taal te verwerven een plaats te geven.

Brusselse MOS-scholen slagen erin om mooie projecten uit te werken: van de 10- 'sorteren is tof' scholen slaagden 9 erin om een degelijk afvalsorteersysteem, met participatie van leerlingen te organiseren.

Groen maakt niet altijd deel uit van de Brusselse schoolomgeving. Een school slaagde erin om een verwaarloosd schoolterrein opnieuw in gebruik te nemen als natuurreservaat, een andere adopteerde de ecologische vijver en de boomgaard van de secundaire school, nog een andere bouwde een braakliggend terrein om tot natuurlijke speeltuin.

Fietsen in Brussel is niet evident. Verscheidene scholen pakten hun schoolomgeving aan en namen maatregelen om fietsen als milieuvriendelijk alternatief te promoten.

In het kader van afvalpreventie beginnen verschillende scholen te composteren. Jammer genoeg is het voor Nederlandstalige Brusselse scholen niet altijd evident om een Nederlandstalige compostmeester vinden.

Enkele scholen werkten met Coren een begin van een energiebeleid uit.

In het kader van hun gezondheidsbeleid promoten verscheidene scholen – ondermeer in samenwerking met LOGO-Brussel – het gebruik van kraantjeswater. Drinkbekers behoren sindsdien tot vaste uitrusting van iedere klas.

Vormingen voor scholen worden steeds samen met de partners (GREEN, LOGO-Brussel, Kleur Bekennen, BIM, e.a.) gegeven. Ook schoolbezoeken gebeuren zoveel mogelijk samen. MOS & GREEN vormen voor de scholen een 'team' dat hen kan bijstaan. Daarnaast is MOS, samen met die partners jaarlijks te gast in de lerarenopleiding van de Ehsal en de afdeling 'milieukunde' aan de Erasmushogeschool. Een nieuwe partner om mee samen te werken is de ECOCAMPUS-begeleider. Bij het benaderen van de hogescholen en universiteiten kunnen MOS en GREEN praktische ondersteuning bieden.

MOS biedt kansen om op internationaal niveau samen te werken. Internationale scholen uit Brussel tonen interesse voor het MOS-milieuzorgsysteem en ook de stichting Ryckelvelde deed een beroep op de MOS-begeleiders uit Brussel en Oost-Vlaanderen om een studiedag 'een internationaal project uitwerken met MOS' in Brugge te organiseren.

Tenslotte werd er onder impuls van MOS en de Dikke Truiendag binnen de VGC een werkgroep EHGEL (voor eerlijke handel, gezondheid en leefmilieu op de werkvloer) opgericht. Die groep komt geregeld samen om stap voor stap via korte sensibiliseringsacties en structurele maatregelen te evolueren naar een meer duurzame administratie.

Besluit. Brussel is apart: het is kleinschalig, het is een hoofdstedelijk gewest, met een multicultureel en meertalig karakter. Diversiteit en taal behoren tot de prioriteiten van de Nederlandstalige Brusselse scholen. Ondanks – of liever – dankzij die specifieke kenmerken blijft het Brussels Hoofdstedelijk Gewest een heel boeiende biotoop om MOS verder te laten groeien.

8. Educatief materiaal

8.1 OVERZICHT

Basis- en secundair onderwijs

- Affiche: 'Onze MOS-acties'
- Folder 'En na logo 3'
- Achtergrondinformatie en lestips Dikke-truiendag
- De draagkracht voorbij: dossier van MOS en Kleur Bekennen over "World Overshoot Day"
- 'Vlarempel': milieuregelgeving voor Vlaamse scholen **(herwerking) (8.2)**

Basisonderwijs

- Handleiding MOS basisonderwijs
- Themabundel 'Afvalpreventie'
- Themabundel 'Energie'
- Themabundel 'Water'
- Themabundel 'Natuur op school'
- Themabundel 'Verkeer'
- Toelichting voor het aanvragen van het MOS-logo basisonderwijs
- Leidraad voor schakelbezoek met De Lijn en MOS-Poppelepees*
- MOS-folder 'Met MOS beresterk'
- Affiche 'Met MOS beresterk'
- 'Rovers in het Biezebos': verhaal + lespakket voor het basisonderwijs over duurzame ontwikkeling **(nieuw) (8.3)**

* Basisscholen kunnen gratis op schakelbezoek in het kader van hun MOS-activiteiten met de poppelepee.

Secundair onderwijs

- MOS-leidraad secundair
- 'Een goede cocktail is het lekkerst': praktijkboek MOS-secundair
- Themapakket 'Energie'
- Themapakket 'Afval en duurzame materialen'
- Themapakket 'Mobiliteit'

- Themapakket 'Water'
- ECOS - Energiecheck op school
- MOSKEI – MOS: Kwaliteit en Eigenheid
- MObi-liSt – inventarisatie van schoolmobiliteit
- Afvalenquête
- Laat ik me inpakken?
- MOS-folder 'Zet je schrap'
- Achtergrondinformatie en lesteps bij "Volle pot"
- Affiche 'Zet je schrap'

8.2 VLAREMPEL

Een belangrijk aspect bij milieuzorg op school is dat de school zelf de milieuwetgeving naleeft. Niet alleen door de juiste milieuvergunning te hebben, maar door aan de voorwaarden die in de vergunning zijn opgenomen, te voldoen.

Moet de school een milieuvergunning hebben? Of is een melding voldoende? Is de stookinstallatie in orde met de milieuregelgeving? Wat moet de school doen met laboratoriumafval en oud papier? Is aanpassing van de milieuvergunning noodzakelijk als de nieuwe gebouwen in gebruik worden genomen?

In de herwerkte brochure "Vlarempel" vinden scholen het antwoord op veel voorkomende vragen i.v.m. milieuvergunningen, grondwaterwinning, afval, bodem, lozingsnormen voor afvalwater en heffingen. Met de brochure geeft MOS de informatie die nodig is om te kunnen voldoen aan de Vlaamse milieuregelgeving. Zo kan de school een milieuvriendelijke en veilige werkomgeving creëren voor leerlingen en personeel.

De brochure is het resultaat van een samenwerking tussen het departement Leefmilieu, Natuur en Energie (afdeling Milieu-integratie en –subsiëringen en afdeling Milieuvergunningen) met OVAM, VMM en het departement Onderwijs. Ze is gebaseerd op de Vlaamse milieuwetgeving, situatie maart 2009.

Secundaire scholen kregen de brochure bij MOSterd nr.14. Basisscholen krijgen begin 2010 hun exemplaar toegestuurd.

Op de website van het MOS-project www.milieuzorgopschool.be vinden scholen een Vlarempelpagina, met deze brochure, meer voorbeelden en bijlagen bij formulieren en (verwijzing naar) mogelijke wijzigingen van de wetgeving of procedures die relevant zijn voor scholen.

Vlarempel bevat twaalf hoofdstukken, twee voorbeelden van ingevulde formulieren, een bijlage en een trefwoordenlijst.

Inhoud:

Hoofdstuk 1 is een leeswijzer

In **hoofdstuk 2** "De milieureglementering: VLAREM 1, VLAREM 2, VLAREA en VLAREBO" leggen we het verschil uit tussen een decreet en een uitvoeringsbesluit. We stellen van de belangrijkste milieudecreten de vier uitvoeringsbesluiten en hun doel voor.

De "Navigator Wetgeving Leefmilieu, Natuur en Energie" vind je via www.emis.vito.be.

Hoofdstuk 3 "De milieuvergunning- en meldingsplicht" legt uit waarom ook scholen een milieuvergunning nodig hebben of een melding moeten doen, wat m.a.w. de administratieve verplichtingen zijn.

De school maakt kennis met de indeling in klassen, de indelingsrubrieken (die komen uitgebreid aan bod in hoofdstuk 4 en 12) en toestellen, ruimtes of activiteiten waarvoor geen vergunning of melding nodig is.

Heeft mijn school een vergunning nodig of is een melding voldoende? Met behulp van de in detail beschreven indelingsrubrieken van hoofdstuk 4 en 12, kan de school dat bepalen.

De school vindt in dit hoofdstuk de verschillende stappen die ze moet zetten om een milieuvergunning aan te vragen of in regel te zijn met de meldingsplicht.

Hoofdstuk 4 "Belangrijke milieuvorwaarden uit VLAREM 2: naar een duurzaam milieu" geeft een overzicht van de belangrijkste voorwaarden uit VLAREM 2 voor de indelingsrubrieken die relevant zijn voor de meeste scholen. M.a.w. welke milieuvorwaarden scholen met hun vergunning of melding moeten naleven op het gebied van:

- ❖ afvalwater
- ❖ transformatoren
- ❖ koelinstallaties, airconditioningstoestellen en luchtcompressoren
- ❖ opslagplaatsen voor stookolie
- ❖ opslag van gevaarlijke stoffen in kleinverpakkingen
- ❖ laboratoria
- ❖ zalen voor manifestaties
- ❖ stookinstallaties

In **hoofdstuk 5** "Wat doe je met het afval dat je niet kunt voorkomen?" wordt duidelijk dat afvalstoffen die in een school ontstaan, worden aangeduid als bedrijfsafvalstoffen en dat heeft zijn consequenties: de school is zelf organisatorisch en financieel verantwoordelijk voor de inzameling, ophaling en verwerking van haar eigen afvalstoffen. De school maakt kennis met de administratieve verplichtingen voor elk vervoer van afvalstoffen en met aanvaardings- en terugnameplicht. Scholen moeten een Integraal Milieujaarverslag indienen als ze op de steekproeflijst van OVAM voorkomen (ze zijn dan IMJV-plichtig).

De school leert hoe ze best de afvalinzameling organiseert en wat ze beter niet doet. We vernoemen de meest voorkomende afvalstoffen die in een school worden geproduceerd en in aanmerking komen voor selectieve inzameling. We vermelden ook hoe de school ze oet verpakken en kwijtraken.

Hoofdstuk 6 behandelt "De impact van het Bodemdecreet op scholen".

Hier vindt de school het antwoord op vragen als:

Wat is het doel van het bodemdecreet? Wat is een oriënterend bodemonderzoek? Hoe krijg je een bodemattest en wanneer is dat nodig? Wat moet je doen als verontreiniging is vastgesteld? Voor welke activiteiten op school is er een periodieke onderzoeksplicht? Wat is grondverzet?

In **Hoofdstuk 7** "De heffing op waterverontreiniging" komt de school te weten hoe de heffingen bepaald worden en of ze groot- of kleinverbruiker is. Belangrijk, want daarvan hangt het bedrag van de heffing af.

Hoofdstuk 8 "Grondwaterwinningen" is enkel belangrijk voor scholen die grondwater gebruiken. Wanneer is in dat geval een vergunning nodig of is een melding voldoende? In welke gevallen is een heffing verschuldigd? Soms is er ook een analyseverplichting.

Hoofdstuk 9 "De milieuverantwoordelijke": een milieuverantwoordelijke is een goed idee voor een groep van scholen, maar in sommige gevallen is een milieucoördinator verplicht. Wat zijn de eisen waaraan de milieucoördinator moet voldoen en wat zijn de belangrijkste taken?

In **hoofdstuk 10** "Energiezorg" vestigen we de aandacht op het belang van een energiezuinige houding en rationeel energiegebruik.

We verwijzen o.a. naar de brochures van het Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming en de MOS-themapakketten en –bundels.

VLAREM beschouwt scholen, zo leert ons **hoofdstuk 11** “Scholen en geluid”, als stiltebehoevende instellingen. Scholen moeten ook zelf de geluidsnormen respecteren.

Hoofdstuk 12 “Waar vind ik de informatie die ik nodig heb?” bevat heel wat nuttige websites, telefoonnummers en e-mailadressen, zowel op het gebied van de milieuwetgeving voor scholen als op het gebied van de educatieve omkadering die voor een goed milieubeleid op school noodzakelijk is.

De **VOORBEELDEN**:

Voorbeeld 1 = voorbeeld van een melding (klasse 3)

Voorbeeld 2 = voorbeeld van een aanvraag van een milieuvergunning (klasse 1 en 2)

Meer voorbeelden en bijlagen bij de formulieren vindt de school binnenkort op de Vlarempelpagina van www.milieuzorgopschool.be.

In de **BIJLAGE** vindt de school de meest voorkomende VLAREM-indelingsrubrieken die relevant zijn voor scholen. De volledige rubriekenlijst is te vinden in Titel II van het VLAREM via de Vlaamse milieunavigator www.emis.vito.be/navigator.

8.3 ROVERS IN HET BIEZEBOS

“Rovers in het Biezebos!” is een verhaal van jeugdauteur *Marc de Bel* met de *Boeboeks* als hoofdpersonages. Het Boeboeksverhaal zit in een *lespakket* waarmee we leerkrachten uit het basisonderwijs op weg willen helpen om werk te maken van Educatie voor Duurzame Ontwikkeling.

Het is wel duidelijk dat de opgroeiende generatie voor een grote uitdaging staat. De kinderen van nu zullen moeten rechtzetten wat bij de huidige en vorige generaties is misgelopen: ze staan voor de opdracht de ecologische schade aan onze planeet te herstellen en tegelijk de sociale onrechtvaardigheid een halt toe te roepen. Met het lespakket willen we kinderen wapenen met competenties die nodig zijn om, elk op hun manier, bij te dragen aan een meer duurzame toekomst.

Het pakket is opgebouwd volgens de methodiek van ‘verhalend ontwerpen²’, waarbij alle leeractiviteiten in een verhaallijn worden gepland. Het is de bedoeling dat de kinderen zich van bij het begin identificeren met een personage en daardoor leren kijken, voelen en handelen zoals hun personage dat zou doen. Ze worden geconfronteerd met uitdagingen die ze in een veilige omgeving kunnen aangaan. Een verhalend ontwerp levert onderwijs op dat voor kinderen spannend en aantrekkelijk is. Dat leidt tot een grote betrokkenheid. Alles wat ze kunnen, doen de kinderen zelf. De rol van de

² Zie MOSTerd nr. 12 p. 53 “Verhalend ontwerpen (Storyline Approach)”

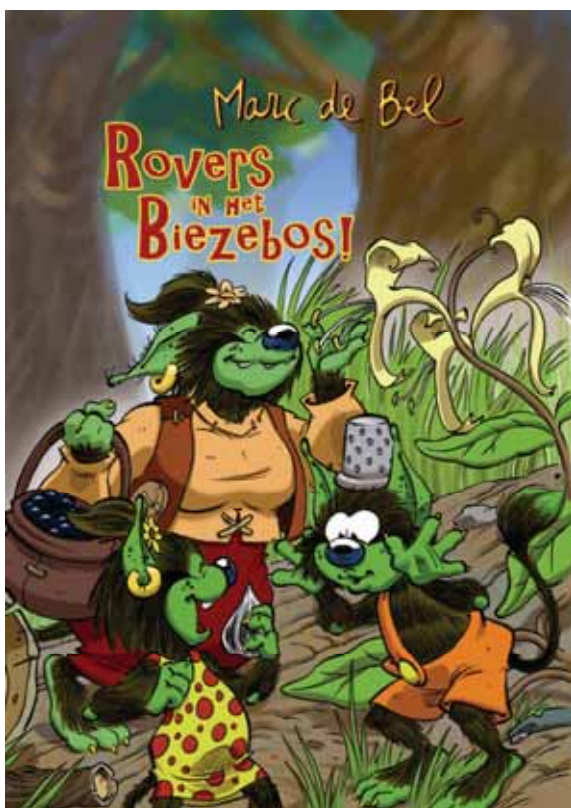
leerkracht is zorgen voor een aanbod dat kinderen actief maakt en hulp en structuur bieden waar dat nodig is.

Bij "Rovers in het Biezebos!" creëren de leerlingen, na een verrassende kennismaking met Pit en Puf, hun eigen Boeboekpersonages. Ze zullen de rest van het verhaal beleven vanuit Boeboekperspectief. Voortaan kijken ze met Boeboekogen en voelen ze met een Boeboekhart. Het verhaal is opgevat als een *metafoor* voor de manier waarop wij met onze planeet en de bewoners ervan omgaan. Het toont, vanuit de fantasiewereld van de Boeboeks, op een pakkende manier aan dat wat we nu doen, gevolgen heeft voor later en dat de dingen die wij hier doen ook gevolgen hebben voor anderen elders op onze werldebol.

Het lespakket is bedoeld voor een ruime doelgroep: de oudste kleuters en leerlingen uit de eerste en tweede graad van het lager onderwijs. Het is flexibel opgevat en je kunt het gebruiken *op maat van elke klas*. Bovendien hebben leerkrachten alle ruimte om de uitgewerkte lessuggesties aan te passen en ze naar hun hand te zetten of om er zelf andere leeractiviteiten bij te bedenken. Je kunt met het pakket dus heel wat kanten uit. Wie wil, kan er heel intensief mee aan de slag. Met het pakket krijgen immers heel wat ontwikkelingsdoelen, eindtermen en leerplandoelstellingen een plaats.

Voor kleuters en leerlingen van de eerste graad is "Rovers in het Biezebos!" een voorleesboekje. Leerlingen van de tweede graad kunnen het zelf lezen.

Het lespakket bestaat uit twintig boekjes, een leerkrachtenhandleiding en een cd-rom met teksten, tekeningen en muziek.

MOS-basisscholen die in 2009 een eerste, tweede of derde logo verdienden, kregen – in primeur – het lespakket cadeau. Ook alle basisscholen die eerder al een derde logo haalden, ontvingen het pakket.

Elke school kan het lespakket bestellen voor de democratische prijs van 5 euro.

Voor meer informatie en bestellingen,

www.milieuzorgopschool.be

of <http://edo.lne.be>

9. MOSterd

Het tijdschrift van het MOS-project "MOSterd" verschijnt twee maal per jaar en wordt verstuurd naar alle Vlaamse en Brusselse Nederlandstalige scholen, het NME-werkveld (Natuur- en Milieueducatie), bibliotheken, milieuambtenaren, duurzaamheidsambtenaren, intercommunales, milieuorganisaties en de onderwijswereld (pedagogische adviseurs, inspectie, departement Onderwijs).

MOSterd verscheen ondertussen 14x:

- Nr. 1: februari 2003
- Nr. 2: november 2003
- Nr. 3: mei 2004
- Nr. 4: december 2004
- Nr. 5: mei 2005
- Nr. 6: oktober 2005
- Nr. 7: februari 2006
- Nr. 8: oktober 2006
- Nr. 9: februari 2007
- Nr. 10: oktober 2007
- Nr. 11: februari 2008
- Nr. 12: november 2008
- Nr. 13: maart 2009
- Nr. 14: oktober 2009

MOSterd biedt scholen heel wat praktische ideeën om een eigen milieuzorgsysteem op te bouwen of uit te breiden. Het tijdschrift beschrijft tal van concrete schoolvoorbeelden in het basis- en secundair onderwijs. MOSterd heeft een eigentijdse en vrolijke opmaak, vaste rubrieken en teksten met een rechtstreeks belang voor scholen. Iedere MOSterd biedt een pak informatie over actuele milieuonderwerpen en opvallende tendensen. Getuigenissen van scholen en nieuwe initiatieven komen in aparte rubrieken terecht. "MOSterd sprak met" is een belangrijke vaste rubriek geworden.

De redactie van MOSterd interviewde in 2009:

In nr. 13:

- *Dr. ir. Arjen Wals* (Educatie en competentiestudies, Wageningen Universiteit), van wie in MOSterd nr. 12 een bewerking van zijn artikel "Deconstructing a Happy Meal: Food for thought" verscheen. Hij leidde ook op 20 januari in Brussel het Symposium Educatie voor Duurzame Ontwikkeling in met als centrale vraag: "Welke kansen biedt EDO voor het leerplichtonderwijs in Vlaanderen?" De

deelnemers kregen een aantal inzichten, praktische suggesties en concrete aanknopingspunten mee om in de praktijk met EDO aan de slag te gaan. Na de lezing had MOSTerd een gesprek.

- De vroegere en huidige MOS-verantwoordelijke van de *Vrije Basisschool, Putte*. In het gesprek wordt duidelijk dat om een nieuw initiatief als MOS ingang te doen vinden een breed draagvlak creëren essentieel is en werken aan een MOS-cultuur op school veel energie vraagt, maar dat je er als MOS-verantwoordelijke veel voor terug krijgt.

In nr. 14:

- Jeugdauteur *Marc de Bel*, een gekke "opie", "die hoopt dat hij de jeugd van veel Vlaamse kinderen heeft verrijkt en plezieriger gemaakt." Het interview vond plaats naar aanleiding van de publicatie 'Rovers in het Biezebos', een verhaal dat hij schreef voor MOS. Bij het verhaal hoort een *lespakket* waarmee MOS leerkrachten uit het basisonderwijs op weg helpt om aandacht te hebben voor Duurzame Ontwikkeling. (zie 8.3)
- MOSTerd had een interessant gesprek met *Damiaan Ovaere (directeur)* en *Hans Cappelle (ouder)* van *VB Ter Bank in Heverlee*. De school slaagde erin een belangrijke energiebesparing zonder comfortverlies te realiseren. Je kunt dat waarmaken door er o.a. voor te zorgen dat het comfort in alle klaslokalen op een optimaal niveau is ingesteld, zodat niemand de behoefte voelt om aan het systeem te "prutsen".
- In maart 2009 nam *Bart Devos*, leerling van het *Sint-Janscollege uit Poperinge*, deel aan het Wereldwaterforum '*Bridging Divides for Water*' in Istanbul. MOSTerd sprak met hem. Hij vertelt over zijn ervaringen. Hij heeft o.a. geleerd dat er niet altijd een grote theorie of een wetenschappelijke stelling achter een engagement moet schuilgaan. Jongeren moeten in de eerste plaats kritisch leren denken.

10. MOS-website

Op de MOS-webstek www.milieuzorgopschool.be kunnen de scholen een onderwijsniveau kiezen om verder te surfen. Ze vinden er meer informatie over hoe ze in het project kunnen stappen, de 5 thema's, het educatief materiaal, de scholen die al deelnemen, de criteria voor logo's en groene vlag, NME-evenementen, de nieuwsbrieven, verwijzing naar interessante websites (zoals Dikke-Truiendag, milieukoopwijzer, NME-inventaris, de websites van de educatieve centra), enzovoort.

	bezoekers www.milieuzorgopschool.be		
	MOS-startpagina	MOS basis	MOS secundair
nov/08	4.945	1.482	1.855
dec/08	3.607	1.037	1.488
jan/09	5.648	1.486	1.894
feb/09	5.974	1.536	1.475
mrt/09	4.537	1.475	1.474
apr/09	4339	1514	1463
mei/09	4.141	1.553	1.453
jun/09	2.713	917	872
jul/09	1.283	439	436
aug/09	1.962	756	622
sep/09	4.674	1.694	1.455
okt/09	5.644	1.876	1.916
totaal	49.467	15.765	16.403
	stijging tegenover 2008 met 37%	stijging tegenover 2008 met 49%	stijging tegenover 2008 met 69%

	bezoekers http://dikke-truiendag.lne.be	bezoekers http://nme.milieuinfo.be
	Dikke-Truiendag	NME-inventaris
nov/08	2.992	1.836
dec/08	3.293	1.457
jan/09	16.696	1.884
feb/09	35.697	2.042
mrt/09	3.219	2.308
apr/09	2.263	1.975
mei/09	1.307	2.384
jun/09	1.126	1.669
jul/09	592	1.184
aug/09	678	1.455
sep/09	974	2.060
okt/09	1.129	2.505
totaal	69.966	22.759
	stijging tegenover 2008 met 34%	

11. Conclusies

11.1 MOS DRAAGT BIJ TOT DE ONTWIKKELING VAN HET BELEIDSVOEREND VERMOGEN VAN EEN SCHOOL

Een school bouwt meer en meer haar beleid zelfstandig uit en heeft aandacht voor interne kwaliteitszorg. Het uiteindelijke doel: ontwikkeling van personen en het ontwikkelen van een professionele leergemeenschap. De kernopdracht van een school is immers “jonge mensen vormen”. Al wat de school doet, moet dat pedagogische doel ten goede komen.

Een school maakt keuzes en ontwikkelt een eigen pedagogische identiteit. Ze betreft het hele team, de ouders en de leerlingen en verdeelt de verantwoordelijkheden: dat betekent transparantie en mede-eigenaarschap. Via goede communicatie, bijscholing en ondersteuning streeft de school naar een gedeelde visie.

M.a.w. een moderne, hedendaagse school werkt volop aan haar eigen beleidsvoerend vermogen = het geheel van capaciteiten waarmee de school haar eigen kwaliteitsdoelen weet te bepalen en realiseren, met respect voor externe verwachtingen, met betrokkenheid van alle actoren en binnen de haar beschikbare beleidsruimte.

Hiervoor zijn de wil om samen te werken (de krachten bundelen in functie van verbetering), reflectie, zelfevaluatie en aandacht voor vernieuwing en professionalisering essentieel.

MOS zet scholen ertoe aan om samen met het hele team, leerlingen en ouders de school om te “bouwen” tot een milieuvriendelijke en –bewuste plek. De MOS-begeleiders gaan dag in dag uit op pad om scholen hierbij te ondersteunen met materiaal, voorbeelden en advies op maat van de school. Ze bouwen netwerken uit met gemeentes en (plaatselijke) organisaties om scholen nog te ondersteunen.

Een MOS-school werkt aan kwaliteit en dus aan haar beleidsvoerend vermogen omdat ze aandacht heeft voor:

VISIE EN PLANNING

Een sterke doelgerichtheid en ontwikkeling van een visie op mens en samenleving (*alle* geledingen zijn daarmee bezig); de overgang van de feitelijke situatie naar de gewenste situatie gaat gepaard met prioriteiten stellen en flexibel met plannen kunnen omgaan. Het gaat bij MOS niet om zomaar wat lukrake acties. Scholen moeten systematisch, stapsgewijs en planmatig te werk gaan (een *stappenplan opstellen en volgen*). Het

actieplan of logboek houdt bovendien rekening met de eigen schoolcultuur en het schoolprofiel.

De school werkt gaandeweg een goed doordachte en in overleg ontwikkelde visie op milieuzorg en vak- of leergebiedoverschrijdend werk uit.

BETROKKENHEID

De leerlingen zijn actief betrokken en dragen mee verantwoordelijkheid: de verantwoordelijkheden worden verdeeld.

Leerlingen mogen niet alleen mee-doen (uitvoeren), maar ook mee-kiezen, mee-plannen en -beslissen en mee-evalueren.

Leerlingen zitten daarom best mee in de milieuwerkgroep.

DRAAGVLAK

Ook "anderen" (onderhouds- en administratief personeel, ouders, (overkoepelend?) schoolbestuur, gemeente, buurt) zijn zoveel mogelijk actief betrokken bij het project: meedoen, -kiezen, -plannen, -beslissen, -evalueren).

Ook "anderen" maken best deel uit van de milieuwerkgroep.

COMMUNICATIE

De school ontwikkelt gaandeweg een goed onderbouwde, overlegde, operationele en dynamische communicatiestrategie i.v.m. het MOS-project en profileert zich dan ook naar de buitenwereld als een milieuvriendelijke en duurzame school.

Communicatie resulteert in transparantie en gezamenlijke zorg voor het vernieuwingsproces.

VERANKERING

De MOS-activiteiten vormen een rode draad doorheen het hele schooljaar. De school verankert de milieuthematiek in haar totale schoolbeleid: de school zorgt ervoor dat milieu en milieuzorg telkens opnieuw aan bod komen in vakken of leergebieden en klasdoorbrekende en ook vak- of leergebiedoverschrijdende activiteiten en projecten. Milieuafspraken worden vastgelegd (schoolreglement, schoolwerkplan...), geregeld geëvalueerd en hun naleving wordt gecontroleerd. De milieuwerkgroep krijgt een belangrijke functie in de school en met haar adviezen wordt rekening gehouden. Verankering betekent ook prioriteiten stellen → plannen → uitvoeren → opvolgen → bijsturen.

EDUCATIEVE WINST

De kernopdracht van de school = kritische jonge mensen vormen. (zie ook 11.4)

11.2 MOS IN HET KADER VAN DUURZAME ONTWIKKELING

Het project MOS positioneert zich meer en meer in het kader van DUURZAME ONTWIKKELING.

Duurzame ontwikkeling bouwt bruggen. Tussen nu en later: het gaat om behoeften van mensen nu en van toekomstige generaties. Tussen hier en daar: het gaat om wereldwijde samenwerking. Tussen sociale, economische en ecologische ontwikkeling: het gaat om mensen, welvaart en de toestand van onze planeet.

Daarbij komt het erop aan termen als juist en verkeerd te mijden. Iets is niet òf duurzaam òf niet duurzaam. Het is ingewikkelder dan dat. Maar dat maakt het begrip net zo attractief voor educatieve doeleinden. Educatie is immers eerder reis dan bestemming, het einddoel ligt niet vast. De uiteindelijke keuze is aan de lerende. Educatie veronderstelt actieve participatie van die lerende in het leerproces. Nuances en tegenstellingen mogen we daarom niet elimineren. Ze zijn juist noodzakelijk om op persoonlijke gronden te kunnen beslissen en te leren omgaan met tegengestelde belangen, normen en waarden. MOS wil immers kritische mensen vormen die constructief meewerken aan een wereldsamenleving waarin alle mensen (nu en in de toekomst) hun rechten hebben en waarin geweld, sociaaleconomische ongelijkheid en roofbouw op het milieu daadwerkelijk worden teruggedrongen.

Aandacht voor Duurzame Ontwikkeling blijkt o.a. uit:

- het lespakket bij 'Rovers in het Biezebos', een verhaal van Marc de Bel (zie 8.3), waarmee MOS leerkrachten uit het basisonderwijs op weg helpt om aandacht te hebben voor Duurzame Ontwikkeling
- de bijdrage die MOS leverde aan de NME-studiedag van 20/10/2009 met als titel "Natuur-en Milieueducatie in Vlaanderen: een druppel op een hete planeet?"
- het lespakket dat MOS ontwikkelde i.v.m. World Overshoot Day
- de aandacht die wordt besteed aan Duurzame Ontwikkeling in MOSTerd
- de samenwerking van MOS met EDO (Educatie voor Duurzame Ontwikkeling, een cel binnen de NME-dienst), o.a. ter voorbereiding van de geplande studiedag over de nieuwe vakoverschrijdende eindtermen.
- de geplande samenwerking van MOS met de NME-dienst voor de 23ste Benelux-werkconferentie Natuur- en Milieueducatie (24-26/11 2009) met als titel "Educatie voor Duurzame Ontwikkeling in de NME-praktijk: uitdagingen voor Hoofd, Hart en Handen."

- de op stapel staande projecten 'Zoom jij ook in op water?' en DEMOS (samenwerking met Globelink)

DEMOS: vormingstraject voor leerkrachten en begeleiders secundair.

Doelstelling van het NME-subsidieproject van Globelink (schooljaar 2008-2009): "een groep jongeren (+16 jaar), die betrokken zijn bij de MOS-werking van hun school, nieuwe invalshoeken en instrumenten bieden om meer jongeren warm te maken voor het milieuthema en/of te betrekken bij hun MOS-werking." Globelink organiseerde ook een wedstrijd "The Battle of the Green Schools". Globelink maakte een publicatie voor leerkrachten: actiehandboekje met bijbehorende dvd. Bevat verslag maar vooral een werkkader en uitgebreide tips uit het DEMOS-traject om te werken met jongeren aan milieu(zorg).

Begeleiders secundair zijn zeer positief over het project en organiseren samen met Globelink een vervolgtraject van vormingen gedurende het schooljaar 2009-2010: 3 vormingen op 3 locaties + centraal afsluitmoment.

ZOOM JIJ OOK IN OP WATER

Een traject voor leerlingen secundair met apotheose op wereldwaterdag, 22 maart 2010. Het is niet de bedoeling om 1 dag te organiseren maar om een traject uit te stippelen naar Wereldwaterdag toe.

11.3 BEGELEIDING OP MAAT VAN DE SCHOOL

MOS-scholen krijgen meer begeleiding *op maat van de school*. Die tendens zet zich verder. Heel wat scholen vragen ondersteuning bij het opmaken van hun logodossier. Dat blijkt nog altijd voor veel scholen een harde noot om te kraken. De MOS-begeleiding en MOS-coördinatie werken dan ook aan een zelfevaluatie-instrument dat de (wat velen bekijken als) "administratieve rompslomp" moet vereenvoudigen. De voorbereiding van dat instrument past ook perfect in de ontwikkeling van het beleidsvoerend vermogen van de school.

MOS en de NME-diensten van de provincies organiseren samenwerking en overleg met gemeenten, organisaties die aanverwante of identieke thema's behandelen (Kleur Bekennen, PROTOS, GREEN, Velt, de LOGO'S, Globelink, Wereldwinkels, milieuorganisaties...), andere provinciale diensten en NME-centra.

Het MOS-netwerk blijft dan ook groeien.

Dat in steden steeds meer "grijze" dan "groene" scholen voorkomen is een maatschappelijk probleem, niet alleen een probleem van MOS.

MOS zal met een aantal aspecten (zoals de grote diversiteit op het vlak van taal, sociale en culturele achtergrond van leerlingen en ouders in sommige scholen) steeds meer rekening moeten houden en de schoolcontext (bij ondersteuning, begeleiding en jureringen) (meer) in rekening moeten nemen.

11.4 MILIEUWINST EN EDUCATIEVE WINST

MOS-scholen realiseren milieuwinst. Er wordt minder afval geproduceerd, heel wat materialen worden opnieuw gebruikt, het afval wordt goed gesorteerd en de hoeveelheid restafval slinkt aanzienlijk.

Scholen besparen op hun afval- en energierekening.

Er wordt meer gefietst en te voet gegaan en gebruik gemaakt van het openbaar vervoer.

Scholen gebruiken minder water en vervuilen minder.

Moestuintjes, educatieve vijvers, openluchtklassen, takkenwallen en educatieve leerpaden verschijnen overal.

Leerlingen van MOS-scholen tonen bereidheid om mee verantwoordelijkheid te dragen voor het milieubeleid van de school. We beseffen dat niet alleen MOS het milieubewustzijn en het gedrag van leerlingen tegenover het milieu bepaalt. Heel wat andere factoren spelen daarbij een rol: o.a. de ruime context en het pedagogische klimaat van de school, de opvoeding thuis en maatschappelijke tendensen. Maar het is net dat pedagogische klimaat van de school dat door MOS in positieve zin beïnvloed wordt. MOS legt de nadruk op een ecologisch verantwoorde levenshouding en op de ontwikkeling van competent milieugedrag.

In een MOS-school leren leerlingen niet alleen milieuafspraken maken en naleven, ze gaan ook opvattingen, eigen gedrag en gedrag van anderen kritisch in vraag stellen. MOS-educatie richt zich op persoonsvorming en kritisch leren denken. Geen blijvende milieusparende houding en eerbied voor het leven, zonder kritische confrontatie met verschillende opvattingen en nuances. Geen evolutie van inzicht over gedragsverandering tot gewoonte, zonder kritische zelfreflectie.

Participatie of betrokkenheid blijft essentieel voor een goede MOS-werking. We zijn ons bewust van het feit dat heel wat scholen op dat gebied nog een lange weg af te leggen hebben. De reële invloed van leerlingen in de milieuwerkgroep is soms minder groot dan MOS wel zou willen. Leraren moeten (een deel van) de verantwoordelijkheid nog meer durven leggen bij de leerlingen en hun standpunten en meningen naar waarde schatten. Pas als leerlingen voelen dat hun stem telt, zal de motivatie sterk genoeg zijn. Leraren moeten ook durven het creatieve proces in handen van de leerlingen te leggen en van op de achtergrond ondersteuning te bieden. MOS zal dat blijven benadrukken en blijven uitdagingen poneren om mee de educatieve aanpak op scholen te vernieuwen en het zelfsturende vermogen van leerlingen te versterken.

11.5 MOS EN DE EINDTERMEN

Een school of een klas heeft het niet altijd gemakkelijk om een project zoals MOS, dat continu aandacht vraagt, in te bouwen in haar jaarplan. Er zijn immers heel wat doelstellingen en eindtermen die gehaald moeten worden. Vaak is er te weinig tijd om waardevolle projecten die buiten het les- of eindtermenpakket vallen, aan te pakken.

In de themabundels voor het basisonderwijs (afvalpreventie, water, energie, verkeer, natuur op school) en de themapakketten voor het secundair onderwijs (afval en duurzame materialen, energie op school, vergroening op school, water op school, mobiliteit op school) wordt dan ook heel wat aandacht aan eindtermen (en ontwikkelingsdoelen) besteed.

Niet alleen de *vakgebonden*, maar ook de *leergebiedoverschrijdende* eindtermen (leren leren, sociale vaardigheden, ICT) en de *vakoverschrijdende* eindtermen (leren leren, sociale vaardigheden, muzisch-creatieve vorming, gezondheidseducatie, milieueducatie, opvoeden tot burgerzin, technisch-technologische vorming) krijgen de nodige aandacht. Door de verschillende stappen van het MOS-stappenplan te volgen, slaagt een school er niet alleen in om de verschillende thema's aan te pakken, maar ook om vakgebonden en vakoverschrijdende eindtermen en leerplandoelstellingen te halen.

Voor elke stap in het MOS-stappenplan worden per graad en specificiteit opdrachten en methodieken gesuggereerd die passen binnen het eindtermenpakket. De bijbehorende eindtermen staan daarbij opgelijst³.

Vanaf 1 september 2010 worden de vakoverschrijdende eindtermen geactualiseerd. In 1997 kreeg het secundair onderwijs voor het eerst te maken met vakoverschrijdende eindtermen. Ruim tien jaar later is het tijd voor evaluatie en bijsturing. Er waren immers signalen dat het totale pakket te omvangrijk was. Het onderwijsveld vroeg een meer haalbaar pakket eindtermen en wou ook meer autonomie bij het realiseren ervan. Dit laatste past in een beleidsoptie waarbij beleidsvoerend vermogen van scholen sterk wordt beklemtoond (zie 11.1). Vakoverschrijdende eindtermen leunen bovendien sterk aan bij maatschappelijke, onderwijskundige en wetenschappelijke evoluties. Een

³ Eindtermen zijn minimumdoelen die de overheid noodzakelijk en bereikbaar acht voor een bepaalde leerlingenpopulatie in het basis- en secundair onderwijs. Met minimumdoelen wordt bedoeld: een minimum aan kennis, inzicht, vaardigheden en attitudes, bestemd voor die leerlingenpopulatie.

Eindtermen kunnen vakgebonden of leergebiedoverschrijdend en vakoverschrijdend zijn.

Vakoverschrijdende eindtermen zijn minimumdoelen die niet specifiek behoren tot een vakgebied, maar onder meer door middel van meerdere vakken of onderwijsprojecten worden nagestreefd. Elke school heeft de maatschappelijke opdracht de vakoverschrijdende eindtermen bij de leerlingen na te streven. De school toont aan dat ze met een eigen planning aan de vakoverschrijdende eindtermen werkt.

De vakoverschrijdende eindtermen worden vastgelegd per graad of globaal voor het secundair onderwijs.

Indien ze worden vastgelegd voor, of toegepast in het eerste leerjaar B en het beroepsvoorbereidend leerjaar, dan worden ze vakoverschrijdende ontwikkelingsdoelen genoemd. Inhoudelijk is er geen verschil: het gaat om dezelfde lijst met doelen.

inhoudelijke bijsturing was nodig om maatschappelijk, onderwijskundig en wetenschappelijk actuele vakoverschrijdende eindtermen te formuleren. De inhoudelijke ingrepen kunnen worden samengevat als: het toevoegen van actuele en toekomstgerichte accenten, het bijsturen van de relatie met de vakgebonden eindtermen, het schrappen van overlap en van eindtermen die niet langer relevant bleken te zijn en ten slotte, het garanderen van een voldoende brede basisvorming.

Nieuwe VOETen

De entiteit curriculum heeft nieuwe vakoverschrijdende eindtermen voor het secundair onderwijs ontworpen. De huidige eindtermen worden geactualiseerd, vereenvoudigd (men gaat van 171 eindtermen naar 96), op een heldere wijze geformuleerd en in een nieuw ordeningskader voorgesteld.

Aan de basisvorming "*Ontwikkeling van de persoon - in een - multiculturele, democratische samenleving.*" worden 7 contexten verbonden

Ontwikkeling van de persoon

1. lichamelijke gezondheid en veiligheid
2. mentale gezondheid
3. sociorelationele ontwikkeling

in een

4. omgeving en duurzame ontwikkeling

multiculturele, democratische samenleving

5. politiek-juridische samenleving
6. socio-economische samenleving
7. socioculturele samenleving

In een gemeenschappelijke stam worden algemeen geformuleerde vaardigheden opgesomd die breed toepasbaar zijn en die los staan van toepassingsgebieden.

Bijvoorbeeld: kritisch denken, zorgzaamheid en initiatief.

De contexten en de gemeenschappelijke stam zijn niet graadgebonden.

"Leren leren" vormt een apart pakket dat wel graadgebonden blijft.

De MOS-coördinatie en MOS-begeleiders zullen zich dan ook zo snel mogelijk voldoende informeren over en inwerken in de nieuwe VOETen. Zij moeten de scholen immers duidelijk kunnen maken hoe ze via MOS ook aan die nieuwe VOETen kunnen werken. Op termijn zal het MOS-materiaal ook meer worden afgestemd op de nieuwe VOETen. Er zijn immers heel wat kansen om de nieuwe VOETen te linken met MOS.

11.6 ANALYSE VAN DE CIJFERS

Van de **56** te halen streefdoelen in 2010 (Hoofdstuk 4. STREEFCIJFERS EN STAND VAN ZAKEN 2009) zijn er al **40** gehaald.

16 streefdoelen zijn nog niet gehaald.

De cijfers van hoofdstuk 4 zijn in de tabel op deze bladzijde omgezet in %.

Bij de goedkeuring voor de verlenging van het project op 8 juli 2005 gaf de Vlaamse regering door die streefcijfers te kennen dat de meeste aandacht moest gaan naar werving, dus naar beginnende scholen. De Vlaamse regering vindt het belangrijk dat heel veel scholen op een degelijk basisniveau aan milieuzorg werken.

Dat doel is dus zeker bereikt. Het aantal scholen dat een milieubeleidsverklaring heeft ondertekend is zodanig gegroeid dat *het streefdoel van 2010 al ruim is gehaald*. Zowel voor het basisonderwijs als voor het secundair zijn die cijfers in het *totaal* al gehaald:

115% voor het basisonderwijs en **109%** voor het secundair en hoger.

Voor het Brussels Gewest (basisonderwijs) is **89%** van het gestelde doel bereikt.

Voor Limburg (**99%**) en Vlaams-Brabant (**97%**) (secundair onderwijs) liggen de streefdoelen zeker binnen handbereik.

Dat scholen uiteindelijk ook een eerste logo, een tweede logo, een derde logo of de groene vlag halen (d.w.z. hun milieuzorgwerking uitbreiden, verdiepen en verankeren) kwam in 2005 niet op de eerste plaats, maar zal in de toekomst aan belang winnen. Logo 2 en logo 3 - vooral secundair (**185%** voor logo 2 en **207%** voor logo 3) - scoren veel beter dan verwacht.

Stand van zaken 01/10/2009 in %								
	MBV		ingediende dossiers		ingediende dossiers		ingediende dossiers	
			logo 1		logo 2		logo 3	
	basis	sec+hog	basis	sec+hog	basis	sec+hog	basis	sec+hog
ANT	110%	128%	80%	139%	110%	233%	134%	229%
LIM	113%	99%	85%	90%	125%	176%	134%	218%
OVL	134%	113%	113%	145%	215%	236%	255%	224%
VBR	109%	97%	69%	92%	95%	148%	82%	176%
WVL	118%	102%	110%	127%	181%	193%	252%	229%
BRU	89%	100%	66%	74%	86%	143%	29%	83%
totaal	115%	109%	90%	116%	142%	185%	163%	207%

Slechts één totaal (logo 1 – dossiers basisonderwijs) is nog niet bereikt. Er hebben tot vandaag **1366** basisscholen een aanvraag voor een eerste logo ingediend. Alhoewel het streefdoel **1524** is, hebben we dus toch al een resultaat van **90%**.

12. HET VERLEDEN EN DE TOEKOMST

Tien jaar logo's

Om terug te spoelen, druk op <<

De eerste 'Groene-School' nieuwsbrief – mei 1998 – heeft het over een droom: een school waar leerlingen en leerkrachten samen verantwoordelijkheid nemen voor een beter leefmilieu in de onmiddellijke omgeving.

Een school waar leerlingen informatie verzamelen, bronnen raadplegen, luisteren, gerichte vragen stellen, problemen analyseren en ervaringen op een creatieve manier in actieplannen uitwerken.

Tien jaar later is al een groot deel van de droom gerealiseerd: in honderden scholen basis-, secundair, hoger en universitair onderwijs zijn de leerlingen, studenten, leerkrachten en docenten actief in een MOS- of Ecocampusproject.

De scholen waar de milieuwerkgroep zelf de handen uit de mouwen steekt, zijn bijna niet meer te tellen.

Veel scholen zijn leuker, energiezuiniger, kindvriendelijker geworden en hebben ook oog voor wat zich buiten de schoolmuren afspeelt.

Zie en lees op de volgende bladzijden hoe MOS van een clubje Groene secundaire en hogescholen is uitgegroeid tot een milieuzorgproject van bijna 4000 scholen in Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Stella Steffen is student bachelor milieuzorg aan de Erasmushogeschool Brussel. Zij bracht voor haar collega-studenten enthousiast verslag uit over een MOS-vorming in het Ecohuis in Borgerhout.

"Voor een praktijkopdracht i.v.m. milieueducatie kon ik onlangs deelnemen aan een MOS-vorming over composteren. Ik zou er 'de gebruikte educatieve instrumenten' evalueren, de 'doelgroepbetrokkenheid' nagaan. Niet erg boeiend, dacht ik. Tot ik compostmeester Frans het hoofdstuk 'hedendaagse benadering' uit mijn cursus perfect in de praktijk zag brengen. Ik geef het niet graag toe, maar dat was helemaal niet saai."

Helena De Taeye is student bachelor milieuzorg aan de Erasmushogeschool Brussel. Ze was aangenaam verrast toen ze voor een praktijkopdracht terugkeerde naar haar vroegere lagere school. De St. Cajetanusschool in Perk is ondertussen een overtuigde MOS-school met een aangename speelplaats en enthousiaste leerlingen.

"In de lagere school vond ik de speeltijd maar niks. Nu begrijp ik waarom: ik ben 10 jaar te vroeg geboren."

10 JAAR MOS-LOGO'S

1993-1995

In opdracht van viceminister-president en Vlaams minister van Leefmilieu en Huisvesting Norbert De Batselier werkt de Vrije Universiteit Brussel projectmateriaal uit voor een educatief milieuzorgsysteem "Groene School" voor de Vlaamse secundaire scholen. Dat gebeurt mede op basis van de ervaringen met ACHT proefscholen. In 1995 stellen ze het project voor aan een aantal secundaire scholen. Ongeveer TWEEHONDERD scholen ontvangen het pakket van de VUB-begeleiders.

1 september 1997

De cel Natuur- en Milieu-educatie en -informatie van de afdeling Algemeen Milieu- en Natuurbeleid van AMINAL start het project Groene School voor Vlaanderen. Drie begeleiders staan in voor de ondersteuning van de secundaire scholen: Wim Bourgoignie, Bruno Van Mieghem en coördinator Viviane Cleeren. Het Vlaamse land wordt opgedeeld in regio west, regio Brabant en regio oost.

September 1997

De kop is eraf. In de loop van september ondertekenen de eerste scholen 'de milieubeleidsverklaring'. Een officiële verklaring van de directie van de school of vestigingsplaats waarin de school bevestigt dat ze in het project stapt en dus op een educatieve manier aan milieuzorg wil werken.

30 juni 1998

Het eerste schooljaar zit erop. De teller van het aantal deelnemende scholen staat op 178.

September 1998

Groene School gaat zijn tweede schooljaar in.

Vanaf het schooljaar 1998-1999 kunnen scholen een logo aanvragen.

Citaat uit de folder van toen: "Op basis van een aantal vastgelegde criteria krijgen scholen die gedurende minstens één schooljaar werkten aan milieuzorg en via het gevolgde stappenplan tot positieve resultaten kwamen, een kwaliteitslabel."

Mei 1999 – juni 1999

DETTIG scholen stellen zich kandidaat voor het logo Groene School.

EENENTWINTIG scholen krijgen het eerste luik van het Groene Schoollogo. Omdat ze voor eeuwig en altijd de eersten zullen blijven nog één keer de namen: Sint-Jozefcollege, Izegem; O.L.V. Hemelvaartinstituut, Waregem; St-Theresia-instituut, Kortrijk; BuSo Onze Jeugd, Roeselare, Middenschool G.O., Ninove; Middenschool II G.O., Aalst; T.I. Sint-Carolus, Sint-Niklaas; T.I. Depoorter, Ronse; Middenschool G.O., Geraardsbergen; K.T.A. Tuinbouwschool, Melle; Instituut Zusters Maricolen, Maldegem; Emmaüsstituut Middenschool, Aalter; Regina Caelilyceum, Dilbeek; Gemeentelijke school voor Tuinbouw en Biotechniek, Merchtem; Sint-Jozefsinstituut, Ternat; Mariagaarde Instituut, Malle; Sint-Jozefsinstituut, Borsbeek; KTA & MSGO, Heist-op-den-Berg; Klein Seminarie, Hoogstraten; Karel de Grote Hogeschool, afdeling Milieuadministratie, Antwerpen; Onze-Lieve-Vrouw Lyceum, Genk. (Veel namen van scholen zijn ondertussen gewijzigd, hierboven de toenmalige (roep)namen van de laureaten.)

September 1999

De Vlaamse regering investeert in educatie! Het Groene-schoolteam wordt uitgebreid tot zes voltijdse krachten. Een begeleider per provincie (en Brussel-Hoofdstad). Tegelijk wordt de samenwerking met de provinciale NME-diensten uitgediept. Een eerste belangrijke stap naar de latere samenwerking tussen Gemeenschap en provincies.

29 september 1999

De eerste plechtige uitreiking van de logo's Groene School vindt plaats in het NME-Centrum de Helix in Grimminge, Geraardsbergen.

Goran Gvozdenovic, leerling uit het 5de jaar publiciteit van het Coloma Instituut van Mechelen brengt het basisidee voor het logo-ontwerp aan. Leerkrachten van dezelfde school maken het definitief. Vooral dank aan Carl Cruysberghs die er ettelijke uren van zijn vakantie aan opofferde.

December 2001

'Vlarempel, ik snap het' verschijnt. Want ook scholen moeten weten hoe ze de Vlaamse milieuwetgeving moeten naleven en hoe ze aan een milieuvriendelijke en veilige werkomgeving voor leerlingen en personeel kunnen werken. (Een herwerkte versie verschijnt eind 2009.)

1 september 2001

De Vlaamse overheid start in samenwerking met de vijf Vlaamse provincies en de Vlaamse Gemeenschapscommissie met het project Milieuzorg Op School (MOS) voor het basisonderwijs.

September 2001 – juni 2002

De MOS-ploeg basis is 8 man (of juist 4 vrouwen 4 man) sterk. Heel wat schoolbezoeken, infodagen, uitwisselingsmomenten geven in juni 436 MOS-basisscholen als resultaat.

Oktober 2001

De eerste Milieuzorg op school Nieuwsbrief verschijnt. Een gezamenlijke publicatie van Groene School en MOS.

Ook de Groene Schoolploeg staat niet stil. Enkel voor de foto.

Juni 2001

NEGEN secundaire scholen mogen zich de eerste trotse bezitters noemen van het derde luik van het Groene-Schoollogo. De namen zeg je... surf en lees na op onze website! www.milieuzorgopschool.be

15 juli 2002

De Vlaamse regering keurt de verlenging van het educatief programma Milieuzorg Op School (MOS) goed voor alle Vlaamse scholen, en dat voor de periode september 2002 t.e.m. 31 augustus 2005. MOS en Groene School smelten samen tot een milieuzorgproject van kleuter- tot hogeschool. De naam 'Groene School' verdwijnt. Het eenheidsproject MOS is een feit.

September 2002

Op vraag van MOS en met geld van de Afdeling Algemeen Milieu- en Natuurbeleid start de BBL (Bond Beter Leefmilieu) met de interactieve site 'Schoolkoopwijzer': een aankoopwijzer voor milieuvriendelijke producten. Voor scholen is het een handig hulpmiddel om hun schoolbeleid 'ecologischer' te kleuren. De site kun je nog steeds consulteren. Nu onder de naam www.milieukoopwijzer.be.

Oktober 2002

De MOS-themabundel Afvalpreventie voor het basisonderwijs rolt van de persen. De bundels Verkeer, Water, Energie en Natuur op school volgen in de loop van de volgende jaren.

4 november 2002

Altijd tuk op ronde getallen. 100 scholen (98 secundaire en 2 hogescholen) nemen in de Stadsschouwburg van Sint-Niklaas het eerste, tweede of derde luik van het logo Groene School in ontvangst.

December 2002

1000 vestigingsplaatsen hebben de milieubeleidsverklaring ondertekend. De begeleiders – altijd tuk op ronde getallen bis – kraken een fles.

Februari 2003

MOSterd nr. 1 ziet het levenslicht. Na de nieuwsbrief Groene School, de nieuwsbrief MOS – Groene School verschijnt het magazine onder zijn voorlopig (?) definitieve naam... want MOSterd brengt Milieuzorg Op School op smaak.

Juni 2003

Basisscholen met een eigen MOS-project kunnen dit schooljaar voor het eerst een MOS-deelnamelogo aanvragen. Een commissie beoordeelt de aanvragen in elke provincie. 165 basisscholen behalen het eerste luik van het logo. Net zoals het logo Groene School voor secundaire scholen bestaat het uit drie delen.

Je wilt de lijst nog eens nalezen? Surf naar www.milieuzorgopschool.be.

31 december 2003

1756 scholen met een milieubeleidsverklaring telt het project intussen.

Mei-juni 2004

MOS maakt je school avontuurlijk, gezellig, prijsbewust en gezond. We lanceren een advertentie-campagne in Klasse over vier (bijkomende) voordelen van het project voor elke school.

Als de oude Grieken nu leefden zou hun adagium zijn: 'Een gezonde geest in een gezond lichaam in een gezond milieu.'

Juli 2004 – juni 2006

MOS wordt gesigna-
leerd in het buitenland.
In Zuid-Afrika loopt
het project 'Education
for the Environment'. MOS helpt mee aan de
realisatie van een handboek 'ENVIRONMENTAL
MANAGEMENT FOR SUSTAINABLE LIVING
IN SCHOOLS' en aan de invulling en organisatie
van een aantal workshops en evaluatievergaderin-
gen in Pretoria.

December 2004

Het praktijkboek
MOS-Secundair
'Een goede cocktail
is het lekkerst'
verschijnt.

De foto's zijn misschien wat verbleekt, de inhoud
van deze publicatie blijft kaarsrecht overeind.
Contacteer je begeleider voor een exemplaar.

Januari 2005

MOS stopt niet
na 3 logo's.
MOS spoort
scholen die het derde logo hebben behaald aan om
de milieu-inspanningen vol te houden en te streven
naar de groene vlag van Eco-Schools. MOS is ver-
antwoordelijk voor het Eco-Schools programma van
de FEE (Foundation for Environmental Education)
voor Vlaanderen.

16 februari 2005

Het Kyoto Protocol treedt in
werking. MOS organiseert de
eerste Dikke-truiendag. Meer
dan 500 scholen in Vlaanderen
doen mee. Dikke-truiendag wordt
een traditie en wordt later uitge-
breid naar gezinnen en bedrijven.

Mei 2005

De resultaten van een enquête ingevuld door 12% van
de MOS-scholen verschijnen in MOnSterd nr. 5.
Scholen duiden aan wat er sinds hun deelname aan
MOS in de school ten goede is veranderd.
Op nummer één staat milieuwinst.
Leerlingenparticipatie en educatieve winst staan op
twee en drie.

Juni 2005

58 scholen
uit het basis-
onderwijs
behalen het
derde logo en zijn daarmee de eerste 'afgestudeerden'.

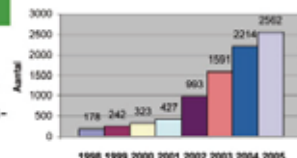
8 juli 2005

Op initiatief van Kris Peeters, toenmalig Vlaams mi-
nister van Openbare werken, Energie, Leefmilieu en
Natuur geeft de Vlaamse Regering haar goedkeuring
aan de verlenging van MOS. Het project loopt verder
voor een periode van 5 jaar, tot 31 augustus 2010.

September 2005

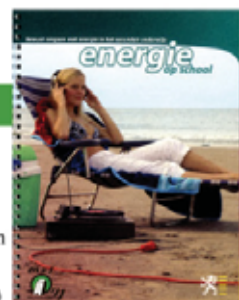
De kaap van de
2500 vestigings-
plaatsen die in
het project zijn
gestapt wordt gerond. Op 10 oktober 2005 hebben
2562 scholen de milieubeleidsverklaring ondertekend.
Dat is net geen 50% van de scholen.

Figuur 1: Evolutie van het aantal MOS-
scholen sinds 1998

November 2006

MOS lanceert het
eerste themapakket
voor secundaire scholen
(ter vervanging van de
Groene Schoolmappen)
'Energie op School'. De themapakketten water,
afvalpreventie en duurzame materialen, mobiliteit en
groenvoorziening volgen later.

16 februari 2007

Drie Franstalige scholen doen mee aan Dikke-truiendag: de eerste aanzet tot 'La journée du gros pull' in het Franstalig onderwijs in Brussel en Wallonië in februari 2008. Ook Nederland laat zich inspireren: 'Warme Truiendag' heet de actie bij onze noorderburen.

September 2007

Mong Rosseel en Filip De Fleurquin gaan als onvervalste Blues Brothers op stap. "Ge zijt van 't milieu of ge zijn niet van 't milieu." De theatervoorstelling 'Volle Pot' voor de secundaire scholen is een samenwerking tussen MOS en de Vieze Gasten. De productie gaat in première tijdens de logo-uitreiking in West-Vlaanderen. Nog altijd te boeken via www.deviezegasten.be. Voor iedereen vanaf 13 jaar.

Oktober 2007

Ecocampus wordt gelanceerd. Dankzij MOS zijn al heel wat leerlingen vertrouwd geraakt met milieuzorg. Met Ecocampus worden de milieu-inspanningen voortgezet in het hoger onderwijs.

Juni 2008

In het kader van een samenwerkingsprogramma tussen de regering van de Republiek Bulgarije en de Vlaamse regering komt een Bulgaarse delegatie op bezoek en maakt kennis met het Vlaamse NME- en milieuzorgland. De Bulgaren gaan aan de slag met het educatief materiaal van MOS als voorbeeld om een handleiding te maken over de thema's die relevant zijn in de Bulgaarse context.

Oktober 200

Er zijn 3510 MOS-scholen. 1600 scholen hebben nu het eerste logo, 475 van hen hebben ook het tweede en 355 het derde logo. 49 MOS-scholen hebben de groene vlag van EcoSchools. MOS-scholen realiseren milieuwinst. Er wordt minder afval geproduceerd, heel wat materialen worden opnieuw gebruikt, het afval wordt goed gesorteerd en de hoeveelheid restafval slinkt aanzienlijk. Scholen besparen op hun afval- en energierekening. Er wordt meer gefietst en te voet gegaan en gebruik gemaakt van het openbaar vervoer. Scholen gebruiken minder water en vervuilen minder. Moestuintjes, educatieve vijvers, openluchtklassen, takkenwallen, educatieve leerpaden... verschijnen overal.

En nu...?

Met enige fierheid durven we stellen dat we in de loop van het project, samen met jullie heel wat hebben gerealiseerd. Maar nieuwe uitdagingen dienen zich aan. Denk bijvoorbeeld aan de aansluiting bij Educatie voor Duurzame Ontwikkeling. MOS wil daarom ook in de toekomst een rol blijven spelen. We zijn er bijna, maar nog niet hele-maal. Een nieuw projectvoorstel ter verlenging van MOS wordt dan ook bij de Vlaamse regering ingediend...

Voor de verlenging van het MOS-project wordt opnieuw een **voorstel** van overeenkomst opgesteld tussen opdrachtgever en opdrachthouder voor de periode 1 september 2010 tot 31 augustus 2015.

Opdrachtgever: het Vlaams Gewest, vertegenwoordigd door de Vlaamse Regering, voor wie optreedt, Joke Schauwvlieghe, Vlaams minister van Leefmilieu; Natuur en Cultuur.

Opdrachthouders: de verschillende provinciebesturen, vertegenwoordigd door de Gouverneur, de Provinciegriffier en de Gedeputeerde voor Leefmilieu en de VGC voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Belangrijke nieuwe elementen in het voorstel:

- *Educatie voor Duurzame Ontwikkeling* wordt expliciet het richtinggevend kader.
- Hoger Onderwijs: Het MOS-project heeft het *hoger onderwijs niet meer als doelgroep*, maar *lerarenopleidingen* van hogescholen kunnen verder op ondersteuning rekenen van de MOS-begeleiding (ze kunnen geen MOS-school meer worden). Voor milieuzorg op campus- en associatieniveau wordt doorverwezen naar het Ecocampusproject.
- *Consolidatie* van de tot op heden bereikte scholen: scholen met een logo 3 kunnen *tweejaarlijks de Groene Vlag* van Eco-Schools verdienen door milieuzorg verder te integreren zowel in de structuur als in het pedagogisch project van de school en daarvoor acties te ondernemen.
- Groene Vlag scholen kunnen, ook in het kader van Eco-Schools, op vrijwillige basis participeren in *het internationale Eco-Schools-netwerk*.
- Resultaatsverbintenis:
 - o Wordt nu een *gezamenlijk* streefdoel van deelnemende scholen
 - o *Meetbare taken* worden opgenomen in de overeenkomst (aantal schoolbezoeken, aantal andere persoonlijke contacten met scholen, aantal vormingsdagen)

13. Inhoud

1. Evaluatieverslag	p.2
2. Aantal vestigingsplaatsen in 2009	p.4
3. Aantal MOS-scholen	p.5
3.1 Aantal MOS-scholen 1998-2009: groei	p.5
3.2 Aantal nieuwe MOS-scholen in 2009	p.6
3.3 Aantal MOS-scholen per onderwijsniveau	p.7
3.4 MOS-scholen per provincie en in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest	p.8
3.4.1 MOS-scholen in de provincie Antwerpen	p.9
3.4.2 MOS-scholen in de provincie Limburg	p.10
3.4.3 MOS-scholen in de provincie Oost-Vlaanderen	p.11
3.4.4 MOS-scholen in de provincie Vlaams-Brabant	p.12
3.4.5 MOS-scholen in de provincie West-Vlaanderen	p.13
3.4.6 MOS-scholen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest	p.14
4. Streefcijfers en stand van zaken 2009	p.15
5. Het logo	p.16
5.1 Aantal nieuwe logoscholen in 2009	p.17
5.1.1 Logolaureaten in 2009 in de provincie Antwerpen	p.18
5.1.2 Logolaureaten in 2009 in de provincie Limburg	p.20
5.1.3 Logolaureaten in 2009 in de provincie Oost-Vlaanderen	p.22
5.1.4 Logolaureaten in 2009 in de provincie Vlaams-Brabant	p.25
5.1.5 Logolaureaten in 2009 in de provincie West-Vlaanderen	p.27
5.1.6 Logolaureaten in 2009 in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest	p.29
5.2 Aantal logoscholen	p.30
5.2.1 Logoscholen 1998-2009	p.30
5.2.2 Aantal logoscholen (logo 1, 2 en 3): groei sinds 2006 per provincie	p.31
6. De groene vlag	p.32
7. Aan het werk	p.34
7.1 Provincie Antwerpen	p.35
7.1.1 Studie-, vormingsdagen en netwerking	p.35
7.1.2 Populaire MOS-acties en maatregelen op school	p.36
7.1.3 Voorbeelden van educatieve winst en milieuwinst	p.37
7.2 Provincie Limburg	p.38
7.2.1 Studie-, vormingsdagen en netwerking	p.38
7.2.2 Populaire MOS-acties en maatregelen op school	p.39
7.2.3 Voorbeelden van educatieve winst en milieuwinst	p.40
7.2.4 Specifieke aanpak van de provincie	p.42

7.3 Provincie Oost-Vlaanderen	p.44
7.3.1 MOS-feiten van 2008-2009	p.44
7.3.2 Populaire MOS-acties en maatregelen op school	p.45
7.3.3 Voorbeelden van educatieve winst en milieuwinst	p.45
7.3.4 Specifieke aanpak van de provincie	p.47
7.4 Provincie Vlaams-Brabant	p.49
7.4.1 De provincie Vlaams-Brabant investeert in MOS	p.49
7.4.2 Subsidies voor scholen met aandacht voor "natuur op school"	p.50
7.4.3 MOS-tornooi, MOSmobi en EDO	p.50
7.4.4 Enkele goede praktijkvoorbeelden	p.52
7.5 Provincie West-Vlaanderen	p.53
7.5.1 Vormingen, promotie en uitbreiding netwerk	p.53
7.5.2 Populaire MOS-acties en maatregelen op school	p.54
7.5.3 Voorbeelden van educatieve winst en milieuwinst	p.55
7.5.4 Specifieke aanpak van de provincie	p.55
7.6 Brussels Hoofdstedelijk Gewest	p.56
8. Educatief materiaal	p.60
8.1 Overzicht	p.60
8.2 Vlarempel	p.61
8.3 Rovers in het Biezebos	p.64
9. MOSterd	p.66
10. MOS-website	p.68
11. Conclusies	p.70
11.1 MOS draagt bij tot de ontwikkeling van het beleidsvoerend vermogen van een school	p.70
11.2 MOS in het kader van Duurzame Ontwikkeling	p.72
11.3 Begeleiding op maat van de school	p.74
11.4 Milieuwinst en educatieve winst	p.75
11.5 MOS en de eindtermen	p.76
11.6 Analyse van de cijfers	p.78
12. Het verleden en de toekomst	p.79
13. Inhoud	p.86

Colofon

Vlaamse overheid

Departement Leefmilieu, Natuur en Energie

Afdeling Milieu-integratie en –subsiëringen

Project MOS

www.milieu Zorgschool.be, mos@lne.vlaanderen.be

© MOS-begeleiding

Elke Hermans, Katrien Hoeylaerts, Veerle Moons, Sarah Wouters (Antwerpen); Sandra Diris, Hilde Boiten, Johan Lambrix, Rudo Vanhees (Limburg); Mike Stoens, Sandra Vandeveld, Els De Lattè (Oost-Vlaanderen); Herwig Kevèlaerts, Lien Loonbeek, Philippe Moreau, Veerle Lievens (Vlaams-Brabant); Donald Dupon, Lieve Maes, Emanuel Demey (West-Vlaanderen); Paul Renders (Brussels Hoofdstedelijk Gewest)

© MOS-begeleidingscommissie

Marc Cherretté (voorzitter), Eddy Loosveldt, Gike Neels, Jan De Boe, Martine Lietaert, Bertie Vanderlee, Klaartje Van Loy, Wim Mestdag, Brigitte Pycke, Guy Scheijnen, Dirk Coolsaet, Dirk Francken, Willy De Herdt, Jos Van de Velden, Willy Sleurs, Rik De Laet, Philippe Van de Velde, Dirk Demeyere, Ines Van Regenmortel, Kris Fostier, Nele Dillen, Eric Craenhals

© MOS-coördinatie

Nele Dillen, Kris Fostier, Ines Van Regenmortel, Eric Craenhals

© Redactie

Eric Craenhals

© Vormgeving

Diane De Smet

© Cartoons

David Schelfthout

© Verantwoordelijke uitgever

J.-P. Heirman, Secretaris-generaal
Departement Leefmilieu, Natuur en Energie
Koning Albert II-laan 20 bus 8
1000 Brussel

© Depotnummer

D/2009/3241/531

© Uitgave

december 2009

MOS is een initiatief van de Vlaamse overheid, Departement Leefmilieu, Natuur en Energie (afdeling Milieu-integratie en -subsiëringen), de vijf Vlaamse provincies en de Vlaamse Gemeenschapscommissie.

